



KEELE JA KIRJANDUSE
INSTITUUDI UURIMUSED

V

EESTI RIIGLIK KIRJASTUS

KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUDI
UURIMUSED V

АКАДЕМИЯ НАУК ЭСТОНСКОЙ ССР

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
ЯЗЫКА и ЛИТЕРАТУРЫ

V

ЭСТОНСКОЕ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ТААЛИН 1960

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA

KEELE JA KIRJANDUSE
INSTITUUDI UURIMUSED

V

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1960

Toimetaja

P. ARISTE

TARTU ÜLIKOGLI
RAAMATUKOGU

SOOME-UGRI KEELTE
KÜSIMUSI

ISURI KEELENÄITEID

P. ARISTE

Isuri keele soikola murde näiteid

Läänemere keeltest on kõige halvemini tuntud isuri keel.¹ Seni pole olemas kuigi täielikku ülevaadet selle keele murdeist ja mur-rakuist ega kogu keele olemusest üldse. Ei ole ka küllaldaselt uuritud isuri keele teket ega ajalugu. Ei ole isegi piisavalt kogutud isuri keeleainestikku, kõnelemata selle avaldamisest. Sellē-pärast peaks iga uus ainekogugi, mis isuri keele alalt ilmub, olema uurijaile küllaltki suure tähtsusega. Et täita mõningaidki lünki selle keele tundmaõppimise alalt, esitatakse alljärgnevalt kogu soikola murde teoste, mis allakirjutanu on jutustamise järgi 1956., 1957. ja 1958. aasta suvel kirja pannud. Tekstide avaldamine on selle tõttu kõigiti õigustatud, et neis tuleb asjaomase keele olemus üsna mitmekülgselt esile. Kätesaadavaks tehtud tekstid võivad olla aluseks õigei mitmesugustele pärastistele uurimustele.

Isuri murdetekste on seni avaldanud V. P o r k k a oma doktoriväitekirjas «Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte» (Helsingfors 1885, lk. 130 jj-d). V. Porkka poolt kirja pandud keelenäidised on soikola, heva ja «ülem-luuga», s. o. oredeži murdest. Kirjapanekud on küllaltki täpsed, kuigi neis on eksimusi kvantiteedi ja heli-lisuse-helituse märkimises. Üks V. Porkka teoses esinev soikola-murdeline tekst on korratud J. K u j o l a õpperaamatus «Karjalan kielen opas» (Helsinki 1922, lk. 54 jj-d). Sama tekst on foneetili-selt täpsemalt transkribeerituna ka A. S o v i j ä r v i uurimuses «Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkerois-murteesta» (Helsinki 1944, lk. 222 jj-d). Samas teoses on veel kaks muudki soikolamurdelist teksti, mis on karjala keelenäidete tõl-keid. Niihästi V. Porkka avaldatud isuri teksti kui ka karjala teks-tid on Tarinaiasi küla keelejuht oma kodumurrakus ümber jutus-tanud. Selliseid ümberjutustusi ei saa pidada soovitatavaiks keele-

¹ Vt. P. Ariste, Isuri keelest. — Emakeele Seltsi Aastaraamat II, Tal-linn 1956, lk. 32 jj-d, kus on ühtlasi mainitud eelnevat asjaomast kirjandust.

näideteks, sest neis võib ümberjutustaja tahtmatagi jälgida algteksti liiga täpselt ning patustada oma õigete keeletraditsioonide vastu. Väheseid näiteid isuri keele rosona murrakust on J. Mägisteste monograafias «Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned» (Tartu 1925, lk. 128). Kõige paremad seni ilmunud isuri tekstid on A. Laanesti «Näiteid isuri keele heva murdest» (Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused II, Tallinn 1958, lk. 167 jj-d). Need tekstid on litereeritud magnetofonilindilt.

Rikkalikult on kogutud isuri rahvalaule. Neist on palju avaldatud suurseerias «Suomen kansan vanhat runot». Avaldatud laulud on aga üldiselt foneetiliselt sedavõrd ebatäpselt kirja pandud, et neis ei kajastu õiget isuri keele olemust. Et laulude kirjapaned on peaaegu eranditult olnud soomlased, on neis peale ebatäpsuste ka rohkeid soomepärasusi või, õigemini, soomestusi. Käesoleva sajandi 30-ndail aastail viljeldud isuri kirjakeel oli loodud soikola murde alusele. Ka kirjakeel ei kajasta kuigi hästi tõelist murret. Selleski on ohtrasti fennisme. Liiatigi on kirjakeele ortograafias vaid peajoontes jälgitud elava keele hääldekuju ning on kasutatud sõnavara, mis rahvasuus pole kunagi käibel olnud.

Alljärgnevad tekstid on peamiselt ühelt keelejuhilt Krestina Andrejevalt, kes 1957. aastal oli 80-aastane. Krestina on sündinud ja kasvanud Saaril (Saaroves), olnud mehel ning suurema osa oma elust veetnud Tarinaisis.

1. ävil oli vijen miħen¹ mā. mād otti hūkiad¹. kaks lehmā moi, tāz miħen mān oštī. vanhoitv oštī. ühen miħen mā oli metsän kera ja pelton kera kūs tessättinä. kehtariz on vähemmän māda kuin tessättinäz. kaks lehmā oli ja heppoiu ja tambahia, välist oli kūzi, välist oli kümnen. tahten selässän kannoin. källän² munad issudin. miä oten tyn¹ herrā. nidin kaheksatoist kuitast, kottkümment kott lühēt oli kuitahaz. kottkümment jatāz ja kott pāz. ühes päivāz nidin. a rikkākš em pässüd³. a kovāst tūdā tein. miž kui viiti sohtā, miä ossin ühen miħen mān. siz⁴ oli kahen miħen.

Isal oli viie hinge maa. Maad olid odavad. Kaks lehma müüs, taas hinge maa ostis. Vanadelt (= vanadelt inimestelt) ostis. Ühe hinge maa oli metsaga (= metsa) ja põlluga (= põldu) oli kuus tessatini. Hektaris on vähem maad kui tessatinis. Kaks lehma oli ja hobune ja lambaid, vahel oli kuus, vahel oli kümme. Sõnniku kandsin seljas. Oma käega kartulid istutasin. Ma olen töö isand. Lõikasin kaheksateist hakki, kolmkümment kolm vihku oli hakis. Kolmkümment (haki) jalas ja kolm peas. Ühe päevaga

lõikasin. Aga rikkaks ma ei saanud. Aga kõvasti tööd tegin. Kui mees viidi sõtta, ostsin ühe hinge maa. Siis oli kahe hinge (oma).

2. küelmäd. ütta māda tuvvā. siz ozra külvedā, i ozra hüvā kazvā. küelmäd on, kuvod od sizāz ja mā om pāle pandu. lebād i kattājad, i pajud, i kaig. mū teimmā ūwen saran. kaheksan kūlia saimma ozrā. neljä šattā oli kuḗppua tehtü. kol vūtta¹ kazvoi. i ei hūlint taetta kol vūtta panna. kol vūtta šidā šarkā². sis taski heināmaks. sis künzi tās šarāks. sis külvi kagan. talveks jäi ahoks. sis külveti ruiž. rugehed otti nigu seinād. šerbil nūdeti. nigu višav varvad.³

Kütised. Uut maad tehakse (luuakse). Siis oder külvatakse. Ja oder kasvab hea. Kütised on, kood on sees ja maa (= muld) on peale pandud. Lepad ja kadakas, ja pajud, ja kõik. Meie tegime uue nurme. Kaheksa kuli saime otra. Nelisada kubu oli tehtud. Kolm aastat kasvas. Ja ei olnud kolm aastat vaja sõnnikut panna. Kolm aastat seda nurme... Siis laskis (= jäeti) heinamaaks. Siis kündis (= künti) taas põlluks. Siis külvas (= külvati) kaera. Talveks jäi kesaks. Siis külvati rukis. Rukkid olid nagu seinad. Sirbiga lõigati. Nagu vitsavarvad (tugevad).

3. tīn ārēz išsumq¹. tīn vīrē on tehtü aida, što lehmäd evād männiz šātü. aida tehtü, lūti šeiḗpād. siz lūti nagtoit kīn rivvud. sis panī rivvud, kahen vagjan välli panī rivvud. kumb oli rigaz, nagtoit löi kīn. kumb oli köühä, še pani višoitq. višad otti pajust i koivūšt. rivvud otti kūzišt² i šeiḗpād kūzišt. kel ei jold hevoiš. še pani lebāštki. kūzi meil on edähäl. lebād toi selāz, omal jalal. šāut aida patšahij kera. ken oli rigaz, toi kūrmaq kattājan keppilöjä ja kūžen keppilöjä. a ken oli köühä ja hevoiš ei old, še tegi lebāšt. šāuš kazvā omenā, i kazvā šlivijä. 'kazvā i križanikkōa. kazvā i mezimarjä. kazvā i pehkomarjä, puñnaišt marjä, sištramarjä, kazvā mustā šmorodā. on i mañšikgišt. kazvā i taukkā, herneht. i kazvā ucuritsā.

Tee ääres istume. Tee veerde on tehtud aed (tara), et lehmad ei läheks aeda. Tara tehti, löödi teibad. Siis löödi naeltega latid kinni. Siis pandi latid, kahe vaia vahele pandi latid. Kes oli rikas, löi naeltega kinni. Kes oli vaene, see pani vitsadega. Vitsad olid pajust ja kasest. Latid olid kuusest¹ ja teibad kuusest. Kel ei olnud hobust, see pani lepastki. Kuusk on meil kaugel. Lepad tõi seljas, omal jalal. Aial on tara sammastega (postidega). Kes oli rikas, tõi koormas kadakakeppe ja kuusekeppe. Aga kes oli vaene

ja hobust ei olnud, see tegi lepast. Aias kasvab õunu ja kasvab ploome, kasvab karusmarjugi. Kasvab vabarnaidki. Kasvab põõsamarju, punaseid marju, sõstramarju, kasvab musti sõstraid. On maasikaidki, kasvab sibulaidki, herneid. Ja kasvab kurke.

4. (Kari tuleb ja Krestina jutustab tee ääres karja oodates). *kilid-raugad oltā vimāišt. nīt oltā jaṭad lūhhūwēd. a hirvel oltā pidād jaṭad, kabjad ja nānnād nigu lehmāl. šomeroil patoit hirven vaṣikka noiṣi māšt ūllā ja tuttō meiṣej jālešt. ja tuli. ajoimma poiṣ, a hā ei mā. poṣarnigad ottid itselesše. oštid külāšt maitōa. ja imettid. ja imi! tampān nahāšt, udarēšt tehti nānnā, annetti. meiṣej jālešt tuli nīdūd. nīn oligi nigu lehmāv vaṣikka. i lehmāv viṣi mūkki, kuin pikkarain vaṣikka. iṣ soṭtā oli. maido pantī pudeli ja nānnā pantī oṣā. paljō ei annettu, pūt paitā annetti. šaṅnoi, što kīrē kūtō, kuin annedā paljō. hū, taitā, šaivad šūred rahad, kui veivād. — emā jāi šōho, tapš kuin hüppāiz meiṣej jālešt.*

Vaesed kitsed on viimased. Neil on jalad lühikesed. Aga põdral on pikad jalad, sõrad ja nidad nagu lehmäl. Somerol nõmmel (palul) tõusis põdravasikas maast üles ja tuleb meie järele. Ja tuli. Ajasime ära, aga ta ei lähe. Tuletõrjujad võtsid enesele. Ostsid külāst piima. Ja imetasid. Ja imes! Lambanahast, udarast tehti nisa, anti. Meie järele tuli niidult. Nii oligi nagu lehmas vasikas. Ja lehmas viisi möögis, nagu väike vasikas. Enne sõda oli. Piima pandi pudelisse ja nisa pandi oṣa. Palju ei antud, pool potti anti. Ütles (= öeldi), et ruttu sureb, kui antakse palju. Nad said vist suured rahad (= palju raha), kui viisid. — Ema jāi sohu, kui poeg hüppas meie järele.

5. *mū otti¹ nittūa jagamāz, arppōa tegōmāz, šūri vari päivā oli. i mānti ujumā. vāgi oli ujumāz. pet ja māni pohjā. se oli plemmānikkā. a veljēn rannāz vāttiz jo, a šiz vīl toizeḍ² mōrnid: pet ja māni pohjā. — a veljēn šiz vāttitoiz hüppāizi jālešt³ šinne. hā hüvāšt ujjua mahtoī. ja šiz māni otti pohjašt, noiṣti poiṣ. ja toi māṭe. kuṭgušt oli tuiṣettu, nigu kāel. puiṣsetdi, a pokoinikatte enepā miltā(i) ei tutd. kirkkō tūtī. šiz vāgi kaik kaṣottī, što oli tuiṣettu. mahtoī hüvāšt ujjua, što atukšen atafši ujui. vēz odetti poiṣ. pahhūz taitā oli. — se jo šurmā tīzi. iṣ pühān kāi i ša vimāel meil. ša vimāel d emā oli odettu. šārille on pikkarain oja. tegi ptuṅks, ptuṅks. se taitā oli hänen šurma. kuim mānti šārile, hā vīl eli. šurma ūtteli hāndā.⁴*

Meie olime heinamaad (niitu) jagamas, liisku võtmas. Väga soe päev oli. Ja mindi ujuma. Rahvas oli ujumas. Petja läks põhja. See oli vennapoeg. Aga mu vend oli juba kaldal rõivais. Aga siis veel teised karjusid: «Petja läks põhja». — Aga mu vend hüppas siis rõivais sinna järele. Ta oskas hästi ujuda. Ja siis läks võttis põhjast, tõstis üles (ära). Ja tõi maale (s. o. kaldale). Kurgust oli pigistatud, nagu käega. Raputati, aga surnule enam midagi (elu) ei tulnud. Kirikusse toodi. Siis kõik rahvas vaatas, et oli pigistatud. Oskas hästi ujuda, et laeva alt ujus läbi. Vees võeti ära. Paha haldjas vist oli. See teadis juba surma ette. Enne paastus käis meilgi Savimäel. Savimäelt oli ema võetud. Saarile (minna) on väike oja. Tegi plunks, plunks. See vist oli tema surm. Kui mindi Saarile, ta elas veel. Surm ootas teda.

6. meil oli täz üks läššivä. šidä käim pezömāz i külveltāmāz. hā miute andoi kriḡeliä. hānelle oli tūdu tūmiziks. hā andoi miute kera tūmizī. udobnoid ollid vīl, hüvād. miä ühen kriḡelin vai šöin maijoḡ kera. miä kuin noizīn läzimā! miä oksenzīn. en tījā, midä tehkä.¹ šiz velsšeri tuli, andoi miute nigu habanda taria. šiz miä šidä taria join. še nigu tegi tervehemmäks. miä vikkōa neljä läzin. kivišti vaitsā, pādä i šüvānd. kaks vikkōa miä kuim maḡkaizīn ja kaks vikkōa läzin. ain maḡkaizīn. mittā es šōnd. vai kuiv vettā join. tuli ikkāvā kattā. tuli vunukka. en jakšand rovadild noiša poiz. vunukka toi kogo kito kattā. miä ühen šellin käzin nahan pāld ottā. šis pani ukšusta, kartsitsā i taukkā. šellin šöin kaig itmal leipā. vunukka šānnoi: oda, bābuška, hoš šaijan kera! — em miä tahtonđ mittā. šis käzin šamavaron panna. janotti. koḡ kuppia join. en tījā, kūhu māni. koḡ päivā en käünt kuzomāz ei kuššā. peḡrā šōan oli. täš kōlž läzin. vunukka käešt vei. kuim mänin katsomā, miä andoigi kriḡelin, jo vīti vanhoinkoḡti. prošaidimma läksēn. hā vīti. šinne tatven kuli. oli vähäizev vanhemB miñnua, vūtta kahtia, koḡmia. hänen tüttöi obaštaja. hānem mīž häviz². kehkä tītā, ken tāppei, eihä mūhu kūhu sānd.

Meil oli siin üks haige. Seda käisin pesemas ja vihtlemas. Ta andis mulle barankasid. Talle oli toodud külakostiks. Ta andis mulle ka külakosti. Kõlblikud olid veel, head. Ma ühe baranka vaid sõin piimaga. Kuidas ma jäin haigeks! Ma oksendasin. Ei tea, mida teha. Siis tuli velsker. Andis mulle nagu haput kalja (taari). Siis ma seda kalja jōin. Ja nagu tegi tervemaks. Ma nädalat neli olin haige. Valutas kõht, pea ja süda. Kaks nädalat kuidas ma lamasin ja kaks nädalat olin haige. Aina lamasin. Midagi ei söönud. Vaid üksnes vett jōin. Tuli kala himu (tahtmine). Tuli

tütretütar. Ma ei jaksanud süngist üles tõusta. Tütretütar tõi terve (kogu) kilo kala. Ma käskisin ühel heeringal naha pealt ära võtta. Siis pani äädikat, sinepit ja sibulat. Heeringa sõin tervelt ilma leivata. Tütretütar ütles: «Võta, vanaema, vähemalt saiaaga!» Ei ma tahtnud midagi. Siis käskisin samovari (küdema) panna. Oli janu. Kolm tassi jõin. Ei tea, kuhu läks. Kolm päeva ei käinud kusemas ega kuskil. Pärast sõda oli. Selles majas olin haige. Tütretütar kättpidi viis (talutas). Kui läksin vaatama (teda), kes andiski baranka, juba viidi (ta) vanadekodusse. Jätsime igavesti jumalaga. Ta viidi. Ja sinna talvel suri. Oli vähekeसे vanem minust, aastat kaks, kolm. Ta tütar (on) õpetaja. Ta mees kadus. Kes teab, kes tappis. Ega mujale kuhugi saanud.

7. *meil on suur äkki mägi. pitkä mägi. sinne on pandu põhatte-rida. sinne sõda lõppui. rütsa sodi¹. siz oli, tütse, kaig vägi oli värnäjäld metsä ajettu. värnäjält otti sümataist. meil ämmä oli kera sümatain. hä läkkäiz. jumata nošti tomagan. eväd nähnēd. rütsataist eväd nähnēd. a rütsataist mähhä ammutti. merēšt tuli rütsatain. mätd ammutti vastä. siz oli piibittsa. oli suur herra. hä tahtoi antä karjalaišt rütsale. sitt oli kuttä pandu potškä. päle vähäizen oli pandu kuttä, a keskpaigaz oli tuhkä. se tahtoi rütsä taskia mähhä. siz ku rütsa ajetti poiz, hä joi jätua, mürrküä. küli. siz ne potškad avatti augi. päl oli vähäizen kuttä. al oli tuhkä. kui rütsa tuli tänne sodimä, nured menti metsä ja vanhad jäivät kottti. siz rütsä taivad männit poiz. siz vanhad naizep mörnäist: piritta ja maritta, tutkä kottti! rütsaj jo pergele vei. vanhad agad otti kottti jänēd. a nür vägi oli kaig metsä mänt pakko. agad mörnätti: tutkä poiz! rütsan jo pergele vei.*

Meil on suur järsk (äkiline) mägi. Pikk mägi. Sinna on maetud (pandud) kangelasi. Seal (sinna) sõda lõppes. Roots sõdis. Siis oli, vaat (= tead sa), kõik rahvas oli Värnäjält metsa aetud. Värnäjäld olid soomlased. Meil oli ämm ka soomlane. Tema rääkis. Jumal tõstis udu. Nad ei näinud, rootslased ei näinud. Aga rootslased lasti (ammuti) maha. Merelt tuli rootslane. Maa poolt lasti vastu. Siis oli Piibitsa. Oli suur härra. Ta tahtis anda isurid rootslasele. Tal oli kulda pandud vaati. Pääle oli vähekeसे kulda pandud, aga keskpaigas oli tuhka. See tahtis rootsi maale lasta. Siis kui rootslane aeti minema, ta jõi mürki. Suri. Siis need vaadid avati (lahti). Peal oli väheke kulda. All oli tuhka. Kui roots tuli siia sõdima, noored läksid metsa ja vanad jäid koju. Siis rootsi laevad läksid ära. Siis vanad naised karjusid: «Piritta ja Maritta, tulge koju! Kurat viis rootsi (ära)». Vanad eided olid

koju jäänud. Aga noorrahvas oli kõik metsa läinud pakku. Eided karjusid: «Tulge ära! Kurat viis juba rootsi».

8. *kuiņ kūlēn, mänen šomeroille. en tähä jä. täz ei jū, ken tuttō havvam päle. ei jū kettä. šomeroil on kirkko kera. meil on nigu lehmänkalmōd. vīrdövāz on kivet pandu havvatē. meil on paḥhaišt kalmod. täšt tatoiš on ukkoi kūttud¹. havvam päle on iššubettu šlīvipū. tättin kūli. miä en joudund hautāmā. veli üksitā käi, hautaiz. a mamoi on havvattu tähä kalmoihe. pikka-raized² lapsed miul on tähä kalmoihe havvattu. — uššija mīz on pandu šinne hautā. šinne on tugettu turbehen alle. ei enepā koitti tute. tūd jāvād, a miä itse tobun. mād i pūd jāvād, a meid ei līne. kaig takkāmma, itse mämmä igähizekš makkāmā. šiš šamma māda i hūvada, i himoišt.*

(Surmast ja kalmistust kõneldes.) Kui suren, lähen Somerole. Siia ma ei jää. Siin ei ole, kes tuleb hauale. Ei ole kedagi. Somerol on ka kirik. Meil on nagu lehmakalmistu (korrast ära). Veerdöväs on kive hauale pandud. Meil on vilets kalmistu. Siit talust on vanataat (vanaisa) surnud. Hauale on istutatud ploomipuu. Mu tädi suri. Ma ei suutnud matma minna. Vend üksinda käis, mattis. Aga ema on maetud siia kalmistule. Väikesed lapsed on mul siia kalmistule maetud. Mitmed mehed on seal hauda pandud. Sinna on pistetud mäta alla. Ei enam koju tule. Tööd jäävad, aga mina ise suren. Maad ja puud jäävad, aga meid ei ole. Kõik saame otsa. Ise läheme igaveseks magama. Siis saame magada ja puhata, ja himu täis.

9. *kizutti pajua, pajukūrda. šiš kuivadetti. kevājāšt panti vette, kuin oli külmä. šiš karva lähtō. karvan ajoim poiz. šiš puhtahaz vēz huhoin. šiz vähäizem parkkia panin šinne. štaboin pargin vēn tein. i šūtā panin. katsoin, kui ei jōtd hüvä, šiš panin vīl. šiš panin šūtā hüväšt. jauhhōa panin. hänt pitā kavvan tehä, kūdq viz.*

(Parkimisest.) Kisuti paju, pajukoort. Siis kuivatati. Kevadel pandi vette, kui oli külm. Siis karv hakkab minema. Karva ajasin maha. Siis puhtas vees uhtusin. Siis väheke parki panin sinna. Nõrga (lahja) pargivee tegin. Ja soola panin. Vaatasin, kui ei olnud hea, siis panin veel. Siis panin soola hästi. Jahu panin. Teda peab kaua tegema, kuud viis.

10. vanhät ajat¹ pedron otuttq keidetti ja vlnä ossetti, jūti, guläidetti, kääti kirgōz, ezimezel päiväl keidetti otuttq. kogo külä ühesšä. rihēs keidetti. kaig ühes jūti. maltād odetti joga taloist. keidetti välist kaks kutjā, kūstoist vakkā. kutsutti vakkove. šis tulti toizešt külāšt guläidañmä. kutsutti vīl toizešt külāšt. i toizešt päiväl vīl guläidetti. i kotmannehel i neljännehel. šis toppu tehti päle. jogahine vei vakkovē, ken kanamuñnia, ken vei stūdeniädä, ken kaitā. üli rihen oli tehtü kanned. toizeš pūlē tüdōid ja pojat tansšid. ennen ei tabetdu, sovukkāšt eletti. iliän oli vakkove, ükskerd vūšovēz. mikkutās koditois keidetti otut. oli ozrā, oli ruišt, nin keidetti, jūti. heinä-ajat kera tehti otuttq. otud inmīšt varmissuttā. ollid iliän verred:

iliä pühä izändä,
 pühä pedro armoline,
 tutkā meile vīrihiššē.
 meil ō vīnad, meil otuved,
 meil ō vīnad vījeltājast,
 otuved üheksältājast.
 kolmed on putkiad puhhōvad,
 ühešt ō otud puñnain,²

toizešt ō vīnoi vihhaiñ,
 kolmannešt metoi makkiä.
 mīhile vīnoi vihhaiñ,
 mīhile hattupäile;
 a naizile otut puñnain,
 naizile šappanapäile.
 a metoi meile tüttölöile,
 kaššoin kantajitlē.

enebā miä em maha. ümbär mänti ja taulētti. oli toine verz:

iliä pühä izändä,
 anna vihmā meile.
 meil kazēš kagrad ei kazvo,

i nodos ozrad ei noizeš.
 nošša pilvi pikkarain,
 kaštelē meižen kaihon³ kavustoja.

Vanal ajal peetripäeval olut keedeti ja viina osteti, joodi, pidutseti, käidi kirikus. Esimesel päeval keedeti olut. Kogu küla (oli) üheskoos. Rehes keedeti. Kōik üheskoos jōid. Linnased võeti igast talust. Keedeti vahel kaks kuli, kuusteist vakka. Kutsuti vakusepeoks. Siis tuldi teisest külāst pidutsema. Kutsuti veel teisest külāst. Teiselgi päeval veel pidutseti. Ja kolmandal ja neljandal. Siis tehti lõpp peale. Igaüks viis vakusepeole, kes kanamune, kes viis sülti, kes kala. Üle rehe oli tehtud laud. Teisel pool tüdrukud ja poisid tantsisid. Enne ei tapelud, leplikult elati. Eeliapäeval oli vakusepidu, üks kord aastas. Mihklipäeval kodudes keedeti olut. Oli otra, oli rukist, nii keedeti, joodi. Heinaajal ka tehti olut. Olu teeb inimese tugevaks. Olid eeliapäeva laulud:

Eelias pūha isand,
 pūha Petrus armuline,

tulge meile vōōrsile.
 Meil on viinad, meil õlled,

meil on viinad viiesugused,
õlled üheksasugused.
Kolm on anumad maokat,
ühest on õlu punane,
teisest on viinake viha,
kolmandast mõdu magus.

Meestele viinake viha,
meestele kübarpäadele;
aga naistele õlu punane,
naistele linikpäadele.
Aga mõdu meile tüdrukuile,
palmikukandjaile.

Enam ma ei tea. Käidi ümberringi (ringmängus) ja lauldi. Oli teine laul:

Eelias püha isand,
anna vihma meile!
Meil ales kaerad ei kasva,

ja nõos odrad ei tõuse.
Tõsta pilv pisike,
kasta meie ... kapsaid.

11. *liukupäiväst on äijä päivä seitsen viikköä. a pühäváli oli tänävün kummen viikköä ja üks päivä. a pedrom pühä kaks viikköä ja päivä vaijä. a joutumpühhä on kus viikköä. vanhät ajat päässötti. mamoi ei antänd maitöä. täpsiltä kera ei annettu. pedeldi täpsia: pappi tuhtö, kñlen leikkä poiz. ätti oli moikköma, vähä kirkkö käi. ätti andoi lapsiltä maitöä ja pällüst. tädi meijet sümä, kuin mamoi mäni kirkkö. veljën oli pikkarain, sañnoi: mamoi, anna maitöä! ätti andoi. ätti andoi riškamaitöä ja leivämmuroja, pällüst ja voida. — miä sün kaikkia. sūgist ei jū sünniä. nadjoža ei sū, päästö. on jumaligaz, a itse lägäjä pahhä. sūst midä tazet se on sünni. miä olin korovai z i z sis pikän. sil ollit hüppiväist. peremmñhen mamoi oli hüppiväin. peremmñs sañnoi: meijem mamoi männö taivahašše. a mü otemma täl mät. sümä täškiä. — mamoi ei sünd. hüppijäist käütä šallaištä rugoitomaz, hüppimaz. oli moikköma pertti tehtü. toisia ei tästu rugoitommä. hüppiväizet evät käünet küllä. evät käüned meijem parvös šaunāškä. peremmñhen mamoi paharuiskuin (~ paharuiskuine) naine oli, kehnokkain akka. — akka ja ukkoi jäivät tänne. tüdöid rikkahitē talotoitē miñhele männid.*

Vastlapäevast on lihavõtteni seitse nädalat. Aga paastude vahe on tänavu kümme nädalat ja üks päev. Aga peetripäevapaastu (on) kaks nädalat ja päev puudu (s. o. päev vähem kui kaks nädalat). Aga jõulupaastuni on kuus nädalat. Vanal ajal paastuti. Ema ei andnud piima. Lastele ka ei andnud. Peteti lapsi: preester tuleb, keele lõikab ära. Isa oli niisugune, vähe kirikus käis. Isa andis lastele piima ja koort. Pani meid sööma, kui ema läks kiriku. Mu vend oli pisike, ütles: «Ema, anna piima! Isa andis. Isa andis rööska piima ja leivapudi, koort ja võid.» — Mina süön kõike. Söögist ei ole pattu. Nadežda ei söö, paastub. On usklik, aga ise räägib paha. Suust mida lased, see on patt. Ma olin Korovaisis

siis teenijatüdrukaks. Seal olid kargajad (usulahk). Peremehe ema oli kargaja. Peremees ütles: «Meie ema läheb taevasse. Aga meie oleme siin maa peal. Sööme pekki.» Ema ei söönud. Kargajad käisid salaja palvetamas, hüplemas. Oli niisugune tuba tehtud. Teisi ei lastud palvetama. Kargajad ei käinud külas. Nad ei käinud meiega koos saunaski. Peremehe ema oli õel naine, vilets eit. Eit ja taat jäid siia (s. o. Korovaisi). Tüdrukud (tütred) rikas-tesse taludesse mehele läksid.

12. *ku şaksad ollid, şiz ei annettu leipā. vāci kāvūd şahhāmaz nīnipuida. lehet kuivadetti. lehed jauhetti kivilōil. nīh hūvā jauho tullō. lehēst tehti leipā. panimma leivās şekkā. nigu şajjaleivā. nīn şitkia. hārrūjen pāidā kuivadimma, jauhoimma, i leivān şekkā panimma. a şammal ei ū hūvā nīn. — şaksad ottit kaig. tammahad ottid. şaksataišt ampuid pāşşin. i kaks tammast ampuid. külān oşattā oli şūri koira. şaksataišt ottid işselles. tullit pertti, nīn: haus, a miā järješt: hauh! tullid miñnuu haukuñmā¹.*

Kui sakslased olid, siis ei antud leiba. Rahvas käis saagimas pärnapuid. Lehed kuivatati. Lehed jahvatati käsikividel. Nii hea jahu tuleb. Lehest tehti leiba. Panime leiva sekka. Nagu sai. Nii sitke. Ristikheina päid kuivatasime, jahvatasime ja leiva hulka panime. Aga sammal ei ole nii hea. — Sakslased võtsid kõik. Lambad võtsid. Sakslased lasksid oina maha (ambusid). Ja kaks lam- mast lasksid maha. Küla otsas oli suur koer. Sakslased võtsid enesele. Tulid tuppa ning: «Haus!» (s. o. hinaus). Aga mina otsekohe: «Hauh!» — Tulid mind haukuma.

13. *tarinaiziz on pohatterin katmod. şaim şild rişşin. nīdūl on mond hautā: ūks nain tanşşī pāl. tītse! hāned hatvaiž. veimmā hebozēl şinne. şis kummardeli. şis terveheks tuli. hā nigu şitkā tegi havvan pāl. vāci şannoī: şiā elā tanşşī. tāsşon pohatterin katmod. — kuşudā pohatterin katmod.*

Tarinasis on vägilase hauad. Saime sealt risti. Niidul on mitu hauda. Üks naine tantsis peal. Tead sa! Ta halvati ära. Viisime hobusel sinna. Siis tegi kummardusi. Siis sai terveks. Ta nagu nalja tegi haulal. Rahvas ütles: «Sa ära tantsi. Siin on vägilase hauad.» — Kutsutakse vägilase hauad.

14. *miş miā elin, kaig (~ kaik) puñnaišt māñnīd hūvāšt edez. vatkia ei mänd. ruşkiat kanad otti raşkahad, a vatkiad kehnod nigu hohtod. livamāz ottā puñnaišt hattiakşed. a şavimāz taittā harmād on.*

meil oli heppoin. a meil oli äijä üdä, m̄hen ätti. oli şaunāz. meil oli ruškia heppoin. miul m̄z vast oli şottā tabettu. şiz äija māni kuzomā tanhvate. şe hattiaz ptacutti hevost. läkkäiz: miä kuin şinnua şuvvān. miä t̄n şiute kagrađ i heināđ, ptacutti hartiaşşē. — kabuttijatad şiut on. şia üđ miun karvāda. — ved veŗrai oli k̄n. h̄n aŗvaiz augi i māni. miä mānin katsomā. veŗrai oli k̄n. äija pogoinikka şaŗnoi: jo hattiaz oli. päivā oli noissud. j̄ nigu m̄z oligi. nigu inmiħin, nigu m̄z-ełogaz. kubehest näin, veŗrai oli kogāt i p̄t. motomit oli k̄n.

keskkülāz elimmä. işt patamist tanhvate itki t̄dögäin. kodi pałoi i māhattiaz itki.

merēz ellād vezihaltiakşed.

Kus ma elasin, kõik punased läksid hästi edasi. Valge ei läinud. Pruunid kanad olid rasked, aga valged viletsad nagu tohlud. Liivamaas on punased haldjad. Aga savimaas on vist hallid.

Meil oli hobune. Aga meil oli äi ööd (öömajal), mehe isa. Oli saunas. Meil oli kõrb hobune. Mul oli mees vast (alles) sõjas tape tud. Siis äi läks kusema tanumile. See haldjas patsutas hobust. Rääkis: «Kuidas ma sind armastan. Ma toon sulle kaerad ja heinad.» Patsutas pihale. — «Kaputjalad sul on. Sa oled minu karva.» Värav oli ju kinni. Ta tegi lahti ja läks. — Ma (s. o. äi) läksin vaatama. Värav oli kinni. Äi kadunuke ütles: «Ju (see) haldjas oli. Päev oli juba tõusnud. Nagu mees oligi. Nagu inimene, nagu meesterahvas. Kõrvalt nägin, värav oli haakis ja puu ees. Mõle maga oli kinni».

Keskkülas elasime. Enne tulekahju tanumil nuttis tüdrukuke. Maja põles (maha) ja maahaldjas nuttis.

Meres elavad veehaldjad.

15. mado-heinä ja hammas-heinä madotoja şe hävittä. üks ak̄ra, minia ja ämmä moħħomad, keitti madoheināj j̄ria. t̄mazid, şto hüvād oħħā. şivvād. kaks kott päivā ollid hullud. verşşeli tuli. k̄üti kaig vägi katsomaz. mās kubeħħā ne leşşid. ono kaigetlajast heinä. t̄ş kazvō razvain heinä. ş̄ heinä ei ü razvain. tämä on timafeikka. tämä on razvain. kilite pittäiz otta ģino heinä.

Maduhein ja hammashein (s. o. koerapöörirahi) madusid see hävitab. Üks eit, minia ja ämm mõlemad, keetis koerapöörirahu juuri. Arvasid, et head on. Sõid. Kaks, kolm päeva olid hullud. Velsker tuli. Käis kõik rahvas vaatamas. Maas pikali nad lama-

sid. On igasugust heina. Siin kasvab rammus hein. Soohein ei ole rammus. See on timut. See on rammus. Kitsel peaks olema peenike hein.

16. *vokki. vocit on tauda. tavvate pannā kündeḷe. miṣ tauda on, on kokka. täss on hägid. häkkitoiz on pīd. šiz on vārttānā. šiz on tširra. šiz on kaks patsast, miṣ vārttānā on. šiz on tamā kanz, miṣ on vīro kīn. vīro pūrī. šis tätz on mokkōma muna, miṣ patsahad oṭtā kīn. on šuvān. patsahat on pomocad at. šiz vokil on rauda, miḡā ümbār pūrītā, šiz vogil on pītsad. vīrot kahes pūte on näḡad. šiz on vogil kold jatkā. šiz on suksed i vibu vīmāizēks.*

Vokk. Vokil on laba (koonlalaud). Labale pannakse koonal. Kus laba on (see) on koonlapuu. Siin on haagid. Haakides on piid (hambad). Siis on värten. Siis on kedervars. Siis on kaks sammast, kus värten on. Siis on see vokipink, kus on ratas kinni. Ratas tiirleb. Siis siin on niisugune muna, kus sambad on kinni. Siis on süda. Sambal on toed all. Siis vokil on raud, mis ajab ümber. Siis vokil on paelad. Rattal on kahel pool naelad. Siis on vokil kolm jalga. Siis on tallalauad (suksed, sõtkelauad) ja keps viimasena.

17. *šūr kivi taṅkeis taivahast mahhā. šiz mānti katsomā kaig vägi tūks. se oli vaṭkja kivi. hā oli kazetli pandu, lāttī. šis midattī, kivi midattī, kuiṅca šūr oli. šis vīti kirkkō.*

Suur kivi langes taevast maha. Siis läks vaatama kõik rahvas juurde. See oli valge kivi. Ta oli ajalehte pandud (tast oli ajalehes kirjutatud), räägiti. Siis mõõdeti, kivi mõõdeti. (ära), kui suur oli. Siis viidi kirikusse.

18. *mū käimmā ittā istumaz talvel.¹ verkkōa kōimma. i šiz tautoimma. ämmā miñnua ovaṣti tautamā. miun ämmān miñni ovaṣti. hā oli šūmatain. oli tōfkoi inmiñin. hā ovaṣti.*

Meie käisime õhtut istumas (s. o. subrikus) talvel. Võrku kodusime. Ja siis laulsime. Ämm õpetas mind laulma. Minu ämma teine minia õpetas. Ta oli soomlane. Oli ladusa iseloomuga inime. Ta õpetas.

19. *mezipatsas tuli meile takkā, tšerdakkā, perdim pāle. ühez nurgāz oṭtī rūmened. šinne männid. pikkarain katapotška oli. šinne tekkit šārjed. se pahāks tuli. poica vīti soṭtā. se tītā pahhā,*

kuim meziläist tultõd. nõdul ollā kimataist. oli külmä keväd. härüttä ei jo. paljo kimataizēd evät s̄a mettä. m̄az ūd kimataist ja patsahaz meziläist.

Mesitaru (s. o. sülem) tuli meile lakka, pööningule, toa peale. Uhes nurgas olid aganad. Sinna läksid. Väike kalatünn oli. Sinna tegid kärjed. Sellest oli halba. Poeg viidi sõtta. See teab (s. o. ennustab) paha, kui mesilased tulevad. Niidul on kumalased. Oli külm kevad. Ristikheina ei ole. Palju mett kumalased ei saa. Maa sees on kumalased ja tarus mesilased.

20. bābuška käi naišit lapsia sünnüttämāz. i siš tuli poiž. nägi unessā: sündü kaks poikā i üks tüttöi. nägi unessā: üks poiga uppojā vettē, toin nūrā kuristajā. a tüttöi tegi lapsen i tappoi oman lapsen. kasvold kaig i niḡ kaik tuligi. babuškaḡ näüdeti.

Ämmamoor käis naistel lapsi sünnitamas (s. o. vastu võtmas). Ja siis tuli ära. Nägi unes: sündis kaks poissi ja üks tüdruk. Nägi unes: üks poeg upub vette, teine kõiega poob enese. Aga tüdruk sünnitas lapse ja tappis oma lapse. Kasvasid kõik ja nii kõik tuligi. Ämmamoorile näidati.

21. t̄wetüli tekkō selgijā. a länštüli tekkō vedelā. ettälätüli, i tämä löunattüli tekkō vettä. idā on pakkein. ijän ja pohjan välil on idāpohja.

kabuššad õ omittān kasvavettu. se on šimen-kabušta. se talvet oli m̄az, ja näet kasvā. ei paḡendund. šüksüst jänēd. tās s̄an šimend. — vähäizen koššudan jūritoi. vett(ä) vatan.

kūma aiga om pakkaizen aiga. oḡen sündünt kūmat ajal. a kirgoz riššitti. enne vet kirgoz lapsia riššitti. pantī pövvü-nahkā. pätvā kotd oli lapsi, siž riššitti. šidā hervitti, što laps kütō ristimädä

Loodetuul teeb selget, aga läänetuul teeb vedelat (s. o. taevas läheb selgeks või pilve). Edelatuul, ja see lõunatuul teeb vett (vihma). Ida on külm (pakane). Ida ja põhja vahel on kirre.

Kapsad on mu oma kasvatatud. See on seemnekapsas. See oli talvel maas. Ja näed, kasvab. Ei külmanud. Sügisel jäänud. Taas saan seemet. — Vähekesese niisutan juuri. Vett valan.

Pakase aeg on külm aeg. Olen sündinud pakase ajal. Aga kirikus ristiti. Enne ristiti ju lapsi kirikus. Pandi kasukanahasse. Päeva kolm oli laps (vana), siis ristiti. Seda kardeti, et laps sureb ristimata.

22. miä oten vīst itse näht. hattiaz oli. midä madikülänat on järvi, sīl oli. ja meid oli neli hevoist. ja noizi järvem, pardahalē. istuiž ja jūksi vette: ahhä, ahhä! ja siš tämä tuli järvest poiz. ja siltä möit tuli pojaḅkera. potnoi hotoštōi oli. i vättiḅkera oli. moittōmad otti vättid pāl. kevādmikkulan aigan oli. hüvä kuin oli neljä hevoist. kaks oli naišt ja kaks oli mīšt. küllä mänimmä ottamā kagrā.

miä kōist ün näht. mīz miut jo oli soittā tabettu. miä ossin heppoizer ruškian, kabuttijatga i līnaharja. venakontsan mīz oli tūnd sūmešt. miä händä neljätoista vūtta pīin. ai! kuz oli heppoiḅ! siž miä panin talli. hūmuksest noizīn üllä. ristizīn ja peššīn. ja mänin sīvā panomā. ja seižoi niḅ kuim mium mīhen itse heppoizer tūn. sañnoi: miä siñnua kuis sūvān. kagran kaik sūvān. — miä en tūmand, što ono hattiaz. a tūmaizīn, što varaz on. miä tagaperin ämmā nossettamā üllä: tüe katsomā! meil ono varkahat tanhvat. itse kaik vārizīn. ämmā tuli. niḅ hā veḗrājāst poiz māni. a veḗrājā oli kīn. mänimmā katsomā. siž ämmā luči molitvan pälle.

toizer kerram meil oli siga. siž nāburin nain oli kōiz ja joga päivā küli, što meil ain krossi pūtempäivān aikoi. hā māni katsomā: kettā i ottud. katsoi ūwest: niḅ sium mīhēz oli. miä kōhāhtāzīn. niḅ otti uhtuḅkättē. sīhē hävviž.

mustā kissā pitā pitā. šaodā, siš sīvatta männō edez.

Ma olen veest ise näinud. Haldjas oli. Mis Matikūla all on järv, seal oli. Ja meid oli neli hobust (s. o. olime nelja hobusega). Ja tōusis järve kaldale. Istus ja jooksis vette: «Ahhaa, ahhaa!» Ja siis see tuli järvest ära. Ja silda mööda tuli pojaga. Tūse täismees oli. Ja rōivaga (s. o. rōivas) oli. Mōlemad olid, rōivad seljas. Kevadise mihkclipäeva ajal oli. Hea, et oli neli hobust. Kaks oli naišt ja kaks oli meest. Külla läksime kaera vōtma (s. o. tooma).

Ma olen majahaldjat näinud. Mees mul oli juba sõjas tapetud. Ma ostsīn kōrvi hobuse, kaputjalg ja linalakk. Venakontsa mees oli toonud Soomest. Ma teda neliteist aastat pidasin. Ai! Kus oli hobune! Siis ma panin talli. Hommikul tōusin üles. Lōin risti ette ja pesin silmad. Ja läksin süüa panema. Ja seisis nagu minu mees ise hobuse juures. Ütles: «Kuidas ma sind armastan. Kaera kōik söödan (sulle).» — Ma ei arvanud, et on haldjas. Aga arvasin, et varas on. Ma tagasi ämma üles äratama: «Tule vaatama! Meil on vargad õues.» — Ise täiesti värisēsīn. Ämm tuli. Nii (s. o. siis) läks ta väravast minema. Aga värav oli kinni. Siis ämm luges palve peale.

Teinekord oli meil siga. Siis naabrinaine oli kodu ja iga päev

kuulis, et meil aina (keegi) raiub keskpäeva ajal. Ta läks vaatama. Kedagi ei olnud. Vaatas uuesti: «Nagu sinu mees oli. Mina köhasin. Nii (s. o. siis) võttis pange kätte. Sinna kadus.»

Musta kassi peab pidama. Õeldakse siis koduloomad lähevad edasi (edenevad).

23. *kel on kiippiäd, sis vijjä verha. pessä itsiätä hohtat. i hohta sinne lähtihissē tagadā. meijē küläz on hamalat tīn oja. jüksō vassōin päivā. sinne vijjä.*

on meillä üttukivi. kivez on monda üttua. verhat sinne viiti. nīnkuim pīn laps om mänd. jäled on kivel. miä tūmān, sto ennen on tehtü.

Kel on valud, siis viiakse ohver. Pestakse ennast kaltsuga. Ja kalts jäetakse sinna allikasse. Meie külas on Hamala tee oja. Jookseb vastu päeva. Sinna viiakse.

On meil aukkivi. Kivis on mitu auku. Sinna viidi ohvreid. Nagu väike laps on läinud. Jäljed on kivil. Ma arvan, et enne on tehtud.

24. *juṁmatā jūrišō ja sis tulda (~ tulda) lūb. venakontsas kävi perttilōiz. rebī rātiad pois seiništ. siz māni kannennalle. ja sis māni kiukāle. sis hūšvīz.*

ugon jūrü tuūtō. taivahašt jūrājā. ilja-prorok ai jā rattahit. kotme hevoist, valkiad hevoist. vanḱkuril ai jā. itse on potviltā. se jūrājā i tulda lūb. ken ugon jūrū kūlō, pāšō hūvāle paicatē. hūšvā paikkā pāšō. hūvān titan šāb.

Jumal müristab ja siis tuld lööb. Venakontsas käis tubades. Rebis raadiod seintelt maha. Siis läks laua alla. Ja siis läks ahjule. Siis kadus.

Kõuemürin tuleb. Taevast müristab. Prohvet Eelias sõidab kaarikuga. Kolm hobust, valged hobused. Vankriga sõidab. Ise on põlvili. See müristab ja lööb tuld. Kes pikse kätte sureb, pääseb heale kohale. Heasse kohta pääseb. Hea koha saab.

25. *konna hüppi. konnikkain om pikkarain. konna küelme. küelmehešt tuūtōd ištā madokkaišt ja sis vašta tuūtō nāppapā, nāppapāle tuūtō jo kaks jatkā, ja händā hävi jā. sis tuūtō konnikkain.*

lišsoija oli paljō, sūred lizoid. miut oħid māmunad havvāz. oli hauda tehtü. šil oli havvās paljō sūälikā. tarttutoitē oli otet pandu atē. šil oli.

*vaškimaotoja on. pahhain hä on. kuim pañnō, siš pitā lukkia
i vaškizel kettōt tudizetta. miä mahan šem mā,ot tñ.*

*kūmälain, kāmälain,¹
mušta mado mān-aitain,
kirjava kivenaitain.
tulit pūda purraksēz,²
ja pajua pannaksēz,
koivua kogadaksēz.
ed ū pūda purrutkā,
et pajua pannutkā,
et koivua koganutkā.
panit šivadan šizēšt,*

*kuḍakabjam karvan natda.
tū mettä kilēspäl,
atta vaškizen naḍvāz.
vī vihad männeššāz,
tū tervūt tutteššāz.
kül miä tñän, kus šiun kottiz:
hoḡah hūtemēh hūnehēz,
pajuj jūrēt šiun peššāz,
kivej jūrēs šiun maijaz.*

*tū ed i šivatta prāvihū. inmihižele kera avittā. miut oli hüvä
pā. minni luci, miute kaik pāhe tarttui.*

Konn hüppab. Konnapoeg on väike konn. Konnakudu. Kudust tulevad esiteks ussikesed ja siis alles tuleb kull. Kullesele tuleb juba kaks jalga, ja saba kaob. Siis tuleb konnapoeg.

Sisalikke oli palju, suured sisalikud. Mul olid kartulid koopas. Oli koobas tehtud. Seal oli koopas palju sisalikke. Kartulitele olid õled pandud alla. Seal oli.

Vaskusse on. Halb ta on. Kui nõelab, siis peab lugema ja vaskkellaga vajutama. Ma oskan selle ussi loo (s. o. sõnad).

*K., k.,
must madu maaalune,
kirju kivialune,
tulid puud purema,
ja paju nõelama,
kõivu koksama.
Sa ei ole purenudki puud,
ega paju nõelanudki,
ega kõivu koksanudki.
Nõelasid elajat seest,*

*kuldkapja karva alt.
Too mett kiilaspeaga,
oma vaskse naba all.
Vii vihad minnes,
too tervist tulles.
Küll ma tean, kus su kodu:
honga õõnes su hoone,
paju juurel su pesa,
kivi juures su osmik.*

Loed ja koduloom saab terveks. Inimest ka aitab. Mul oli hea pea. Vennanaine luges, mulle hakkas kõik pähe.

26. *kuin mado pañnō, šen mahan tukkia.*

*kūmälain, kāmälain,¹
mušta mado mānaitain,
kirjava kulon aitain.*

*hatgi mättähän männijä,
tulit pūda purraksēz
ja pajua pannaksēz,*

koivua kogadaksēz,
et pūda purrutkā,
paijua pannutkā.
purit šivadan sizēst,
kuldakabjan karvan ato.
tū mettā tulteššāz,

vī kivud männeššāz.
kül miä tījän, kus siun kottiz:
paijuj jūrez siun peššāz,
kiven jūres siun kottiz,
hoḡah hūtemēt siun kottiz.

a siz üheksän kertā amī-n, amī-n, amī-n.

Kui madu nōelab, seda oskan lugeda.

K., k.,
must madu maaalune,
kirju kulualune.
Läbi mätta mineja,
arvasid puud purevat
ja paju nōelavat,
kõivu koksavat.
Sa puud ei purenudki,
paju nōelanudki.

Puresid elajat seest,
kuldkapja karva alt.
Too mett tulles,
vii valud minnes.
Küll ma tean, kus su kodu:
paju juures su pesa,
kivi juures su kodu,
honga õõnes su kodu.

Aga siis üheksa korda aamen, aamen, aamen.

27. oššin jauhod. leipā paiššan, leivoin. tīn taiginan. püttü tīn
taiginan. vettä panen, jauhhoa. šis pān happanoimā. ittašt sek-
kān, a hūmezest leivoin. sis pān ḡormuḡe. sis piššān kiukāššē.
šis paištū.

tāri tehḡā ozrašt, rugehešt. jauhot teḡhā. toizet teḡhā mat-
dahist. leppätiroitḡe šā odā: lennä, lennä, leppätiroi! hūmen mat-
taist jauhoidā, šium pā künnedā.

Ostsin jahud. Leiba küpsetan, teen leiba. Teen taina. Mõhesse
teen taina. Vett panen, jahu. Siis panen hapnema. Öhtul segan,
aga hommikul teen leiba. Siis panen vormi. Siis pistan ahju. Siis
küpseb.

Taar (kali) tehakse odrast, rukkist. Jahud tehakse. Teised tee-
vad linnastest. Lepatriinule öeldakse: «Lenda, lenda, lepatriinu!
Homme linnasekest jahvatatakse, sinu pea küntakse.»

28. tūmez on paljō marjā. kuin on šivāntaudi, šis pannā
tūmen marjā vīnaš šekkā. šis šidā juvva. kuin on kinni doz,
šis pihlajamarjā pitā panna ja juvva.

Toomel on palju marju. Kui on südamehaigus, siis pannakse toomemarju viina hulka. Siis seda juuakse. Kui on kõht kinni, siis pihlamarju peab panema ja jooma.

29. *kuiη kissa tekkō pittä, nīm piäb händä leigada. miä leikkaizīn, a ain männō kannete, varastā. varaskissā on. lämmädā maitoa tahtō. siz anna, kuin lüpsämäst tüöd.*

Kui kass teeb pahandust, siis peab teda peksma. Ma peksin, aga ikka läheb lauale, varastab. Varas kass on. Sooja piima tahab. Siis anna, kui lüpsmast tuled.

30. *kuis sīvatta männō metsä, ei tüe kotti, siz tüedä:*
metsän kukkoi, metsär rikki¹, kuivagā siun kündēst,
metsän kultaine kunigaz, halvahtugā siun jatkašt.
metsän kukkoi kutdharja, mā tütē jummatan,
mišt veid etokkahan, tüe pahhūs sīvadan sizēšt poiz.
tū sīhe jälle, mišt odid!

siz amī-n, amī-n üheksän kertā. leibā pitā ottā kogonain. i siz leivāst leigadā kaks pütküä ja kotmās pikkarain kazvokannikka. ja sis veitsel odad māda veiräjän sūst. pitā tashia veitsel. ei ravada. sis pitā panna latkoi. atle mā pannā pappēriη kera. sis sūtad. siz leivām paitaišt risti. sis sigtā päle. sis kiukām päle pannā. sem päle tüedä. kuit tammas tullō tagāz, siz leivāt pitā sūtā i sūtad. a mā vit tagāz veiräjän sūhu. meil oli kaheksav varšā hävinnēd. prešedaveljan nain tuli, sto tüe tofa krestina. tuli i miä tuin. i varzat tullit tagāz. ollit koski-zēt. sūt tūhhom tullid.

Kui koduloom läheb metsa. Ei tule koju, siis loetakse:

metsakukk, metsa . . .,
metsa kuldne kuningas,
metsakukk kuldhari,
kust viisid eluka,
too sinna jälle, kust võtsid!

Kuivagu su küüned,
halvatagu su jalad.
Mine jumala tuulde,
tule kuri elaja seest ära.

Siis aamen, aamen üheksa korda. Peab võtma terve leib. Ja siis leivast lõigatakse kaks viilu ja kolmas väike kasvukannikas. Ja siis noaga võtad mulda (maad) väravasuust. Peab noaga laskma, mitte rabama. Siis peab panema savist panni. Alla pannakse mulda paberiga. Siis sool. Siis leivaraasukesed risti. Siis sõelale. Siis ahjule pannakse. Sellele loetakse. Kui lammas tuleb tagasi, siis peab (talle) söötma leivad ja soola. Aga mulla viid

tagasi väravasuhu. Meil oli kaheksa varssa kadunud. Esimehe naine tuli, et loe Krestina-tädi. Tuli ja ma lugesin. Ja varsad tulid tagasi. Olid Koskisel. Seal't ühe valuga tulid.

31. *sužitoil on su̇itset p̄āz, s̄u,et,kaik s̄o,etk̄a,*
karhut kaig on kammitsāz, a karhud māha kādugā,
suwēd māṅkā soille šanniçoille, a miun šivatta rauhāz otkā.
šivatta kuin jürcin tassā väljā, siš tū,etti.

Huntidel on suitsed peas, hundid kõik jääge pimedaks,
 karud kõik on kammitsas. aga karud maha langege.
 Hundid minge soile liivikuile, Aga minu elajad rahus olge.

Kui kevadel elajaid jüripäeval lastakse välja, siis loeti.

32. *pāškõilindu, päivälindu tegi kultaizen muṅnaizen.*
(päivõilindu),¹ noizi tuli aivoin tuima,
tū iħhāta itmalindu (itmoitindu), viretti munad vettē (vedehe),
lendeli kešoizen päivän (kešoizen taški pezoin laineheššē (lauga-
päiväd), heššē).
šügüzüst ün piṁmiän (ūd piṁ- päškõi täütüi itkõmä,
miäd), lendeli šeboin kadottē:
eṯsi māda mādakšē (mādakšehe), seppüen (seppüeni) šelvüen (šel-
lehtëa levädäkšē (levädäkšehe), vüeni),
mädäštā munidakšē (munidak- ta,oid ennen, ta,oid egle,
šehe), i ta,oi tänäcipān,
löüzi mättähäm meroist (me- ta,oi rautai haṛrāva,
roišta), mil miä meroin haṛrāvoin,
ühem mättähän puṅnaizen, meroin korjān kokkō (kogoho)
toizem mättähän šinnīzen. meroin tā,it laineheṯ,
koṯmāš kettoin karvallin. eṯsin laineheṯ tašuwēn.
valoi vaškizen peššäizen,

Pääsulind, päevalind,
 too tore õhulind,
 lendles suvise päeva (suvised
 päevad),
 sügisel öö pimedada (ööd
 pimedad),
 otsis maad, et lamada,
 lehestikku, et puhata,
 mätast, et munedada.
 Leidis mätta merkesest,

ühe mätta punase,
 teise mätta sinise,
 kolmas kollakarvaline.
 Valas vaskse pesakese,
 tegi kuldse munakese.
 Tõusis tuul väga vali,
 veeretask munad vette,
 laskis pesakese lainesse (Lauga
 jõkke).
 Pääsuke pidi nutma,

lendles sepakese katusele:
«Mu sepake selgeke,
tagusid enne, tagusid eile,
ja tao tänapäevgi.
Tao raudne reha,

millega ma merekese riisun,
merekese korjan kokku,
merekese sean lainele,
otsin lainest oma lapsukese.»

33. *vetloini veñnoizen seppoi,*
taivoin seppoi taglu en.
vesti kervehel veñnoija,
kervoizetta kultaizetta.
kervoi kultain kummiz,
varzi vaskine remmiz.
kokkais kerran, sündüi taidoi,
toizeñ kerran, toine taidoi,
kolmannen, kogo veñnoizen.
sündüi venoi vestämädä,
taivoi tassut tohkoimada,
pizarehen pitkoimada.
nil taivoi monintappain,
ei jü vjajäistä vezile,
ajajäistä altoim päälle.
jouhtui miute mihēhēn:
onhä miutoi ainoi vettoi,
nigu muittq tütöloittä.
eisīn sū med, eisīn sared

moskovam mollōmim pūten,
kahem pūten kabrioda.
tūtd miä löüzin velvūen (vel-
vüeni),
homessuijeh hūnehest,
nattašuijeh nābatašt.
anna kättä, käü kołti,
tüe siä taivoin tādijaks,
azettaimā altoim pälle,
ankkurin azettajaks!
tulin kołti, kōiz ei keittä.
mado jūrilla makkaiz,
lindu tautui tāvitsat,
kägi kukkui kukkutat.
kündävät külläized mihēh,
vagojād valtoim mihēh
iššoin oven eüst,
vetloini veñrājān sūst,
kandajān kaiivot tūdä.

Mu vennake, venekese sepp,
laevakese sepp mu lagleke.
Vestis kirvega venekesi,
kirvekesega kuldsega.
Kirveke kuldne kumises,
vars vaskne mürises.
Kopsis korra, sündis külg,
teise korra, teine külg.
Kolmanda, kogu venekene.
Sündis veneke vestmata,
laevake laastu lõhkumata,
piiska (pisarat) tilgutamata.
Nõnda laevake mitmesugune,
ei ole vesile viijat,
lainele ajajat.
Tuli mulle meelde:

on ju mulgi ainus vennake,
nagu muil tüdrukul.
Otsisin Soomed, otsisin saared,
Moskva mõlemalt poolelt,
Kaporje kahelt poolelt.
Sealt ma leidsin oma vennakese,
Hallitussuude hoonest,
tattsuude ahju alt.
«Anna kätt, tule koju,
tule sa laevakese seadjaks,
asetama laine peale,
ankru asetajaks!»
Tulin koju, kodu ei kedagi.
Madu juurtel lamas,
lind laulis laavitsal,
kägu kukkus künkal.

Künnavad küla mehed,
vaotavad valla mehed
isakese ukseesist,

34. *anna, vettoi, miute māda,*
anna, ainoine väljain! —
vettoi vaide vastaeli:
mīhe māda neidozette,
kūhu māda kukkaizette?
mā on neitoizen rivāz,
kaški on potten kandovēz. —
šūttelin izon orrija,
katsoin vettoin karojān,
šūdin heinā helmaštān,
kagrat kahmatoizeštān,
robehešta vettä jūdin.
tūmaizin aidoid annedā,

«Anna, veli, mulle maad,
anna, ainus sünnitaja (s. o.
omane)!»

Veli vaid vastas:
«Milleks maad neiucesele,
kuhu maad lillecesele?
Maa on neiucesee säärisēs,
alemaa on põllepaelas.» —
Söötsin isakese täkku,
valvasin velle musti hobuseid,
söötsin heina oma hõlmast,
kaerad oma kamalukesest,
torbikust vett jootsin.
Arvasin, et aiakesi antakse,

35. *elin pikān viroiza,*
pikān pirum pezāzā.
orjoi šuištui šuin tūmmē,
šuit tūmmē, päiv veltoihe,
kobri haņgehe košvā.
tūjoi katsoi taivoizezt,
oņgo mūdra mušta lindu,
vai on külmā kūhkülāin?
tūjoi jo kutsui peremmihen:

vellekesee väravasuuđ,
kandja (sünnitaja) kaevuteed.

lehmikarjad leinedā (~ leinādā)
tammakarjad tainedā.
tūti miute mītoi minnoi,
ši an šorgan šūrukkain,
kärppäizen järähökkāin.
tūte aidoid annetti,
lehmikarjad leinetti,
hevoispoštad heidetti,
tūte tūvatti tūgun ašvaimed,
a miutte marjoille nī ei mittā.
mīā marjoi muille kalliõille,
lindu muille līvigoille.

lehmakarjad leinatakse,
lambakarjad laenatakse.
Toodi mulle armas vennanaine,
seasõra suuruke,
kärbse kägaruke.
Tollele aiakesed anti,
lehmakarjad leinati,
hobuspolgud heideti.
Tollele lubati lukuvõtmed,
aga mulle marjakesele mitte
midagi.
Mina marjuke muile kaljudele,
lind muile liivikutele.

micā lindu šillä ono?
tūti orjoi taivoiše,
tūti kuttaines štāli.
orjoi vastā lāgājā:
mīšt hüvāšt tamā minuile?
tūjoi šaņnoi minuile:
ohto said vettä šūvā,
vettä šūvā i vettä jūva,

vettä pīmānā pijellä.
 tūtī kuttaine tūppi,
 mettä magijada šizēz.
 nīn orjoi lāgājā:
 mīst hüvāšt tāmā minuile?
 — ohto šia said otta sūmāda,
 sūmātāz i jūmatāz.
 i tūtī izānnes šītu.

Elasin teenijana (piigana)
 Eestis,
 teenijana kuradi pesas.
 Orjake langes suili lumme,
 suili lumme, peadpidi hange,
 peoli lumekoorikusse kōvasse.
 Looja vaatas taevakesest,
 kas on tark must lind
 vōi on külm hütt?
 Looja ju kutsus peremehe:
 «Mis lind seal on?»
 Toodi orjake taevakesse,
 toodi kuldne tool.
 Orjake vastu rāagib:
 «Mis heast see minule?»
 Looja ütles minule:
 «Küllalt said vett süüa,

tūtī tulines štāli.
 nīš šītu lāgājā:
 mīst hüvāšt tāmā minuile?
 — ohto šia said mettä sūvā,
 mettä sūvā, mettä jūva.
 pīkoija pijellesšāz.
 nīt tūtī tuline tūppi,
 tulda tervāda šizēz

vett süüa, vett juua,
 vett hapupiimaks pidada.»
 Toodi kuldne toop,
 mett magusat sees.
 Nii orjake kōneleb:
 «Mis heast see minule?»
 «Küllalt sa said olla söömata,
 söömata ja joomata.»
 Ja toodi peremehe hing.
 Toodi tuline tool.
 Nii hing kōneleb:
 «Mis heast see minule?»
 «Küllalt sa said mett süüa,
 mett süüa, mett juua
 teenijaid pidades.»
 Nii toodi tuline toop,
 tuld tōrva sees.

36. mannum poiga mīz mat- tāta,¹

päivöim poiga valgiain,
 paha on naizeda ellä,
 paha pāijan sotkijada,
 kuri on ilman kumppelida.
 — anna tūni tüttärež,
 mānataine marjuwēz! —
 — ei jū ainoi annettava,
 ivettävä² emmäine taps.
 šiz līnō marjoi annettava,
 kuiņ kääud miun käššūn,
 aššud jatgoin aškelēn,
 kuin ujud uhtuizēz,
 painodad alatse paņged. —

šiz kai häneņ käššū. tāš küššū.
 — anna, tūni, tüttärež,
 mān-ataine marjuwēz. —
 — ei jū ainoi annettava,
 ivettävä emmoine taps.
 šiz ainoi annettava,
 kuin līnōv miuņ käššūn,
 aššud jatgoin aškelēn,
 kuim punov nūran aganašt.
 tāz otti tūn tehhäksēn,
 kuin naizēda ellä.
 punoi nūran aganašt.
 tāz männō jälle:
 anna, tūni, tüttärež. —
 — kuiņ kääud miun käššūn.

aššud jatgoin aškelēn,
 tīd helmizēn heppoizēn,
 helmizēn rēen peṛrā. —
 tāz otti tūn tehhäksēn,
 kuin itman ottaksēn.
 sis tāz männō:
 anna, tūni, tüttärēz! —
 mānataine marjuwēz —

šiz andoi tūni tüttären,
 manataine marjuwen.
 andagā juṁmāta izo ikkā,
 tūgā tūjoi tervehüttä,
 ijän parvēz ellä,
 kūvan parves kuitua,
 viḡon parvez viṽvüvellä.
 ja šutoizēst lägä ellä.

tūni tappoi mannum pojan ezimäizēn naižēn. sis tavoitteli
 toišta. i ottigi. viḷ oli oṣsašta. em muissa. mānataine on kūtō.

Maa poeg mees madal,
 päikese poeg valge,
 paha on naiseta elada,
 paha särgi pesijata
 (pōugutajata),
 vilets on ilma kaaslaseta.
 «Anna, tooni, oma tütar,
 maaalune, oma marjukul!»
 «Ei ole ainus antav,
 itketav emalaps.
 Siis on marjukes antav,
 kui käid minu käsu järgi,
 astud mu jalgade sammud,
 kui ujud ämbrikeses,
 painutad alla panged.»
 Siis käis tema käsu järgi. Taas
 küsib:
 «Anna, tooni, oma tütar,
 maaalune, oma marjukul!»
 «Ei ole ainus antav,
 itketav emalaps.
 Siis ainus antav,
 kui oled minu käsud täitnud,
 astud mu jalgade sammu,

kui punud köie aganast.»
 Taas võttis toda teha,
 kuidas naiseta elada.
 Punus köie aganast.
 Taas läheb jälle:
 «Anna, tooni, oma tütar!»
 «Kui käid minu käsu järgi,
 astud mu jalgade sammud,
 teed helmest hobuse,
 helmest ree pärra.»
 Taas võttis seda teha,
 kuidas ilma olla.
 Siis taas läheb:
 «Anna, tooni, oma tütar,
 manalane, oma marjukul!»
 Siis andis tooni tütre,
 manalane marjukese.
 Andku jumal suurt iga,
 loogu loojake tervist,
 (kogu) ea koos elada,
 kuu koos kuluda,
 nädala koos viibida,
 ja mahedalt kõnelda.

Tooni tappis maa poja esimese naise. Siis taotles teist. Ja võt-
 tiski. Veel oli lõpust. Ma ei mäleta. mānataine on surnu.

37. martti marraz mīz mat-
 tāta,
 tinatoppi, vū hoṗpia.

oṣti orjatōa (orjoilda)¹ heppoizēn,
 pabitō paṛrahan (~ parahān)
 rūnan.

soitti m_ännes s_um_en m_äh_hä,
 soitti s_um_en randu_ett_e.
 s_um_en neijod otti sotkem_äz,
 a valgo_pä_n vala_stam_äz.
 kü_zütteli neidotoit_o (~neido-
 toitda):

om_ba vallois_sa var_äst,
 p_inen pittan tehne_utt_a? —
 neijod vaide vastelid:
 ei u s_um_es_sa var_äst,
 p_inen pittan tehne_utt_a? —
 m_ar_ttti marraz_z m_iz matt_äla:
 on_go s_um_es_sa titt_a?
 neijod vaide vastelid:
 ei ot_e s_um_es_sa titt_a.
 s_um_i tä_uz on sot_battia,
 pikk_araist p_is_saria,
 mad_alais_ta mad_russ_ia,

se on s_umev_u verz.² meijen akka t_auloi. tarinaiziz oli
 s_um_alaisi. soikkot_an k_ild läg_äzid. s_ärez otti kogo s_um_alais_t.
 a tä_ss_u otti p_uts_um_alais_t. kattit_al oli s_um_alain kirkko. i jär-
 venper_äz oli kirkko. i kirgomm_äen hovin o_säz oli kera
 kirkko. miä käin mont kert_a kündet_em_äz. kattit_ald tuli pappi.
 hovir_ihi patoi. sis s_um_alain kirkko patoi.

Mart marras, mees madal,
 tinatupp, vöö hõbe,
 ostis orjalt (orjakeselt) hobuse,
 preestrilt parima ruuna.
 Sõitis minnes Soomemaale,
 sõitis Soome rannakesele.
 Soome neiid olid pesu pesemas,
 aga valgepead pleegitamas.
 Küsitles neiukestelt:
 «Ons valdades varast,
 väikese pahateo tegijat,
 kõva kõrtsi käijat?»
 Neiid vaid vastasid:
 «Ei ole Soomes varast,
 väikese pahateo tegijat,

uhki_aista undaria.
 näüttel_ö ja peittel_ö
 tinasu_ida ti_skil_öj_a,
 veitsin ho_ppiapäid_a,
 v_äganoja v_äs_ki_su_ida (v_äs_ki_su_ida
 v_äganoja),
 tuzikkoja tukkosu_ida.
 vi_skais_z kutt_a pi_wot,
 hobi_ada kahmat_öt.
 neito hüpp_äiz rekk_ö
 nig_u rus_kia re_ppoin.
 lei r_uz_ätt_a o_rr_öja,
 suk_kus_im_att_a s_itteli,
 raba_eli rahnigoit_a,
 oro j_uk_si, matka joudui,
 rego liugui, t_i lüh'h_eni.
 sai s_um_es_ukkua,
 sai vatt_a tuttav_ia.
 sai s_um_est morzjan it_selle (sai
 morzjan it_selle)

kõva kõrtsi käijat.»
 Mart marras, mees madal:
 «Kas on Soomes kohta?»
 Neiid vaid vastasid:
 «Ei ole Soomes kohta.
 Soome on täis soldateid,
 väikesi kirjureid,
 madalaid madruseid,
 uhkeid undervitsisid.»
 Näitab ja peidab
 tinasuid anumaid,
 noa hõbepäid,
 vaagnaid vasksuid (vasksuid
 vaagnaid),
 lusikaid lukksuid.

Viskas kulda peoga,
hõbedat kamaluga.
Neiu hüppas rekke
nagu nuske rebane.
Lõi piitsaga (roosaga) täkku,
siidpiuga sidus,
rabas ohjadega.

Täkk jooksis, matk laabus,
regi liugus, tee lühenes.
Sai Soomes sugulasi,
sai valda tuttavaid.
Sai Soomest mõrsja enesele (sai
mõrsja enesele).

See on soome laul. Meie eit laulis. Tarinasis oli soomlasi. Soikola keelt kõnelesid. Lavassaares olid päris soomlased. Aga siin olid poolsoomlased. Kattilal oli soome kirik. Ja Järvenperäs oli kirik. Ja Kirgommäe mõisa otsas oli ka kirik. Ma käisin mitu korda kuulamas. Kattilalt tuli pastor. Mõisa rehi põles. Siis soome kirik põles (maha).

38. *miz vana vähävääkkine*
mäni sūho kündämä,
mā-rajoile rādamā.
künzi kümme vakkōa
ūheη kannon ümbärild.

tohkes kantoine kahēks,
sündüi kaksi poigatast.
üksi sündüi katervo,
toine oli undoi.
katervōt oli karitsu koira.

undoi külvī katervon oven eētē kagran. a undermoil
oli musta ūkkoi. ūkkoi sōi tūtd katervold kagran. karitsu
koira murzi ūgoin undermoild.

undoi sūttui ja vihaštui,
nošti sōan sormistā,
kanzan kandašünistā.
katervo katsoi oves sūštā
(ikkunaštā):

sintähä sinišinnēli,
puntāha punapaletti.
underin sōda tuūtō
katervoja leikkomā.
teikkoi sūred, leikkoi pīned.

sintähä šinnine pilvi,
puntāha puñnaine päivā. —
tuli naine katsomā.
ei šinnä šinnine metsä,
ei punna puñnaine päivā,
ei puñnaizem päivän reuna.

— — — — —
pani tapšed lävišatte,
pīned tapšed piņgarille,
huttukaizēd hundūtoihe,
vagahaižēd vāttiloihe.

üks poig jäi. kaik tappoi. itse mäni poiz. sis sañnoi orjoillē:
oηgo jänüttä jälelle?
orjoid tullid katsomā.
poig oli, likkui tudūz.
vibu viηoui vāhterīn,

kädüt pāl nln pärriži.
poig oli vaiide vaštāeli:
miä maksan išsoin vetad.

orjoid mänti tagāz. undoi ša oi orjoile:

vizatkā händä tulle!

vizatti tulle ja siz undoi táz: mänkā katsomā!

oŋgo jänüd jälelle,
šò an šūren šorrakkia,
vā en šūren vānekkia.
tutti orjoit katsomā.
poiga istui tulet,
kutdakoukkuin kãez,
kegelιά kerttelõ,

hiliä harolettõ,
poiga vaide vasta eli:
vīl maksan iššoiv vetad,
šūn pudron, rigon pattaizen,
katsot tapšen, nīn kaivon šil-
män.¹
nīn maksā.

Mees vana vähevagine (vähese
jõuga)

läks sohu kündma
maarajadele uut maad tegema.
Kündis kümme vagu
ühe kännu ümbert.

Lõhkes kannuke kaheks,
sündis kaks poisslast,
üks sündis Kalervo,
teine oli Undoi.
Kalervol oli koer Kartsu,

Undoi külvas Kalervo ukse ette kaera. Aga Undermoil oli must
utt. Utt sõi tollelt Kalervolt kaera. Koer Kartsu murdis Under-
moi ute.

Undoi pahanes ja vihastus,
tõstis sõja sõrmist,
sõjaväe kannasoontest.
Kalervo vaatas ukse suust

(aknast):

«Sinerdab sinine pilv,
punendab punane päike.» —
Tuli naine vaatama.
«Ei sinerda sinine mets,
ei punerda punane päike,
ei punase päikese äär.

Sinerdab sinisinel,
punerdab punaõlak.
Underi sõda tuleb
Kalervoid tapma.»
Tappis suured, tappis väikesed.

Pani lapsed lavitsale,
väikesed lapsed pinkidele,
hullukesed tanudesse,
vagad rõivasse.

Uks poeg jäi. Kõik tappis. Ise läks ära. Siis ütles oma orjadele:

«Kas on järelejäänut?»
Orjad tulid vaatama.
Poeg oli, liikus hällis,
vibu vingus vahtrane,

kätki peal nõnda parises.
Poeg oli, vaid vastas:
«Mina maksan isakese võlad.»

Orjad läksid tagasi. Undoi ütles orjadele:

«Visake ta tulle!»

Visati tulle ja siis Undoi taas: «Minge vaatama!»

Kas järelejäänuid,
suure sõja rõhutuid,
suure väe väänatuid.
Tulid orjad vaatama.
Poiss istus tuel,
kuldkonks käes,
tuletukke puudutleb,

39. läksin kõigta kutgomāha,¹
verähildä vjromāha,
izoin ūvesta tuvasta,
vettoin karjoikardanošta.
löij jatkoin (jatkoini) kiõvõ,
vahetpūhu varbahān,
išsuin māha itkõmā,
kivem pāle kiljumā,²
kannom pāle kaljumā.
idin kiven kirjovaks (kirjavaks),³
kannon kaljan karvallizeks
(karvaižeks).
tuli kutda kutsumah(a),²
hoõpia viättämā.

Läksin kodunt hulkuma,
väravailt veerema,
isakese uuest toast,
velle karjalautadest.
Lõin oma jala vastu kivi,
vahtrapuusse oma varba.
Istusin maha nutma,
kivi peale kiljuma,
kännu peale karjuma.
Nutsin kivi kirjuks,
kännu kaljakarvaliseks.
Tuli kuld kutsuma,
hõbe viima.
ma ei läinud kullakese
kutsumisel,

40. hīri raukka, kūhu inād?
— mām puida leikkāmā. —
— a kuim pū pällēs pudojā,
jāp siut pā pūn natte,

süsi harutleb.
Poiss vaid vastas:
«Veel maksan isakese võlad,
sõön pudru, lõhun pajakese,
valvan last, nii torkan silma
(välja).»
Nii maksab (kätte).

em mänd kuttloin kutsugitte,
en hoõpiān viädeuille.
tutkā nūremb velvüēn,
tutkā nūremb eli vanhemb,
eli kerroin keškimāine.
tuli nūremb velvüēn,
išsuitti šizoin rekkoihe.
šain šānin kotkkaišē.
löi ruzatla õrõja,
kaņgaroitti kārõja.
oroj jūks, matka joudui,
regoi liugui, tī lühjäine
tänne küllā tutteššān,

ega hõbeda viimisel.
Tulgu mu noorem vennake,
tulgu noorem või vanem,
või korra keskmine.
Tuli mu noorem vennake,
pani õe rekke istuma.
Sain saani nurgakesse
(kolgakesse).
Lõi piitsaga (roosaga) täkku,
ajas jooksma musta hobust.
Täkk jooksis, matk edenēs,
regi liugus, tee lühike
siia külla tulles.

midä šia hīri raukka
noizet šūmā?
— haukkān miä hāvan kūrõ,
toizeņ kerran tūmen kūrõ,

kolmannen kattajan kūrđ. —
 — a kuiv vatsas paissettü?
 — voijam miä voidoizēl.
 — kust siä paška voida sād? —
 — vanhan ämmän vakkaižēst
 (vakkaižēst). —

— kust se vanha ämmä sāB?
 — nūrel lehmän kukkarāst —
 — a kust se nūri lehmä sāB?
 — kultaizen kugan nenäst,
 hobi, aizen heinäm päst.

Hiir vaeseke, kuhu lähed?
 — Lähen puid lõikama. —
 — Aga kui puu su peale langeb,
 jääb sul pea puu alla,
 mida sa, hiir vaeseke, hakkad
 sööma? —
 — Haukan ma haavakoort,
 teise korra toomekoort,
 kolmanda kadakakoort. —
 — Aga kui su vats paistetub? —
 — Võian ma võikesega. —

— Kust sa, pask, võid saad? —
 — Vana ämma (~ emakese)
 vakakesest. —
 — Kust see vana emake
 saab? —
 — Noore lehma kukrust. —
 — Aga kust see noor lehm
 saab? —
 — Kuldse lille ninast,
 hõbedase heina otsast.

41. oi tūdōid, sutat sišsoi-
 med,
 kašsoipāt kodikañnaist
 (kodikañnaizeđ),
 kodikokkoi linnukkaist
 (linnukkaizeđ),
 elkā vīre veñnā,²
 vena sūriltē šaroitlē,
 urakoiltē uhkihille.
 šūgā (~ šūkā) ozrad otginē,
 kagrat kaikkein ripsuinē
 (kaikkeine),
 rukkehed rummeneni
 (rummenineije).
 siz vast vīrkā veñnā.
 tīt tūdā kogo kà,ellä,
 vānnād hartij)av vā,ellä.
 higi titkkui hiuksistān
 (hiuksistāni),
 paṭavaine paijoistān (paijoistāni),
 vāksi varbahan nenāst (nenāstā).
 vānzin pām päivām pälle,
 löin šilmād ŭounaheššē.

jo om päivā pāl(l)e puijen,
 hūmeš honkien tazāt (tazātta).
 orjoin šūkkoin šurukseda,
 leivoin käümädä kättē (kādehe).
 emännain pahantaappaine,
 itse ilkiän näkköine
 tullō ja tulehtettoho,³
 tehniđ maitōa muŗrua.
 kāsiki šūvva karmehil
 (karmehillä),
 murud muštil maṭtoit (maṭtoitta).
 jouhtui miutlē mīlehēn (mīleheni)
 ja süttüi šüwämellen
 (šüwämelleni):
 oi tūda ommā eñmoijān
 (eñmoijani),
 nigu lämmädä keššōja,
 tuli šūrussoittamā sugimaista,⁴
 adritoittamā (adritoittetomā)
 akkimaista.⁴
 toi šutašūrukšet sugimaizēttē,
 armahad adriad akkimaizēttē,
 toi varit kagud voi-makkiad,

armahad metoimakkijad.
 emännain pahantaapaine
 nossetti amusta üllä:
 noiz üllä nūri hūra,
 havaiſe külāharuſti,
 noize poikiem poduška! —
 oi tūda ommai emmoija!
 tūt ton ſilmäd tūjoi ſilmäd,
 kuſmat kulſteizēd jummatan.
 oi tūda vīraſt emmoija!
 nigu mälliſta matōa,
 ſättoi hummarhūneheſſe,

Oh, tüdrukud, mu sulad sõsarad,
 palmikpead kodukanakesed,
 kodukotkas-linnukesed,
 ärge veerege Venemaale,
 Vene suurile põlluribadele,
 töödele uhketele.
 Sööge odrad õlgedega,
 kaerad kõige ripsmetega,
 rukkid kõludega.
 Siis vast veerege Venemaale.
 Teed tööd kogu käega,
 väänad pihaväega.
 Higi tilkus mu juustest,
 kuumus mu särkidest,
 vaht varbaotsast.
 Väänasin pea päikese poole,
 lõin silmad lõunasse.
 Juba on päike puude kohal,
 hommik hongade kõrgusel.
 Mu orjasuuke suuruseta,
 leivakene kätte käimata.
 Perenaine õel,
 ise ilgenäoline
 tuleb ja lõkendab,
 teinud piimapudi.
 Käskis süüa ussidega,
 pudi mustade madudega.
 Tuli mulle meelde
 ja süttis mu südamele:
 oh toda mu oma ema,
 nagu sooja suve,

kinnitti kiven kovaks,
 pani päer raskahaks.
 atda kinnitti kiõvoija,
 pälvä pätän takkoitti.
 kugat kertti kudrijän,
 sikkäl kudriat paltoid.
 oi tūda vīraſt emmoija,
 tūt ton ſilmät tondis ſilmäd,
 kuſmad on kūwem pergelehen.
 ütletō illaſta kottī (kodihe),
 ütletō oda kãez (kãeſſä),
 katso kaſci hartiatta (hartijatta).

tuli suurust andma sellele,
 keda suges,
 süüa andma hoitule.
 Tõi sulasuurused sellele, keda
 suges,
 armsad toidud hoitule,
 tõi soojad koogid võimagusad,
 armsad mesimagusad.
 Perenaine õel
 ajas hommikul üles:
 «Tõuse üles, noor hoor,
 ärka unest, külavant,
 tõuse, poiste padi!»
 Oh seda oma emakest!
 Tol on silmad looja silmad,
 kuldsed jumala kulmud.
 Oh toda võõrast emakest!
 Nagu maapealne madu,
 saatis uhmrihoonesse (käsikivi-
 kotta),

kinnitas kivi kõvaks,
 pani pae raskeks.
 Alt kinnitas kivisid,
 pealt mu pead pühkis.
 Kuivõrd mu käharaid puudutas,
 sedavõrd käharaid põlesid.
 Oh toda võõrast emakest!
 Tol on silmad tondi-silmad,
 kulmud on kuue kuradi.
 Ootab õhtul koju,
 ootab oda käes,
 vaatab kang pihal.

42. kips̄ kitoi karjā,
 üli merem̄ marjā,
 ruškoilē heinā,
 ruškoi miule p̄imā.
 miä p̄imän porzahattē,
 porzaz̄ miule külkiä.
 miä külen ämmälle,
 ämmä miule kagun.
 miä kagun kannettē,

še on tapš̄in verz̄.

Kips kits karja,
 üle mere marja,
 punikule heina,
 punik mulle piima.
 Mina piima pōrsale,
 pōrsas mulle pekki.
 Mina peki vanaemale,
 vanaema mulle koogi.
 Mina koogi lauale,

See on laste laul.

43. midä meijen ikkunattā?
 meri meijen ikkunattā.
 migä meroiſsa uljū?
 taivoi meress̄ä uljū.

em̄ muissa enep̄ä. paha vei poiz̄. pišti sarved̄ vällä.

Mida meie õues (akna all)?
 Meri meie õues.
 Mis merekeses ujub?
 Laevake meres ujub.

kanzi miule rautā.
 miä ravvan revoi(l)le,
 revoi miule kuttā.
 miä kuttan kugoile,
 kukkoi miule munan.
 miä munat̄ t̄ambahattē,
 t̄ammaz̄ miule vittā.
 miä vittan v̄idaks̄en,
 vanutteliiv̄ vaibaks̄en.

laud mulle rauda.
 Mina raua rebasele,
 rebane mulle kulda.
 Mina kulla kukele,
 kukk mulle muna.
 Mina muna lambale,
 lammas mulle villa.
 Mina villa oma kuueks,
 vanutasin oma vaibaks.

midä v̄l̄ meijen ikkunatta?
 hanhi meress̄ä uljū.
 migä hanhois̄ s̄ivennatta?
 poigoi hanhoin s̄iven natta.

Mida veel meie õues?
 Hani meres ujub.
 Mis hanekese tiiva all?
 Poisike hane tiiva all.

Ma ei mäleta enam. Vanakuri viis ära (meelest). Pistis sarved välja.

44. putmat̄ tautajad, kummad mahtād hüvāšt̄ tautā. omad verred otti. kai morziat̄ ja ženihat̄ on verred. kuin tuittō ottamā, siz̄ tautēdā, tautād:

kūhu v̄ivüid, velvüen,
 kaubaſsuid kat̄ervuēn,
 vai siä v̄ivüid v̄inā t̄itē,

kaubaſsuid kabakkat̄itē?
 näin miä s̄innua eglesp̄än
 kirgom̄mä eη kabagan̄ išt̄.

siä tanššid trakšuttelid,
humalassg hupšuttelid.
taboit täidä tanšistāz,
nabid nahkapöksüistāz.
šūred šūhu tādizid,
a pīnet pāhe peugatot.
šiun ehtoiza emmoiz

tuli šinnua ketkkaizet ottamā.
tādi šiun pīnel tapšen ketkkaizē.
ai miä pottoine piiga!
teimbä miä itšellēn murehen,
itšellēn igi kattūman!
vedi händ kottī humalicast.

vāvü istui i kündeļi, kuin hüvāšt muišsedā miñnua. šiž tautetti.

miks on vāvü vārallāz,
a üt kovāšt kossutāz?
ei jū meijen penšid vārād,
eik jū tāvitsad tamāz.
vāvü on vārā šišovuitd,
vāvü on potvedā pottēta.
miks ūd pakšu parratdāz?

šoid külām paljō paṗpuja,
tājuid vattat tanttuja.
miks ūd šūri šūtāz?
miks joid jogu pikkārin,
ikke kannud kallistelid?
šill ūd šūr šūtāz,
joṭ joid paljō vīnā.

pābad narridā, kuin tuttō ottamā. šiž tautēdā vastā:

tanšoižēn linduizēn,
onšo teil kottoizet koirad,
vai on koirat patgollist?
miä tänne tullesšān
näin kūtutta hevoist.
em miä šidä tīdānd,
sto šiut on kottoizet koirad.

ollizēn miä šen tūnd heile
šūvākšēn
ollizēn šen tūnd patgaks šiun
koirillēz.
šiž kuin miä tūmāzin,
evātkō hū makša šidācā.

vīmāizēn tautoid pojan taulajad.

Pulmalauljad (kaasitajad), kes oskavad hästi laulda. Oma laulud olid. Niihästi pruudil kui ka peigmehele on laulud. Kui (peigmees) tuleb (pruuti) vōtma (ära viima), siis lauldakse, laulavad:

Kus viibisid, mu velleke,
hilinesid, mu Kalervuke,
kas sa viibisid viinateel,
hilinesid kõrtsiteele?
Nägin ma sind eile
Kirgommäe kõrtsi ees.
Sa tantsisid karglesid,
purjuspäi tembutasid.
Tapsid täisid oma kuuest,
nabisid oma nahkpükstest.

Suured suhu korjasid,
aga väikesed pähe poidlaga.
Sinu hella emake
tuli sulle kelgukesega järele.
Korjas su väikelapse kelku.
Aga mina, vaene piiga!
Tegin ma ometi enesele mure,
enesele igavese kahetsuse.
Vedas teda koju joobnult.

Väimees istus ja kuulas, kui hästi mind meelde tuletatakse. Siis lauldi.

Miks on väimees viltu,
aga oled kõvasti kõveras.
Ei ole meie pingid viltu,
ega ole laavitsad laokil.
Väimees on külgedest viltu,
väimees on oma põlvest põdur.
Miks oled paks oma habemest?

Sõid palju küla ube,
ladusid valla kaalikaid.
Miks oled suur suuldasa?
Miks jõid iga peekri,
ikka kannud kummutasid?
Sellepärast oled suur suuldasa,
et jõid palju viina.

Vanaeided narritavad, kui (peigmees) tuleb (pruuti) võtma.
Siis lauldakse vastu:

Mu languke linnuke,
kas teil on kodused koerad,
või on koerad palgalised?
Mina siia tulles
nägin surnud hobust.
Ei ma seda teadnud,
et sul on kodused koerad.

Oleksin ma selle toonud neile
süüa,
oleksin selle toonud palgaks su
koertele.

Siis kui ma arvasin,
kas nad ei maksa sedagi.

Viimase (laulu) laulsid poisi lauljad.

45. *putmaverzil on ain üks
āni.*
*aja, aja ainovēn, ainovēn,
aja aino velvū.ēn, velvū.ēn,
jott ei neittä jo vaihettaiz,*

*ei pahhād annettaiz,
pantaiz ei pahhā šijjā (~ paha
šijjā),
joṭ meijem marjoi ei vaihettaiz.*

Pulmalauludel on aina üks viis.

Sõida, sõida, mu ainuke, ainuke,
sõida, mu ainus velleke, velleke,
et neitut juba ei vahetataks,

ega paha antaks,
ei pantaks paha asemele,
et meie marjakest ei vahetataks.

46. *veñnāin kunigaž vėgāž,¹
rūtsi vėgāž venähälāin,
hūbitti heboisja,
kaņcaroitti kāroja
meijem maille tulteššā,
meijem maille mairehille,
leviõille leibomaille,
kallihille kakkumaille,
šacijoille šatjamaille,
mittoi meroin miḡgottā,²*

*arvojā aršinaizittā,
temboi tervanūrittā.
tūst sai šūšvādā merdā,
šūšvādā ja hūšvādā
kotgom bān külān kohald,
vārnen külān välild,
harjavattan hartiatda.
tūhu līrihed levitti,
tūhu tādī tāgarid.
tūšša seižoi seitsev vūtta,*

ja katsoi kaheksav vütta.
 atgoi tiuoatta tinoitta,
 vittoi-päillä virevellä.
 katsoi meijem poigoitoja,
 meijem maijem madrossitoja,

meijem maijel linttipäidä.
 meijem pojat katselivad,
 alkoid vaiden vasta etta,
 vaiden vasta läcäzid:
 midä tū meistä tahotta?

enepä³ jädöksiä em muisssa. ono vil, ain menti ümbäri ja lautettii. üksi ildä lautoi ja toizep jälēst.

Vene kuningas kaval,
 rootsi kaval venelane,
 hüpitas hobuseid.
 kihutas musti hobuseid
 meie maile tulles,
 meie maile toredaile,
 laiadele leivamaile (viljamaile),
 tihedaile saiamaille,
 kallistele koogimaile.
 Mõõtis mere mõõgaga,
 arvab arsinakestega,
 tõmbas tõrvanööri dega.
 Tost sai sügavat merd,
 sügavat ja head
 Kolgompää küla kohalt,

Väärne küla vahelt,
 Harjavalla õlalt.
 Sinna oma leerid levitas,
 sinna seadis laagrid.
 Seal seisis seitse aastat,
 ja vaatas kaheksa aastat.
 Hakkas tihedate tinadega,
 villpeadega veeretama.
 Vaatas meie poisse,
 meie maade madruseid,
 meie maade lintpäid.
 Meie poisid vaatlesid,
 hakkasid vaid vastama,
 vaid vastu rääkisid:
 «Mida te meist tahate?»

Enam ma ei mäleta järelejäänut. On veel. Aina käidi ringi ja lauldi. Üks laulis ees ja teised järele.

47. mām miä kuttain kōin
 katahupan seinā.
 miun kullat on ūzi kodi,
 lavvāt vūridettu.
 pistü-aitā ikkunattā
 kukkia issudettu. —
 tule, tule, miun kuttaini,
 tule illast mūhā,
 konz mū ittaist sūmmā,

šiz ei vahi mium mamma
 miñnua ikkunoista. —
 pā šia kuttain ikkunattē
 küntteli tuiguttamā. —
 em miä jovvu jogu itā
 šiñnua nuguttamā.
 tämä külä hüvā külä,
 pañkā rivvud rištī,
 joť miä enāpā¹ elādeššān
 tähä küllā em pištī.

Lähen ma oma kulla majast
 mööda,
 koputan seinale.
 Minu kullal on uus maja,
 lauaga vooderdatud.
 Püstandaeda õue (akna alla)

lilli istutatud.
 «Tule, tule, mu kullake,
 tule õhtul hilja,
 kui me õhtut sööme,
 siis ei valva minu ema
 mind akendest.» —

«Pane sa, kullake, aknale
küünal vilgutama.» —
Ma ei jõua iga õhtu
sind magama panema.

See küla hea küla,
pange ridvad risti,
et ma enam elades
siia külla ennast ei pista.

Järgnevad isuri keele näited on 1956. aastal kirja pandud 74-aastaselt Nadjoža (Nadežda) Lippertilt, elas Tarinaisis, kuid oli pärit Viistina külast.

48. ätti ja emä. poiga ja tüttöi. pojan nain ono minia, miñni, tüdöin mēz¹ vāvü. mēhen ätti ono äijä, emä ono ämmä. mēhen siar on nado. mēhev₁veli on küdü. naizen siar oli nado mēhele. mēhen ja naizen ädid otti tanoksed. üks ono ühen veljen nain (naine) ja toine toizen veljen nain, ne ongi kälükse. vettoi oli vanhemb veli, sizoi oli vanhemb siar. onoi oli emäv₁veli, tädi emäs₁siar. ädiv₁veli oli tädä. ädis₁siar oli kera tädi. miun izäl oli küstoist henkiä perehtä. ja tatoiz₁ritä ei jollund. kolmen kälük- sen eletti viistoist vōtta parvēz. vanhemmil oli üks kanzi. a tapsit₁ oli toin, pikkarain kanzin.

Isa ja ema. Poeg ja tütar. Poja naine on minia, tütre mees väimees. Mehe isa on äi, ema on ämm. Mehe õde on nadu, mehe vend on küdi. Naise õde oli nadu mehele. Mehe ja naise isad olid langud. Üks on ühe venna naine ja teine teise venna naine, need ongi kälid. Vettoi oli vanem vend, sizoi oli vanem õde. Onu oli ema vend, tädi ema õde. Isa vend oli lell. Isa õde oli ka tädi. Minu isal oli kuusteist hinge peret. Ja talus riidu ei olnud. Kolme kälikse elati viisteist aastat üheskoos. Vanemil oli üks laud. Aga lastel oli teine, väike lauake.

49. miut oli kodi sūr. neljä komnattia oli. pantī nemtsad sišsē. siz miä aetti kōist poiz: siä mäne! ken männid sōmē kōist, ottid paljo keratē. miä en sänd miitā. pühhäist kotoist odin ja panin säkkī. ranikka aiga oli se. miä üksi täl olin ja kehnon teruvihen₁kerä. läzigäz₁olin. i männä pidi. emmä tivänēd. kühu meidä vījjä. siltoin oli rütsija rannāz₁raudatē. vētī raudatēle: sis pantī vagonī. vagoni pitkä kogo verssatd. sis tōgatē vētī. kuz vikkōa olimma sēl. siz tōgātōd vētī han₁kō, han₁gōst₁raumā. siz₁raumāst₁vēl₁vētī, em₁muissa sidä paikkā. annetti pikkarain kodi kolmetē tatoitē. mō vanhät varret pāzimmä toivāmā. vētī toivāmā paigāst₁paikkā.

Minul oli suur maja. Neli tuba oli. Pandi sakslased sisse. Siis mind aeti majast minema: «Sa minel!» Kes läksid Soome kodunt, võtsid palju kaasa. Mina ei saanud midagi. Pühased kivotist võtsin

ja panin kotti. Raske aeg oli see. Ma olin siin üksi ja halva ter-
visega. Haiglane olin. Ja minema pidi. Meie ei teadnud, kuhu meid
viiakse. Siis oli Ruutsi rannas raudtee. Viidi raudteele. Siis pandi
rongi. Rong (oli) terve verst pikk. Siis Kloogale viidi. Kuus näda-
lat olime seal. Siis Kloogalt viidi Hankosse, Hankoost Raumale.
Siis Raumalt veel viidi, ma ei mäleta seda kohta. Anti väike maja
kolme talu kohta. Meie vanast peast sattusime hulkuma. Viidi hul-
kuma kohast teise.

50. *mēz jātās seilaiz i patendui. i sis kōli. sis lapsed, vīs last,*
kolt poikā, kaks tüttōā, kaks tüärd, kōlid jälēst, ühel vūvvet kaig.
se oli ranhka. sis jäi kaks vanhā, mēhen ätti ja mēhen emā. ja
miā. siz miā käin merēl. pīin lehmān i heppoizen. sis toguin
meṛrē. i sātī poiz merēst. sis pōltoist vōtta olin titāt. läzin. miā
olin siz vēl nōr. mēhen aigān toguin. parvēz olimma merēl kaittä
pūdāmāz. se tuli nīn, sto mō olimma pūdāmāz kaittä. merēz jā sis
ümbäriitē kaig rikkui. mō emmä pāssēd poiz. siz noizimma tonttitoi
mō mänömā. siz miā kui toguin meṛrē, sis sātī merēst poiz. sis
jāuin kaig tonditē. heboisia jäi vetēte paljō. sis väidettī venehel
vākkiā poiz. a siz miā kui patennuin kovāst, sis vētī jā mā. sis
vētī vīburī. sis prāvidettī. kaks kūda olin sēl potnitsāz. sidā
ain i läzin. — kodi oli sūr. kodi patoi. se oli kovāst sūr kodi.
meijen külāz ei otd toist mogomaist. mium mēhen ei läzind kon-
zagā. oli terve. sis nāt kuin ispanhka tuli. siz läzi vāks tuli.
tuli kōttī. kaks päivā läzi i kōli. kotkūmment kaks vōtta oli.
ūhenigāhized olimma. tohtori tuli keṅgisevāst. sañnoi: surmate
legarstvōa ei iō. nīn hā heṅōt kōli. ain läkkāiz kogo vīmāisē
minutīssā. miā tōn issuin. kuin reppāiz adjatan rinnoitē, pani kāed
ristī. nīn i kōli.

Mees purjetas (seilas) jaalas ja külmetas. Ja siis suri. Siis
lapsed, viis last, kolm poega, kaks tütart, surid järjest, ühel aastal
kõik. See oli raske. Siis jäi kaks vana, mehe isa ja mehe ema. Ja
mina. Siis ma käisin merel. Pidasin lehma ja hobust. Siis kukku-
sin merre. Ja saadi välja merest. Siis poolteist aastat olin asemel.
Olin haige. Ma olin siis veel noor. Mehe ajal kukkusin. Koos olime
merel kala püüdmas. See tuli nii, et meie olime püüdmas kala.
Meres jää siis ümberringi kõik murdus. Meie ei pääsenud ära. Siis
hakkasime mööda jäätükke minema. Siis kui ma kukkusin merre,
siis saadi merest välja. Siis külmasin täiesti jäätükile. Hobuseid
jäi vette palju. Siis viidi paadiga rahvas ära. Aga siis kuna ma
külmetasin kõvasti, siis viidi Jamburgi. Siis viidi Viiburisse. Siis
tehti terveks (raviti). Kaks kuud olin seal haiglas. Sellest ma üha
olengi haige. — Maja oli suur. Maja põles. See oli väga suur maja.

Meie külas ei olnud teist niisugust. — Minu mees ei olnud kunagi haige. Oli terve. Siis, ennäe, kui hispaaniahaigus tuli, siis jäi haigeks. Tuli koju, kaks päeva oli haige ja suri. Kolmkümmend kaks aastat oli (vana). Ühevanused olime. Arst tuli Kingissepast. Ütles: «Surmale rohtu ei ole.» — Nii ta kergesti suri. Üha kõneles täiesti viimase minutini. Ma istusin juures. Kui tõmbas teki rindadele, pani käed risti, nii surigi.

51. *miä käin oppia pühapäivite. kirkkō mänimmä, oppi jäimmä illäst. obastaja oli. sis käi pappi obastaimmäz. ennen oli mā-tōdā paljo. ätti ei pand oppi tüttölöjä. oppissa tahoin. argipān päivän tein tōdā, a illäst oppizin urakkoja, se obastaja midä antoi oppis. paljo tüttölöjä oli obiz. kaks võtta käin. siz mänin mēhele. miä oten vīstinast tōdu tarinaisši. sūret pulmad otti. kott päivä pietti pulmā. üks poiga oli izäl ja māmat. paljo sukkuu oli kutsuttu.*

Ma käisin koolis pühapäeviti. Kiriku läksime, kooli jäime õhtul. Õpetaja oli. Siis käis preester õpetamas. Enne oli maatööd palju. Isa ei pannud tüdrukuid kooli. Õppida tahtsin. Argipäeval tegin päeval tööd, aga õhtul õppisin ülesandeid, mida see õpetaja andis õppida. Palju tüdrukuid oli koolis. Kaks aastat käisin. Siis läksin mehele. Ma olen Viistinast toodud Tarinai. Suured pulmad olid. Kolm päeva peeti pulma. Üks (ainus) poeg oli isal ja emal. Palju sugulasi oli kutsutud.

52. *jürgin tassā karja karjā. siz männä kaik ajamā omā. siz nūd, tōti meil pappi. siz mokkōmad sūred pühhäist otti, kääti ümbär karjan. jummatan sanan kera lauletti. siz i ümbär külän mänti, vägi kaik, kogo külän vägi. kuin pappia ei jō, paimen, miä katsō karjā, käüb ümbär karjan. kera tukkō jummatan sañnā. naiset sis keidedā otutta ja kaikkia tehkä, midä pitā rōkā. siz gulläidedā. karja kuin tuhto kōtti, siz männä gulläittäimmä. tanssidā i lautedā. izorāks lautedā. joga taloist kääti korjāmāz. kaks naist oli pandu korjāmā. ken midä andoi, ken lihhä, ken kanam muñnā, kel midä oli. ozrad annetti kaik. oli pandu mokkōmad, ken mahtā tehä otuzia.*

tuli ilia, küläs keidetti otutta paljo, kogo külä ühtehin. siz oli mokkōma sūr hōne, rihi. sihe tōti pappi. sis stūzitti molēbeni. sis kogo külä guläitti tās parvēz. oli otutta ja kaikkia. naiset kera tanssid ja tauloid. kott päivä iliat piettä. siz oli mikkuuta. kera keidetti otutta. tās pietti kott päivä.

nastassin vittä v̄ētī pārspähä. s̄ēl oli se tšässünä. miä käin s̄ēl kerran. s̄ēl oli tambahin präznikka. jürgi on lehm̄in präznikka. a kilil ei j̄ō mittaistk̄ā präznikk̄ā. s̄i, oil kerä ei, j̄ō.

heboizil oli lāri. siz m̄ēhed mentī heppoizen selāz. v̄ētī heppoist kirgommāele. pappi siunaiz. m̄ēhed itdap̄ōtēļ siz gullāitid. tuļlid humatās koittī, suvazid v̄inā. tārimpäiväl heboisia s̄ōdettī hüvāst kagrāt.

tambahin präznikka on süksüst. lāri kera on süksüst. jāninōl potdedā tuļda. kel tervapotska jānd ikkunalle, n̄ōristo polttā. micāle sišsē pannā, rattāv v̄ēruloja. sis kaik polttā.

āijänä p̄ān, sis kogo ōn oltā kirgōz. muñnia paissedā ja krāsadā kābijāks punaizeks. ja sis v̄ijjā n̄ile sugulaizile. üks v̄ikko ennen on urbipäivā. tapsed k̄āuvād urbimāz urbivitsoil. sis h̄ōmuksēst vaŗrā k̄āuvād. siz tuĳkōd: urba, verba, v̄igoks vetk̄ā. — siz āijänä päivänä tuļtō, sis pitā antā muna.

māheḡāhüspäivän mittā ei tehä. ei s̄ā revādā r̄ōhhōa, eigā s̄ā oksia katkoja. se on n̄in sūr pühä. kadrenā pietā kera. süksūs on kera. meijen külās pietā m̄ikkutām päivā. keidedā oluzia, keļ on sūred taloid.

Jüripäeval lastakse kari karja (maale). Siis lähevad kõik oma ajama. Siis nüüd, toodi meil preester. Siis niisugused suured ikoonid (pühased) olid, käidi ümber karja. Jumalasõnaga lauldi. Siis mindi ümber külagi, kõik rahvas, kogu küla rahvas. Kui preestrit ei ole, karjus, kes hoiab karja, käib ümber karja. Ka loeb jumalasõna. Naised keedavad siis õlut ja kõike teevad, mis rooga peab (tegema). Siis pidutsetakse. Kui kari tuleb koju, siis minnakse pidutsema, tantsitakse ja lauldakse, isuri keeli lauldakse. Iga talust käidi korjamas. Kaks naist oli pandud korjama. Kes mida andis, kes liha, kes kanamune, kel mida oli. Odrad kõik andsid. Oli pandud niisugused, kes oskavad õlut teha.

Tuli eeliapäev, külās keedeti palju õlut, kogu küla üheskoos. Siis oli niisugune suur hoone, rehi. Sinna toodi preester. Siis peeti jumalateenistus. Siis kogu küla pidutses taas koos. Oli õlut ja kõike. Naised ka tantsisid ja laulsid. Kolm päeva peetakse eeliapäeva. Siis oli mihkclipäev. Ka keedeti õlut. Taas peeti kolm päeva.

Anastaasiapäeval viidi villa Pärspääle. Seal oli see kabel. Mina käisin seal korra. Seal oli lammaste püha. Jüripäev oli lehmade püha. Aga kitsel ei ole mingisugustki püha. Sigadel ka ei ole.

Hobustel on floorusepäev. Siis mehed läksid ratsa hobustel. Viidi hobused Kirgommāele. Preester õnnistas. Mehed siis õhtupoolikul pidutsesid. Tulid jobnult koju, armastasid viina. Floorusepäeval söödeti hobustele hästi kaeru.

Lammaste püha on sügisel. Floorusepäev on ka sügisel. Jaani-ööl põletatakse (jaani)tuld. Kel tõrvatünn jäänud õue, noorsugu põletab (ära). Midagi pannakse sisse, vankrirattaid. Siis kõik põletab ära.

Lihavõttes, siis kogu öö ollakse kirikus. Mune küpsetatakse ja värvitakse ilusaks punaseks. Ja siis viiakse neile sugulastele. Üks nädal enne on urbepäev. Lapsed käivad urvitamas urvavitstega. Siis hommikul vara käivad. Siis loevad: «Urb, urb, nädalaks võlgu.» Siis lihavõttes tuleb, siis peab andma muna.

Taevaminemispäeval midagi ei tehta. Ei tohi rebida rohtu, ega tohi oksa katkuda. Siis on nii suur püha. Kadripäeva peetakse ka. Sügisel on ka. Meie külas peetakse mihkclipäeva. Keedetakse õlut, kel on suured talud (pered).

53. *miä sittoin jo üksintän elin. ei otd kettä. sis kirgommäel oli tafka. siz annetti sël voida. miä odin, panin kukkarõn sada rublā rahhā. mänin ottamā voida. siz oli mokkõma pikkarain kizukkain. kukkaron panin sinne. kazedin panin ümbärrille. mänin tēdā mōd, katsoin, miks kazetti tokkui māha. miä katson: kukkarõa ei jōkā. sis sidā troppā mōd mänin, kust tulin. el löüdänd. kiviteidā tehti. tessätnik oli löüdänd sen miun kukkaron. ta miä mänin sinne tafkoitē. oli sanond, ken hävitti rahad, menkā setsavedist küzümā. miä sinne vēr. miä löizid kukkaron. — miä mäniņgi setsavetti. se istui sël, kel löüzi. ei otd vël kerend antā. siz mänin sinne. sis se mēs küzüi: migä sil azjā on? — miä hänele saoin: miä hävidin kukkaron. — siz: oli siut pumasnikka vai tukkotoin kera? — miä saoin: tukkotoin kera. — a mittaist rahad ollid? — miä saoin: sada kakskümmend rublā. kott oli kotmenkümmenen nomia. siz oli kaks kümmend. ja siz oli vël hēnõa rahhā. — siz andoi poiz. miä saoin. miä hoit vīz rublā annan, sto löüzid. — hā: ei miut otd raskaz nostā mäst poiz. miä en taho mittä. — toized nagroid: se oli vohma mēz. rahad löüzi ja andoi poiz. —*

Ma elasin siis juba üksinda. Ei olnud kedagi. Siis Kirgommäel oli pood. Siis anti seal võid. Mina võtsin, panin oma rahakotti sada rubla raha. Läksin võid võtma. Siis oli niisugune väike kotike. Rahakoti panin sinna. Ajalehe panin ümber. Läksin teed mööda, vaatasin, miks ajaleht kukkus maha. Ma vaatan: rahakotti ei olegi. Siis seda teerada mööda läksin, kust tulin. Ei leidnud. Kiviteid tehti. Kümnik oli leidnud selle minu rahakoti. Ja ma läksin sinna poe juurde. Oli öelnud: «Kes kaotas raha, mingu külanõukogusse küsima. Ma viin sinna. Ma leidsin rahakoti.» — Ma läksingi külanõukokku. See istus seal, kes leidis. Ei olnud veel jõudnud anda.

Siis läksin sinna. Siis see mees küsis: «Mis asi sul on?» — Ma ütlesin talle: «Ma kaotasin rahakoti.» — Siis: «Kas sul oli rahastasku või lukkudega?» — Ma ütlesin: «Lukkudega.» — «Aga misugused rahad olid?» — Ma ütlesin: «Sada kakskümmend rubla. Kolm oli kolmekümmelisi. Siis oli kaks kümmelist. Ja siis oli veel peent raha.» — Siis andis ära. Mina ütlesin: «Ma kas või viis rubla annan, et leidsid.» — Ta: «Ei mul olnud raske maast üles tõsta. Ma ei taha midagi.» — Teised naersid: «See oli rumal mees. Raha leidis ja andis ära.»

54. *vaṭamoist tōtī mokkōmat kived.¹ jummalan kuvad otti kivet. nillā pestī tapsia läziviä. sil vël hūhotī, pidi hūhtōa. sis tuli abu. meil oli pikkarain tapsi, toin āstaga. hā kuim mōrni. ei sänd kussā rauhā. ain õd i päiväd mōrni, itki. a siz oli mokkōma akka, oli käünd vaṭamoiz. sil ollid nēt kived. hūhtoi tapsen. tapsi hülkäiz itkōmizen. i prāvihui. tuli terveheks. a to ei avittand ei mikkā. a taps oli mokkōma käppiä. a mokkōma pahhain silmä katsoi. pahhain silmä ottā püst ozan.*

meil oli üks tās ukkoi. oli musta nigu mustalain. hänen oli taba mokkōma: itse ei kehand tehä tōd. a toized, kuin näci, sto tekkōt tōdä ja ain ono, sis kui mänti linnā kalan kera, nī hā hōmuksel toivvaiz ain, pūttui vastā. sis kui mänti, ei sādu mittā hūvōvā. nāburiz oli nōr mēz mokkōma. se sañnoi, sto mō siute annamma hüvān saunan, jesli siä toivvāmā noizet tās. nīn hān hervitti. kuim mänti linnā, hā pūttui vastā, tuli vahinķōa. ei sā ühtā. sō mēz evät tahtonēd, sto tuli naizellājā vastā. siz ain sañnoi: tutši elä māgā. vassuksest on paljo azjā. kumb om prasto-inmihin, sīnd ei tūō mittā pahhā.

Valamost toodi niisugused kivid. Jumalakujud olid kivil. Nendega pesti haigeid lapsi. Selle veega uhati, pidi uhtma. Siis tuli abi. Meil oli väike laps, teine aasta. Kuidas ta karjus. Ei saanud kuskil rahu. Aina ööd ja päevad karjus, nuttis. Aga siis oli niisugune eit, oli käinud Valamos. Sel olid need kivid. Uhtis last. Laps lakkas nutmast. Ja paranes. Sai terveks. Aga muidu ei aidanud midagi. Aga laps oli niisugune ilus. Aga niisugune paha silm vaatas. Paha silm võtab puust õne.

Meil oli taas üks taat. Oli must nagu mustlane. Tal oli niisugune komme: ise ei viitsinud tööd teha. Aga teised, kui nägi, et teevad tööd ja (neil) aina on, siis kui mindi linna kalaga, siis ta hommikul aina hulkus, sattus vastu. Siis kui mindi, ei saadud midagi head. Naabruses oli noor mees niisugune. See ütles, et me sulle anname hea sauna, kui sa hakkad siin hulkuma. Nii ta hirmutas. Kui mindi linna, ta juhtus vastu, tuli õnnetus. Ei saa midagi.

Soomes ei tahtud, et tuli naisterahvas vastu. Siis aina öeldi: «Parem ära minegi.» Vastutulekust on palju asja. Kes on lihtne inimene, sellest ei tule midagi paha.

55. oli aimo metsä. metsäz oli suzitoja paljon. a miä ain saoin: kuin on tōdu surma suen sühu, tä miä sis kōten. en näht üht kertägä. sigredärid käid, kuim mont kertä näkkid. a miä en näht üht kertä.

Oli pelk mets. Metsas oli hunte palju. Aga ma ikka ütlesin: kui on toodud (s. o. antud) surm hundi suhu, las ma siis suren. Ma ei näinud ükskordki. Sekretärid (ametiisikud) käisid, kui mitu korda nägid. Aga ma ei näinud ükski kord.

Järgnev laul on ühelt Mättäisenküla naiselt, kes oma nime ei öelnud.¹ Laul on kirja pandud 1956. aasta suvel.

56. kukkoi ja kana mänti	anna miule harjäst!
saunä.	en anna, en anna
säl ei oltud ² vettä.	ennen kuin tōd miule jauhhōa.
kukkoi jōksi kaivole:	kukkoi jōksi müllü:
hüvä kaivo, kallis kaivo,	hüvä müllü, kalliz müllü,
anna miule vettä!	anna miule jauhhōa!
en anna, en anna,	en anna, en anna
ennen kuin tōd miule uhtun.	ennen kuin tōd miule jüvviä.
kukkoi jōksi tüdöile:	kukkoi jōksi pehto:
hüvä tüttöi, kallis tüttöi,	hüvä pehto, kallis pehto,
anna miule uhtu!	anna miule jüvviä!
en anna, en anna,	en anna, en anna
ennen kuin tōd miule kenjän.	ennen kuin tōd miule sontä.
kukkoi jōksi tüdöile: ³	kukkoi jōksi sondarille:
hüvä tüttöi, kallis tüttöi,	hüvä sondari, kallis sondari,
anna miule kenjän!	anna miule sontä!
en anna, en anna	sondari andoi kugole sontä,
ennen kuin tōd miule jouhhia.	kukkoi sontä pehtote vei.
kukkoi jōksigi sündarille:	pehto hänelle jüväd andoi,
hüvä sündari, kallis sündari,	hā jüväd müllü kandoi.
anna miule jouhia!	müllü hänelle jauhod andoi,
en anna, en anna	hā jauhod siäle kandoi.
ennen kuin tōd miule harjäst.	siä hänelle harjaksed andoi,
kukkoi jōksigi siäle:	hā harjakset sündarille kandoi.
hüvä siä, kallis siä,	sündari hänelle kenjääd andoi,

hā kenčät tūdōile kandoi.
tüttōi hänelle uhtud andoi,
hā uhtut kaivote kandoi.

Kukk ja kana läksid sauna.
Seal ei olnud vett.
Kukk jooksis kaevule:
«Hea kaev, kallis kaev,
anna mulle vett!»
«Ei anna, ei anna,
enne kui tood mulle pange.»
Kukk jooksis tüdruku juurde:
«Hea tüdruk, kallis tüdruk,
anna mulle pang!»
«Ei anna, ei anna,
enne kui tood mulle kinga.»
Kukk jooksis tüdruku juurde:
«Hea tüdruk, kallis tüdruk,
anna mulle king!»
«Ei anna, ei anna,
enne kui tood mulle jōhve.»
Kukk jooksis kingsepa juurde:
«Hea kingsepp, kallis kingsepp,
anna mulle jōhve!»
«Ei anna, ei anna,
enne kui tood mulle harjaseid.»
Kukk jooksis sea juurde:
«Hea siga, kallis siga,
anna mulle harjaseid!»
«Ei anna, ei anna,
enne kui tood mulle jahu.»
Kukk jooksis veskisse:
«Hea veski, kallis veski,

kaivo hänelle vettä andoi,
kukkoi ven saunan⁴ kandoi.
ja kana oli kōttud.⁵

anna mulle jahu!»
«Ei anna, ei anna,
enne kui tood mulle teri.»
Kukk jooksis põllule:
«Hea põld, kallis põld,
anna mulle teri!»
«Ei anna, ei anna,
enne kui tood mulle sõnnikut.»
Kukk jooksis sõnnikuvedaja
juurde:
«Hea sõnnikuvedaja, kallis
sõnnikuvedaja,
anna mulle sõnnikut!»
Sõnnikuvedaja andis kukele
sõnnikut,
kukk sõnnikut põllule viis,
põld talle terad andis,
ta terad veskisse kandis.
Veski talle jahu andis,
ta jahu seale kandis.
Siga talle harjased andis,
ta harjased kingsepale kandis.
Kingsepp talle kingad andis,
ta kingad tüdrukule kandis.
Tüdruk talle panged andis,
ta panged kaevule kandis.
Kaev talle vett andis,
kukk vee sauna kandis.
Ja kana oli surnud.

Järgnev laul on pandud kirja Oksenja Ignatjevvalt, 51-aastane, Logove küla 1956.

57. *hīri metsähä¹ männō,*
pēn ketkkaine perāzā,
pēn on kerveš ketkkaizēz.
kaži ištui aijam pāl.
— *mihi māḍ, hīroi raukka?*
— *metsā puida pudoimā. —*
— *a ko tokkū šiute pū pāhāz?*
— *pištīn miā šiz jūrennatle.*

— *a kuis šiinnua nälōä näppājā?*
— *haukkām miā šiz*
hāvančkōrdg.²
— *kuis šiut vatsa paišsettū? —*
— *piššām miā šiz nēgtoizēl.*
— *a ko noizō veri vōdamā?*
— *vojajam miā šiz voidoizēl.*
— *mišt šiā paška šād voidoizsia?*

— miä vanhan ämmän
vakkaižēsta³
— ja nōrel lehmän kukkorōsta,

kuttaizen kukan nenästā
ja hobi aizeh heinām pāstä.

Hiir metsa läheb,
väike kelguke taga,
väike on kirves kelgukeses.
Kass istus aia peal.
«Kuhu lähed, hiireke vaeseke?»
«Metsa puid langetama.»
«Aga kui langeb sulle puu
pāhe?»
«Poen ma siis juure alla.»
«Aga kui sind nälg näpistab?»

«Haukan ma siis haavakoort.»
«Kui sul kõht (vats) paistetab?»
«Pistan ma siis nōelakesega.»
«Aga kui hakkab veri voolama?»
«Võian ma siis võikesega.»
«Kust sa, pask, saad võikesi?»
«Ma vana emakese vakakesest
ja noore lehma kukrust,
kuldse lille ninast
ja hōbedase heina otsast.»

Järgnevad laused on Venakontsu küla mitmelt keelejuhilt 1956. aastal kirja pandud.

58. *vergōt on ülläl puttud, alltā on kived. nūdāt on ühel pūtēt lauavad, toizēt pūtēt kived. entiv väci mahtā verkkōa kuttōa. ked mahtād, ked evād maha, ošsā.*

hā läkkäiz mittgist lehkä kāska.

tambahat ov vūna, a kilil om poiga, šiat om porzaz.

rūgu on sukkuataizēt šizez, rūvum pāle kārīdā taŋga i kūodā. kūottī šargakaŋgast, linakaŋgast.

ov varza. kuis valihisšē pannā, šiz on heppoin.

vokki. vogil on vīru, vārttānā, hāgid. mil pūriDEDā, šidā kušudā vibu. šiz on nūrūd. vugin naba. navatta kīrredā ülemmāz i alemmāz. kezrättü taŋga vīpsidā vīpsippūtē. vīpsippūlt pešsā, kārīdā keräle. šiz noisšā sukkiā tegōmā, šormikkaiššia, alaiššia, noškia, sukkiā, ken midā tahtō, taŋgapaitā, taŋgakorvutēst, taŋgajupkā, taŋgalift-sikkā, rannukkaiššia.

Võrgul on ülal pullud. All on kivid. Noodal on ühel pool lauad, teisel pool kivid. Endine rahvas mõistis võrku kududa. Kes mõistavad, kes ei mõista, oska.

Ta rääkis mis tahes juttu.

Lambal on tall, aga kitsel on poeg, seal on põrsas. Roog (poolialune) on surnukal sees. Roole mässitakse lõng ja kootakse Kooti kalevikangast, linast kangast.

On varss. Kui valjaise pannakse, siis on hobune.

Vokk. Vokil on ratas, värten, haagid. Millega ümber aetakse, seda kutsutakse kepsuks. Siis on paelad. Voki kruvi (naba). Kruviga keeratakse ülespoole ja allapoole. Kedratud lõng viipsitakse

viipsipuule. Viipsipuult pestakse, keritakse kerra. Siis hakatakse sukki tegema, sõrmikuid, labakindaid, sokke, sukke, kes mida tahab, kampsunit, kootud rätti, kootud seelikut, kootud pihikut, randmekaitseid.

Märkusi

1. 1. Käesoleval keelejuhil olid pearõhulised pikad keskkõrged vokaalid *ē, ō, õ* muutunud hästi kõrgeteks, nimelt vokaalideks *ī, ū, ū̄*: *tī* 'tee', *sū* 'soo', *tū* 'töö'. Selline hääldamistava pole aga üldine. Küliti või isikutigi võivad esineda ka harilikest isuri keele *e*-st, *o*-st ja *ö*-st vaid veidi kõrgemad *ē, ō, õ* (vt. A. S o v i j ä r v i, Foneetis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeroismurteesta, Helsinki 1944, lk. 130 = FÄT); V. P o r k k a, Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingerländischen Dialekte, Helsingfors 1885, lk. 28 = ID). Keskkõrgete pikkade vokaalide kvaliteedisuhted on soikola murdes üldiselt vägagi keerulised. Küliti võib esineda selliseidki suhteid (Voloitsa ja naaberkülad), et *ē* ja *ō* on kõrgenenud, kuid *õ* on kõrgenemata. Esineb *kīli* 'keel', *tīn* 'teen', *mīli* 'meel', *vīraz_mīz* 'võõras mees', *hā on tūz* 'ta on töös', *sūn* 'söön', *lūn heinä* 'niidan heina', *hū ottā* 'nad võtavad', kuid *hā kōli* 'ta suri', *miä tōn* 'ma toon', *verisōni* 'soon', *kōrma* 'koorem', *tōre* 'toores, värsked', *pūn_kōri* 'puukoor' jne. Eriti just Voloitsa külas on sellised hääldamissuhted omased niihästi vanadele kui ka noortele. Soikola poolsaare tipus olevais külis võib kuulda niisuguseidki suhteid, et *ē* ja *ō* on enam kõrgenenud kui *õ*. Hääldatakse nimelt *mā-kīli* ehk *karjatan_kīli* 'isuri keel', *mīli* 'meel', *hū männit_tūhū* 'nad läksid tööle', kuid *vōlin*, pl. *vōlimed* 'voolmed', *sōmataist* 'soomlased'. Taatsoinkülas on kõik pikad keskkõrged kõrgenenud ühesuguselt: *mātī* 'maantee', *karjatan_kīli* 'isuri keel', *sū* 'soo', *mū jūma vettä* 'jooime vett', *māmā tūhū* 'lähme tööle'. Pätsinä külas on kõnesolevate pikkade vokaalide kõrgenemine olnud eriti tugev. Esinevad vokaalid, mida kõrv ei eralda *ī*-st, *ū*-st ja *ū̄*-st: *vīro* 'ratas', *en tī* 'ma ei tee', *līnō pedro* 'tuleb peetripäev', *hūmen* 'homme', *hirved_otti sūnēt_pedäjāzikoz* 'põdrad olid söönud männikus' jne. Samas külas on võinud esineda siiski ka *ī, ū* ja *ū̄*. On vajalik üksikasjaliselt keskkõrgete vokaalide esinemist jälgida kogu isuri keele alal, et saada sellest täpne ülevaade. Soome keele mõjul on rosona murdes *ē, ō, õ* diftongeerunud *ie, uo, üö*-ks. Üksnes endise hääldamistraditsiooni substraadina võib mõningais sõnus praegugi esineda kõrgenenud vokaal (J. M ä g i s t e, Rosona murde pääjooned, Tartu 1925, lk. 75 = RMP). Isuri kirjakeele loomisel on pikkade keskkõrgete vokaalide märkimine olnud üks kõige keerulisemaid küsimusi

(V. I. Junus, Ižoran keelen grammatikka, Moskova—Leningrad 1936, lk. 12 jj-d. = IKG).

2. Isuri keele possessiivsufiksiste esinemise ja funktsioonide kohta vt. allakirjutanu kirjutist «A mai izsor nyelv birtokos személyragjai». — Nyelvtudományi Közlemények LX₁, Budapest 1958, lk. 5 jj-d.

3. Aktiivi mineviku partitsiibi lõpuks on soikola murdes tavaliselt *-nd*, *-d*, *-t*: *andand* ~ *antānd* 'andnud', *ottand* 'võtnud', *tuld* 'tulnud', *mānd* 'läinud', *pāst* 'pääsenud' (Sovijärvi FÄT 130; Junus IKG 112). V. Porkka mainib oma väitekirjas, et algselt *nut-*, *nüt-*lõpulisel partitsiibis on vokaal enamasti ära jäetud (meistens abgeworfen, ID 90). Krestinal esinev mõnekordne vokaali säilimine on ehk seletatav ka lähedaste vadja külade keele mõjuga. Keelejuht on nimelt elanud mõne aja otse vadjalaste keskelgi.

4. Sisihääliku *s*-i kvaliteet on üks kõige keerulisemaid isuri keele foneetika küsimusi. Täpse foneetikuna on A. Sovijärvi soikola murde *s*-i kvaliteedist öelnud vaid järgmist: «Sanan allussa ja sanan sisässä soinnittoman konsonantin yhteydessä esiintyy vahvahälyisesti suomalaisittain ääntyvä fortis *-s*, ... Kuitenkin *t:n* jäljessä *s* ääntyy etisempänä ja heikkoälyisempänä kuin yleensä muissa asemissa» (FÄT 30). Sama autor mainib ka õigesti, et sisihäälik võib esineda poolhelilisena ning helilisena. Nende keelejuhtide põhjal, kelle keeletava A. Sovijärvi on võinud registreerida, pole aga kõik soikola murde sisihääliku ehk sibilandi artikulatsioonisuhted ära tähistatud. Keelejuhil Krestina Andrejeval on üldiselt selline sibilant, mis akustiliselt on *s* ja *š* või *z* ja *ž* vaheline häälik. See sibilant on moodustatud tagapoolsemalt kui eesti *s* ja tema kujundamisel on huuled lükkunud veidi ettepoole ning ümardunud. Sibilant on eespoolsem *i* järel, kuid siiski sedavõrd erinev eesti *s*-st või *z*-st, et teda on märgitud tagapoolsemaks. Afrikaadis *ts* esinev *s*-aines on sarnane eesti keele *s*-ga. Kas külitähti või osalt ka isikuti võib esineda eesti keele seisukohalt *n. ö.* harilik *s*, millel pole ilmset *š*-varjundit, nagu muude Viistinase ning selle lähemas ümbruses. Venakontsu külas on vanemal keeletarvitajail samasugune sibilant nagu Krestinal, kuid nooremail vägagi üldiselt ka *š* ja *ž*. Pätsinäs on allakirjutanu kuulnud peamiselt vaid *s*-i ja *z*-d, kuid Oussimäel *š*-d ja *ž*-d: *karjalakš* 'isuri keeli', *pāšürjä* 'kangapakk', *šemmonē* 'niisugune', *ažia* 'asi'. Taatsoinküläs on kas eri isikuti või samal isikulgi *š*, *ž* või *š, ž*: *veññähkäš* ~ *veññähkäš* 'vene keeli', *šū* ja *šū* 'soo', *vazarā* ~ *vazarā* 'vasarat'. Eri külades võis tähele panna, et vanemaks häälustraditsiooniks on *š*, *ž* ja nooremaks *š*, *ž*. Sisihäälikute *š* ja *ž* olemasolu on ehk seletatav vene keele foneetika suurenenud mõjuga, sest vene keelele pole omased *š* ja *ž*, küll aga *š* ja *ž*. Isurid peavad ise *š*-i ja *ž*-d vene *š*-le ja *ž*-le sarnasteks häälikuteks. Allakirjutanu on palunud kirjaoskajaid keelejuhte, et

nad kirjutaksid vene tähtedega eri sõnu, kus esinevad sibilandid. Üks arenenud Voloitsa küla keelejuht, 26-aastane Vassili Aleksandrov kirjutab *uyp* = *šūr* 'suur', *uo* = *šō* 'soo', *uuza* = *šiga* (~ *šiga*), *кажу* = *kazi*, kuid *сүлмäd* = *silmäd* 'silmad'. Sellel ja teistelgi Voloitsa küla keelejuhtidel olid sibilantide *š* ja *s*, resp. *ž* ja *z* esinemise suhted õige omapärased vokaali *i* ees ja järel. Oli *s*-ga: *issun* 'istun', *istün* 'istun maha', *ättis koiz eläd* 'oma isa majas elad', *pesti* 'vene, laeva pest', *sil vīsī* 'seda viisi', *sidā* 'seda', *silmā* 'silm', *ensimäin* 'esimene' jne., kuid teistes sõnades oli taas *š* (või *ž*): *šiga* 'siga', *viroiks* 'eesti keeli', *mašti*, pl. *maššid* 'mast', *en muišša* 'ma ei mäleta', *šiš* 'siis' jne. Isuri sibilantide kvaliteedi murdepäraseks erinevused vajavad üksikasjalist jälgimist, sest erisuguste esinemisjuhtude põhjuseks võivad olla niihästi vanad seigad kui ka uuemad mõjustused. Sibilant *š* näib olevat vana. Tema siirdumine š-ks on murrakuti võinud olla vanagi, sest asjaomast häälikumuutust esineb ka Oredeži rajooni murdes, kus pole olnud suurt häirivat soome keele mõju, nagu Soikola poolsaarel. Heva murdes on *š*, kuid *i* naabruses võib esineda ka *s* (A. L a a n e s t, Näiteid isuri keele heva murdest. — Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused II, Tallinn 1958, lk. 167 jj-d).

2. 1. Isuri keele soikola murdes, nagu kohati vadja keeles ning isegi eesti keele Ida-Vaivara murrakus (M. T o o m s e, Ida-Vaivara murdest. — Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XXXIV, Tartu 1938, lk. 15 jj.), kus on tugev isuri keele substraat, võib esineda sõnalõpuliste ja sõnasiseste vokaalide reduktsiooni. Seda reduktsiooni mainivad varasemadki isuri keele uurijad. J. M ä g i s t e nimetab nähtust «vokaalide tumenemiseks» (RMP 80). A. S o v i j ä r v i väidab, et sõna lõpus võivad vokaalid kaotada helilisuse (FÄT 34). Allakirjutanu tähelepaneku järgi pole helilisuse vähenemine sedavõrd oluline kui just artikulatsioonikoha taandumine, mis läheneb mõnel määral keskkeele artikulatsioonikohtadele. Reduktsioon võib isikuti esineda ulatuslikumalt, isikuti peaaegu täiesti puududa. Soikola poolsaarel pole reduktsioon liiatigi nõnda üldine nagu Pärnaspää poolsaarel.

2. A. S o v i j ä r v i on oma teoses FÄT esitanud isuri keele klusiilide kvantiteedist ja kvaliteedist õige ülevaate: Soikola murdes võib kas isikuti või külit esineda siiski kvaliteedi erinevusi neist foneetilistest suhetest, mis A. Sovijärvi on registreerinud. Helitute *B, D, G* asemel võib kohati noortel esineda *b, d, g* (Venakontsu, Voloitsa): *märgä* 'märg', *pada* 'pott', *idä* 'ida', *lämmidä kiukäda* 'küta ahju', *akkunan rūbu* 'aknaruu'. Heliliste meediate esinemine pole neis küldes siiski kuidagi seaduspärane, vaid see on enam-vähem juhuslik, olenedes sellest, kui suur on vene keele mõju kõneleja foneetilistele traditsioonidele. Soikola murde idapoolseis küldes, nagu Taatsois (Taatsoinküläs) on aga *b, d, g* üldised: *leibä*

'leib' (~ *kaks leipā* 'kaks leiba'), *pabid* 'prestrid', *ümbörläin* 'ümmargune', *koditoja* 'maju', *perdis* 'toas', *korenda* 'õlpmed', *tüdin*, pl. *tüdimep* 'adralusikas', *poiga* (~ part. *poikā*) 'poeg, poiss', *ugod* 'taadid', *riugu* 'latt', *vīgede* 'vikat' jne. Heliline meedia on omane vanadelegi. Tähelepandav on Kolokka (Golovkino) küla murrak, kus samuti esinevad *b*, *d*, *g*. Selles külas on lausefoneetilistest asenditest *b*, *d*, *g* püsivalt siirdunud sõna algusesse: *gonz* 'millal', *gunne* 'kuhu', *bād* 'potid', *boiga* 'poeg' jne. Teisteski küla-des võib üsna ootuspäraselt kuulda *oda*_B*bād* 'võta potid', *vanha*_G*gatto* 'vana katus', kuid üksiksõnas on ikka teenuisklusiil: *pād*, *katto*.

3. Isuri keele soikola murdes on afrikaat *ts* kvantiteedivahelduses. Tugevas astmes on afrikaadi esimene osis pikem ja nõrgas astmes lühem: *ts*:*ts̄*. Esineb *metsā*:*metsād* 'metsa:metsad', *viisā*:*viisad* 'vitsa:vitsad', *kutsua*:*kutsun* 'kutsuda:kutsun'. Afrikaadil on kaks erinevat hääldamistraditsiooni. Võib esineda üksnes esimese osise pikemus tugevas astmes (*ts*), kuid võib esineda ka sellist tugevat astet, kus afrikaadi esimene komponent jaguneb kahele silbile, eelnevale ja järgnevale: *kuttsua*, s. o. *kut-tsua*.

3. 1. Soikola murde ala enamais külis on verbi mitmuse esimese pöörde lõpus geminaat *-mm-*: *iššumma* 'istume', *odamma* 'võtame', *jūmma* 'joome', *kirjudamma* 'kirjutame'. Idapoolseis küla-des, nagu muide Taatsois, Kolokkas, on sama pöörde lõpus üksik *m*: *annamq* 'anname', *haravoima* 'riisume, rehitseme', *šalvoma* ~ *šalvoma koittā* 'ehitame maja'.

2. Sõna *kūz̄išt* on isuri keeles mitmuse seestütlev.

5. 1. Isuri keeles on üsna üldiselt verbide mitmuse kolmanda pöörde asemel impersonaal: *tullā* 'tullakse' ja 'tulevad', *annettī* 'anti' ja 'nad andsid'. Impersonaali selline esinemine on kujunenud vene keele mõjul, kus *приходят* on 'tullakse' ja *они приходят* 'nad tulevad', *дали* 'anti' ja *они дали* 'nad andsid'. Et vene keeles on *были* niihästi 'oldi', '(nad) olid' kui ka '(meie) olime', on isuri keeles mõnikord isegi mitmuse esimese pöörde asemel ka impersonaal, nagu käesoleval juhul esineb *mū ottī* tavalise *mū olimma* 'olime' asemel.

2. Krestinal on esinenud segamini *toiz̄ed* ja *toišt* 'teised'.

3. Krestina keeleuusus, nagu teistelgi Soikola poolsaare isuritel on omapärased vokaalide pikkussuhted seestütlevas käandes. Krestinal oli enamasti elatiivi lõpu ees siis pikk vokaal, kui eelmine silp oli lühike: *jäl̄ešt* 'järele', *hūv̄āšt* 'heast, hästi'. Kui aga esimene silp on pikk, on olnud teises silbis lühike vokaal: *pohjāšt* 'põhjust', *kutcušt* 'kurgust'. Mainitud pika ja lühikese vokaali esinemissuhted

pole siiski reeglipärased. Toodud tekstides on püütud edasi anda vokaalide kvantiteet sellisel kujul, nagu seda asjaomasel korral on keelejuht öelnud. V. J u n u s e IKG 74 jj. tunneb elatiivis üksnes lühikest vokaali. A. S o v i j ä r v i l FÄT esineb näitestikus enamasti pikk vokaal, kuid on näiteid ka lühikese vokaali kohta.

4. Krestina oli neid vanaaegse maailmavaatega isuri naise, kes uskusid haldjate ja muude üleloomulike olevuste olemasolu. Krestinal oli ühtlasi säilinud vanu isuri traditsioone ja pärimusi. Tema jutustuste järgi saab kuulda mõndagi sellest, mida isurid uskusid möödunud sajandi lõpus ning osalt käesolevagi sajandi alguses. Krestina on liiatigi olnud küla «targaks» *tītājā*, kes luges nõiasõnu. Praegu on isuritel vanad uskumused üldiselt hävinud, seda eriti pärast Oktoobrirevolutsiooni, kus hakkas kiiresti levima kooliharidus ning tõusis rahva üldine kultuuritase. Alljärgnevalt tuuakse veelgi mitmed jutustused, milles kirjeldatakse isurite omaaegseid uskumusi ja tavasid, sest need pakuvad huvi niihästi folkloristidele kui ka etnograafidele.

6. 1. Soikola murdest on registreeritud niihästi *tehä* kui ka *tehhä* 'teha' (vt. ka A. S o v i j ä r v i FÄT 56).

2. Krestinal on harilikult esinenud *häviz* 'kadus', *hüppäiz* 'hüppas', *vastaiz* 'vastas', kuid juhuti on esinenud ka *hävizi*, *hüppäizi* jne.

7. 1. Isurite ja vadjalaste muistendite hulgas on mitmesuguseid jutustusi Põhjasõja ajast, kui Peeter I ajas rootslased Ingerimaalt välja. Käesolev jutustus on üks selliseid. Rahva mälus on aga sageli ajaloolised faktid saanud legendikuju või on aetud segi tõsi-asju. Allpool esitatakse ka vana rahvalaul selle sõja kohta.

8. 1. Harilikult on Krestinal *kuld* 'surnud'. Partitsiibitunnusest *-nud* vt. märkust 1. 3.

2. Harilikult on Soikola murdes lõpusilp *-set* > *st*: *pikkaraist* 'väikesed', *heppoist* 'hobused', *puñnaist* 'punased' jne. (A. S o v i j ä r v i FÄT 86; 133).

10. 1. Adessiivis ja inessiivis on siis enamasti pikk vokaal, kui kahesilbilise sõna esimene silp on pikk või kui sõna on kolmesilbiline (V. J u n u s IKG 85 jj.). Sellest reeglist on aga elavas kõnevoolus küllaltki erandeid,

2. Algupäraste *nen*-lõpuliste sõnade nominatiivis esines Krestinal kas palataliseeritud *-ñ* või palataliseerimata *-n*: *puñnain* ~ *puñnain* 'punane', *viñhain* ~ *viñhain* 'viha'. Sõnu emfatiseerides oli palatalisatsioon keelejuhil eriti ilmekas.

3. Keelejuht ei osanud tõlgitseda sõna *kaihon*.

12. 1. Jutustus on Saksa okupatsiooni ajast 1941—1944.

18. 1. Vt. märkust 10. 1.

25. 1. Sõnad *kūmäläin*, *kämäläin* on ussi deskriptiivseid nimetusi, mida ei saa sõnasõnaliselt tõlkida.

2. Sellised possessiivsufiksiga infinitiivid, nagu *puraksēz* 'et pureda', *pannakšēz* 'et nõelata' jne., on omased peamiselt üksnes vanadele rahvalauludele.

26. 1. Käesolevad nõiasõnad on tegelikult eelmiste sõnade teisenditeks. Nagu näeb rahvalaulude ettekandest, on sama laulu kordamisel ikka mõningaid vähemaid või suuremaid teksti teisendusi. Toodud nõiasõnadki pole värss-värsilt täiesti adekvaatsed. Krestina Andrejeva oli õpitud laulude esitamisel alati ühtlasi ka laulikuks, kes lõi uut juurde. — Isurite vanima sugupõlve esindajana uskus Krestina toodud nõiasõnade tõhusust. Üldiselt on aga usk nõiasõnadesse kadunud koos igasuguste taigade kadumisega.

30. 1. Krestina ei teadnud, mida tähendab sõna *rīkki* käesolevas ühendis. Isuri keele soikola murdes esineb sõna *rīkki* 'riik'. Keelejuht arvas, et siin ei või siiski riigist kõnet olla.

32. 1. Selle laulu retsiteeris Krestina alguses värss-värsilt. Pärast seda laulis ta sama laulu. Lauldes esile tulnud erinevused on toodud sulgudes. Isuri rahvalauludes esineb foneetilisi ja morfoloogilisi nähtusi, mis on vanemad kui tänapäeva kõnekeele traditsioonid. Kohakäänete lõppudes on üldiselt toimunud lõpuvokaali kadu. Rahvalaulude keeles võivad lõpuvokaalid alles olla, nagu sõna *merošta* 'merekesešt'. Rahvalauludes esinevad illatiivid *vedehe* 'vette', *kogoho* 'kokku', mis pole omased kõnekeelele. Rahvalauludes võivad vanemal kujul olla possessiivsufiksidi: *mādak-sehe* 'et lamada', *selvüeni* 'mu selgeke' (A. S o v i j ä r v i FÄT 70 jj. 141). Rahvalaulude keelele on omane väga ulatuslik deminutiivsete sõnakujude tarvitamine, nagu *meroi* 'meri' (tavalisel kõnekeeles *meri*), *pežoi* 'pesa' (= *pežä*), *šeppoi* 'sepp' (= *šeppä*), *lapsud* 'lapsuke' (= *lapsi*), *šebüd* 'sepake' (= *šeppä*) jne.

Käesolevas tekstikogus on toodud kõigepealt sellepärast ohtrasti rahvalaule, et neis esineb läänemere keelte ajaloo seisukohast tähtsaid vanu keeleelemente, mida elavas soikola murdes enam ei eksisteeri. Teiseks on foneetiliselt transkribeeritud rahvalaulude keelekuju avaldamine sellepärast oluline, et varemalt trükkis ilmunud laulud on peaaegu erandita pandud kirja õige ebatäpselt. Soome vanade rahvalaulude suursarjas «Suomen kansan vanhat runot» on avaldatud õige palju Soikola ja muudegi alade isurite laule. Osalt on need laulud kirja pandud foneetiliselt täiesti soome keelde transponeeritutena, osalt vaid pealiskaudselt isuri keele tõelist omapära taotlede.

36. 1. Krestinalt küsides, kes *mannum_poiga* on, vastas ta: *tämä oli mām_poiga* 'see oli maa poeg'.

2. Väljendiga, et tütar pole *ivettävä*, viidatakse pulmades ajal esitatud itkudele, mis kuulusid mõrsja lahkumise tseremooniasse.

37. 1. Sulgudes olevad variatsioonid on esitatud laulmisel.

2. Krestina ütles mõne teisegi laulu kohta, et see on soomlastelt õpitud. Enamaist lauludest väitis ta aga veenvalt, et need on vanad isuri laulud. Soikola poolsaare soomlased olid peaaegu täielikult siirdunud isuri keelele. Soome küladest ja peredest on isuri keelde taas tulnud soome mõjustusi, mis avalduvad eriti sõnavaras. Soikola isuri murdes on soome laensõnade arv eriti suur.

38. 1. Enne selle laulu esitamist ütles Krestina, et ta tunneb laulu, mida kuulates võidakse nutta ja naerda. Kuigi laulust olid Krestinale meelde jäänud üksnes osad, esitas ta need siiski võimsalt. Selle laulu viiski erines teistest viisidest. Viis oli nimelt palju vahelduvam, kui seda on muidu regivärsside omad. Alguses laulis Krestina kurvalt. Kalervo needmissõnad lauldi aga suure paatosega ning kuulajat veenvalt. Krestina väitis, et laul olevat ilusaim, mida ta on tundnud.

39. 1. Infinitiivid *kutgomaha* 'hulkuma', *vīromaha* 'veerema' esinevad üksnes lauludes. Igapäevasele kõnekeelele on omased kujud *kutgomā*, *vīromā*.

2. Infinitiivid *kiljumah* 'kiljuma', *kutsumah* 'kutsuma' jne. on omased ka üksnes laulude keeleuususel.

3. Kõnekeeles on infinitiivi lõpuks *-ks*. Lõpp *-ksi* (*kirjavakši* 'kirjuks') esineb vaid lauludes. Nagu on juba mainitud 32. 1.), on isuri rahvalaulude keel tunduvalt arhailisem meie päevade kõnekeelest. Rahvalaulude keele vanapärasus on omane ka vadja lauludele, rääkimata eesti regivärssidest.

41. 1. Sulgudes olevad teksti erinevused on kirja pandud laulmise järgi. Alguses oli laul retsiteeritud ja siis lauldudki. Laulmisel on tulnud esile mitmed vanemad morfoloogilised jooned. Selle laulu olevat Krestina õppinud Korovaisi külas ühelt soome tüdrukult. Sellepärast on laulus soome sõnu. Vana perenaine, kelle juures teenisid Krestina ja too soome tüdruk, oli olnud väga halb inimene. Ta oli teenijatüdrukuid aina kiusanud. Tüdrukud laulnud tema kohta seda laulu. Kui Krestina ema oli tulnud tüdarta vaatama, oli perenaine kaevanud, et Krestina olevat teinud laulu tema kohta.

2. *vena* ei tähista siinkohal Venemaad üldse, vaid Soikola poolsaarest lõuna pool olevaid vene ja vadja küli. Korovaisi soome küla on vadja ja vene külade vahel.

3. Sellise tunnusega kolmas pööre, nagu *tulehteitoho* 'löken-dab', esineb üksnes rahvalaulude keeles.

4. Sõnad *šucimain* ja *akkimain* on omased rahvalaulude keelele. Mõlemate sõnadega tähistatakse lähedast või armast isikut.

46. 1. Isuritel on ohtrasti muistendeid ning laulegi Põhjasõja ajast. Käesolev laul on usutavasti just selle sõja kohta. On aga võimalik, et see laul on mõnest teisestki varasemast sõjast rootslaste ja venelaste vahel. Laulikul ei ole laulu alguses olnud täiesti selge, kes just oli üks ja kes teine sõdija.

2. Adessiivides *mīgottā* 'mõõgaga', *aršinaizittā* 'arssinakestega', *tervanūriltā* 'tõrvanööridega' on lõpus possessiivsufiks, mida praegu jätkab pikk vokaal. Kõnekeeleski on kolmanda isiku possessiivsufiks üksnes samakujuline: *üksinā* 'üksinda', *šūššā* 'tema suus', *kāzinē* 'käsitsi' jne. (A. S o v i j ä r v i FÄT 71).

3. Komparatiivi tunnuseks on soikola murdes üldiselt *-mb*: *nūremb* 'noorem', *vanhemb* 'vanem' (V. P o r k k a ID 75; V. J u n u s IKG 88 jj.; A. S o v i j ä r v i FÄT 141). Krestinal on asjaomaseks tunnuseks mõnel juhul ka *-p*: *enepā* ~ *enāpā* 'enam'. Komparatiivi tunnus *-p* on omane vadja keelele. Et Krestina on puutunud kokku vadjalastega, võib tal esile tulla mõningaid väheseid vadjapärasusi.

47. 1. Vt. märkust 46. 3.

48. 1. Krestina A n d r e j e v a ja Nadjoža L i p p e r t i keeletavad on üldiselt väga lähedased. Esineb siiski mõningaid ilmseid erinevusi. Nadjožal on keskkõrged pikad vokaalid kõrgenenud vähem kui Krestinal; esineb nimelt *mēz* 'mees', *sō* 'soo', *tō* 'töö'. Nadjožal on sibilant *s* n. ö. normaalne, s. o. tema moodustamine ei ole nõnda tagapoolne nagu Krestinal. Mainitud foneetilised erinevused pole isikupärased, vaid nad kajastavad mõlemapoolseid murrakutraditsioone.

54. 1. Kuigi Nadjoža on kirjaoskaja ja loeb palju, oli ta siiski mõnel määral kinni vanades isurite uskumustes ja taigades, nagu paljud vanemad naised isuri külades.

56. 1. Mättäisenküläs ei ole keskkõrged pikad vokaalid üldse kõrgenenud, vaid esinevad *ē*, *ō*, *ō̄*: *tē* 'tee', *sō* 'soo', *tō* 'töö'. Muidu on selle küla murrak lähedane Viistina küla murrakule.

2. Partitsiip *ottud* ei ole kõnekeeles harilik. Kõnekeeles esineb *otd* 'olnud'.

3. Ilmselt on keelejuhil mingi osa laulust ununenud või segi läinud.

4. Illatiivi lõpust on kõnekeeles *-n* kadunud: *saunā* 'sauna'.

5. Igapäevases kõnekeeles esineb partitsiibi *kōttud* asemel *kōtd* 'surnud'.

57. 1. Logove küla keelejuhil O k s e n j a I g n a t j e v a l on Viistina küla murrakule lähedane keeleuus. Peamine erinevus on hästi tagapoolse artikulaatsiooniga *š*-i esinemine. Illatiiv *metsähä* on omane üksnes laulude keelele. Kõnekeeles esineb *metsā* 'metsa'.

2. Igapäevases kõnekeeles on asjaomase sõna partitiiv harilikult ikka *kōrd* 'koort'.

3. Elatiivid *vakkaižēsta* 'vakakesest', *kukkorōsta* 'kukrust', *nenāstä* 'ninast' jne., kus pole toimunud lõppkadu, on omased üksnes rahvalaulude keelele. Elavas keeletarvituses esinevad elatiivid *vakkaižēst*, *kukkorōst*, *nenāst* (~ *nenāst*).

Oredeži murde näiteid

Oredeži murre on kõige halvemini tuntud isuri keele murre. Selle murde kohta on trükis ilmunud üksnes katkendlikke andmeid V. P o r k k a doktoriväitekirjas «Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte» 1885. aastal. Sama teose lõpus (lk. 145—146) on toodud kaks Nizovka külast kirja pandud jutukest. Need jutukesed annavad parima ülevaate murde iseloomust.

Leningradi oblasti Oredeži rajooni isurid ehk Ülem-Luuga isurid on üldse väga vähe tuntud. Pärast V. P o r k k a t on nende juures käinud ainult paar uurijat, kes liiatigi pole avaldanud peaaegu mingisuguseid keeleandmeid. Vanim allikas, kus on lähemalt kirjeldatud oredeži ehk «Luuga kreisi» isureid, on P. V. K ö p p e n i «Erklärender Text zu der ethnographischer Karte des St. Petersburger Gouvernements» (St.-Petersburg 1867). Tollal oli 12 külas kokku 2179 isurit. Kõik isurid olid kroonutalupojad. Naabruses asuvad venelased olid aga mõisnike omad. Seega olid feodaalsuhete kehtides isurid küllaltki eraldatud vene naabritest, mis asjaolu aitas kaasa isuri keele säilimisele väikeses kollektiivis. Oma vene naabrite kohta pole oredeži isuritel tänapäeval muud nimetustki kui vaid *barskoit*, s. o. mõisnike omad. Iseennast kutsuti varem karjalasteks *karjanaišt*, tänapäeval aga üldiselt isuriteks *ižorat*. Kui kadusid feodaalsed suhtlemiskitsendused, hakkas isurite kiire liitumine vene naabritega. Liitumine on meie päevil lõpule sooritumas.

1911. aasta suvel on oredeži isurite juures olnud keegi J. (arvatavasti J. L u k k a r i n e n), kes on ajakirja «Virittäjä» 1911. aastakäigus (lk. 108—118) avaldanud reisikirjelduse «Matkahavain-toja Inkerin Ylä-Laukaalta». Selles reisikirjelduses antakse ülevaade isurite elu-olust ning tuuakse statistilisi andmeid ka keele säilimusest. Esitatust ilmneb, et tollal oli isuri keel veel täiesti elav kõigis külades, kuigi kohati seda kasutasid peamiselt vaid vanemad inimesed. Kirjelduses leidub ka mõnikümmend isuri sõna, mis on ebatäpselt kirja pandud.

Umbes 25 aastat hiljem on oredeži isurite juures käinud V. I. J u n u s, kes oli üks isuri kirjakeele loojaid. Tema isuri keeleõpetuse «Ižoran keelen grammatikka» (Moskova—Leningrad 1936) eessõnas (lk. 3) on öeldud, et «Oredežan ižorat melkeen kaik olla jo venäläisiä, nooristo ižoran keeltä ei maha läätä», s. o. Oredeži

isurid on peaaegu kõik juba venelased, noorsugu isuri keelt rääkida ei oska.

Allakirjutanu oli 1958. aastal suvel Oredeži rajooni isuri küla-des. Möödunud sõja-aastad olid mõjunud laastavalt sellele alale, nagu kogu ümbruselegi. Mõnedes küldes oli enamik hooneid saksa fašistide poolt maha põletatud ning rahvas laiali paisatud. Rasketes tingimustes olid paljud vanemad inimesed surnud ning isuri keele hauda kaasa viinud. Ainult üksikud vanakesed olid veel võimelised oma keelel kõnelema Ozereško, Novinka ja Tšaštša külas. Kõige paremad keeleoskajad olid Novinkas (isuri keeli *novinikka ~ novinšku*). Sellest külast esitataksegi alljärgnevad tekstid.

Oredeži rajooni isurid väidavad ise, et nad on tulnud praeguste asumisaladele Rootsimaalt, s. o. nendelt aladelt, mis 1617. aastal Stolbovo rahulepingu järgi läksid Rootsi valdusesse. Et kõnesolevad isurid on vähemalt osaliselt hilisemaid siirdlasi, lubavad oletada muide kohanimed. Kõikide isuri külade nimed on venekeelsed. Mujal isurite aladel on aga kohanimed omakeelsed. Oredeži rajoonis on isurikeelsed siiski mõned veekogude, põldude, heinamaade, metsade jne. nimetused. Suurimaid järvi isurite alal on venekeelse nimega *Вялья*, mis lähtub isuri sõnast *väl'lä* (soikola murdes *väljā*) 'lai, avar'. Et osa kohanimesid on siiski isuri algupära, annab põhjust arvata, et mõnel määral on praeguse Oredeži rajooni aladel olnud isureid või üldse läänemereelasi juba varemgi, enne seda kui algas koloniseerumine Ingerimaalt. Ingerimaal oli majanduslik ja poliitiline rõhumine rootslaste poolt raske. Paljud vadjalased ja isurid, nagu osa karjalasigi, siirdus üle piiri vene aladele. Oredeži isuri ala on selle tõttu keeleuurijaile eriti tähtis, et siinses murdes pole suurt soome keele mõju, mis avaldub muudes murretes. Kui Ingerimaa isuri ja vadja küladest oli massiliselt lahkunud põlist rahvastikku, tuli sinna asemele keelelt lähedasi soomlasi. Kaua soomlastega külg külje vastu elades on praegused Kingissepa ja Lomonossovi rajooni isurid laenanud esimestelt oht-rasti soome sõnu ning mõnel määral muidki keelesugemeid. Oredeži isureil näib olevat katkenud tihedam kontakt teiste isuritega enne seda, kui algas pidev soome keele mõjustus. Isuri keel on teatavasti irdunud karjala keelest. Oredeži murre on tänini mitmeti lähemal karjala keelele, kui seda on teised murred. Siin esinevad praegugi sellised tüüpiliselt karjalapärased sõnad, nagu *kül'i* 'saun', *priha* 'noormees, poiss' (soikola murdes on *sauna*, *poica*). Novinka küla isurid väitsid, et nad on võinud üsna hästi vestelda Kalinini oblasti karjalastega, kes olid käinud neil maju ehitamas ja villu vakkumas.

Oredeži rajooni isurite siirdumine vene keelele on toimunud paari viimase põlvkonna jooksul. Praegused isuri keelt oskavad vanakesed mäletasid, et alles nende vanemad olid rääkinud vene keelt üsna halvasti. Oli öeldud *polsa toroga*, s. o. *большая дорога* 'suur tee'. Ühe eidekese ema oli naabrit venelannat tervitanud

varvāva tomnī-tovna tarara-tui, s. o. *Варвара Семёновна, здравствуй*.

Oredeži murdel on olnud murrakuidki, mille alged võivad põlvneda Ingerimaa eri aladelt. Nõnda näiteks on Novinkas *kedrān* 'ketran', *kedrāppu* 'kedervars, vokk', Tšaštšas aga *kežrān*, *kezran*; Novinkas *muššikka* 'mustikas', Tšaštšas *mussikka*.

Järgnevad oredeži murde tekstid on Novinka külast 72-aastaselt Jevdokia Vassiljevna Tš u h h a r j o v a l t. See eideke on viimaseid, kes Oredeži rajoonis kõneleb isuri keelt elava keelena. Jevdokia oli ebausklik vanake (vt. tekst 4). Ta uskus nõidumist ning luges ka ise venekeelseid nõiasõnu. Paar aastat oli ta käinud kirkukoolis, kus oli õppinud lugema niihästi vene kui ka slaavi keelt. Vanaduspäevil olid talle peamiseks lektüüriks slaavikeelsed legendide kogud ja mitmesugused usundliku sisuga raamatud.

1. *vällän mie alan paišta¹ pīra. tulnot vīragat². šugu³ tullo. pojan⁴ ätti i emo⁵ tullo linnašt⁶. emä hüvā⁷, a miun poiga paška. hümen⁸ tulnot. šuvottan ilnan tulnot. mie alan hümen puržutta. — poiga igāvō emmo, ätti ei. ei šuvaitše⁹ ätti. ätti lābit¹⁰ vinna¹¹. äijä jūbi. lūbi emmo. ku umalaš, lūbi emmo. ätti ono šofera. emo katšegaran.*

mie tänāpān¹² pežin mā, vāžüin. i heinä aravoiñ. ei jō voima. henģi kivištā. miun pittā männā stantsale ošta pikkurüin¹³ vīna. tullo hüvā vīraš, pikkurüin jūn. alga vīraž minnu küššü: jū pikkurüin, mie šinnu šuvaitšeñ. šie miul emo. — stantsal ono kakš magazina.

Varsti ma hakkam küpsetama pirukat. Tulevad vōõrad. Sugalased tulevad. Poisi isa ja ema tulevad linnast. Ema on hea, aga minu poeg on halb. Homme tulevad. Laupäeva õhtul tulevad. Ma hakkam homme pesu pesema. Poiss igatseb ema järele, isa järele ei. Ei armasta isa. Isa armastab viina. Palju joob. Lööb (peksab) ema. Kui on purjus, lööb ema. Isa on autojuht. Ema on ahjukütjaks.

Ma pesin täna põranda, väsisin. Ja heina riisusin. Ei ole jõudu. Süda on haige. Ma pean minema jaama ostma natuke viina. Tuleb hea külaline, natuke joon. Hakkab külaline mind paluma: Joo natuke! Ma armastan sind. Sa oled mulle (nagu) ema. — Jaamas on kaks kauplust.

— 2. *valjašta heppoiñ rattagan, aja metšān. tū¹ yeinä (~ heinä) mie mān lūmān. mie mān aravoiñ. mie mān nittā² ozra i kagra, i ruiš³.*

metšāš ono karχu i šuži. šīvāt marja. mie nāgiñ⁴ šuži⁵. hän ištu. i katšo kuχon (~ kuhon) mie mān, i midā mie alan t'eyā, t'ökkā⁶.

i šuži l'akki pois. mie pöl'ästüin šušši. i hän minnu ei k'erdä. nägin i karhu. karhu šuri. mie män përgämän. i näin karhu. hän istu i katšo miun päl'e. hän minnu ei k'erdä.

krivat ono metšäs. ol'i äijä. vil on krivat kuivat. käin itše, përgäin krippoi. metšä hüvä i kuiva. püri mado. mado šuri ol'i. on i pñemp. hän mušta. püri jalga. üks naiñ ol'i, mado püri poške. i hän lammoi⁷ bol'ñitsaš. marjat, püla i muššikkaišt metšäs äijä. i karbalo. mie män përgämän mañt'šikkaišt. marja tsaijun keran šün.

Rakenda hobune vankri ette, sõida metsa. Too heina. Ma lähen niitma. Ma lähen riisun. Ma lähen lõikama otra ja kaera, ja rukist.

Metsas on karusid ja hunte. Söövad marju. Ma nägin hunti. Ta istus ja vaatas, kuhu ma lähen ja mida ma hakkam tegema. Ja hunt läks ära. Ma kartsin hunti. Ja ta mind ei puuduta. Nägin karugi. Karu oli suur. Ma lähen (marju) korjama. Ja nägin karu. Ta istus ja vaatas minu otsa. Ta mind ei puuduta.

Seened on metsas. Oli palju. Veel on kuivatatud seeni. Käisin ise, korjasin seeni. Mets on hea ja kuiv. Madu hammustas. Madu oli suur. On vähemaidki. Ta (oli) must. Hammustas jalga. Oli üks naine. Madu hammustas põske. Ja ta lamas haiglas. Marjad, pohli ja mustikakesi on metsas palju. Ja jõhvikaid. Ma lähen maasikakesi korjama. Marju söön (kuivatatult) tee kõrvale.

3. *mie ku ol'in nūri, ol'in kraššivoi. ol'in üks tüttöi. ol'id miua tunnit. mižele mäñin, ol'i dvatsat od'in got¹.*

ku ol'in nūri, likku ol'i. ol'i prāžnikka, äijä ol'i nūre poigi, i äijä tüttöi. tanssit lauloit. nūren hüvä elo ol'i, a ei kaikkil.

Kui ma olin noor, olin ilus. Olin ainus tütar. Mul oli kell. Läksin mehele, olin 21-aastane.

Kui olin noor, oli kiik. Oli püha, oli palju noori poisse ja palju tüdrukuid. Tantsisid (ja) laulsid. Noorelt oli hea elu, aga mitte kõikidel.

4. *mīa itkiñ. tul'i miul'e akkaiñ, šanno: d ū ñ a, midä ide_D? — mīa šāon: vāl'län prāžnikka, a miul ei jol'e mittän. — hän šanno: el'ä ide! jumala šiul'e antta. — jumala andoi miul'e hüvi vīragi. i vīragad miule andoid äijä teñkki, kriuna.¹ mie mäñin stantsal'e, oššin, midä miul'e pittä, voida, šuxxaru, sel'd'ä i valgja l'eipä².*

Ma nutsin. Tuli minu poole eideke, ütleb: «Dunja, mis sa nutad?» — Ma ütlen: «Varsti on püha, aga mul pole midagi.» — Ta ütleb: «Ära nuta! Jumal sulle annab.» — Jumal andis mulle häid külalisi. Ja külalised andsid mulle palju raha. Ma läksin

jaama, ostsini, mida mul oli vaja: võid, kuivikuid, heeringat ja saia.

5. *miun lapsšet koirat minnu ei¹ šuvaitšę. miun miš kül'i. mie ükšinäin² el'än. mie väl'län kül'en. miš kül'i i mie hänen perrän.*

Mu lapsed koerad mind ei armasta. Mu mees on surnud. Ma elan üksinda. Ma suren varsti. Mees suri ja ma tema järele.

6. *l'ehmän voim tīt. maido šeižo. šit smetana oda. i hämmätä¹ voida. oda härkkimen i hämmenä. i lühö voim. šeižota² jamakan³ kiukkan. i lühö raška (~ rahka).*

(Lehma) võid teed. Piim seisis. Sealt võta koor. Ja võid (peab) vispeldama. Võta mänd ja vispelda. Ja tuleb või. Pane hapupiim ahju seisma ja saab kohupiim.

7. *miē alan hūmen puržutta sarašana i paita. eg'len puržudīn od'ejalō. mie puržudīn allaš. oššīn muila i puržudīn allaš. i panen kuivada. ei_jō pūyaš. miun kážęd_vanęad. ei_jō voima. mie t'änä_pän pežen mā i eukšet.*

Ma hakkas homme pesema seelikut ja särki. Eile pesin tekki. Ma pesin künas. Ostsini seepi ja pesin künas. Ja panen kuivama. Ei ole puhas. Mu käed on vanad. Ei ole jõudu. Ma pesen täna põrand ja esikud.

8. *väl'län lühö ü. vīl ono valgja ü. väl'län lühö hūmenikko, päiväin noušo. nel'lä tunni alga noušše päiväin. hūmenikko vilu lühö.*

Varsti on öö. Veel on valge öö. Varsti on hommikki, päike tõuseb. Kell neli hakkab päike tõusma. Hommik tuleb külm.

Järgnev lühike laul on pandud kirja 71-aastaselt Novinka küla põliselt elanikult Vladimir Nikolajevitš K o r e š k o v i t t.

9. *miē olin¹ pīni poiga,
māma jūtti maijō.
mie kažvoim šūri poiga,
väl'iž_vitša andoi.*

Ma olin väike poiss,
ema jootis (mulle) piima.
Ma kasvasin suureks poisiks,
vahel andis vitsa.

Märkusi

1. 1. Meie päevil kõneldav isuri keele oredeži murre erineb foneetiliselt üsnagi tunduvalt V. P o r k k a teoses ID esitatud keelekujust. Erinevuste põhjustajaks on osalt olnud see asjaolu, et

V. Porkka pole küllalt täpselt kuulnud kirja pannud, osalt on aga murde hääldamistraditsioonid paari viimase põlvkonna jooksul muutunud. Mida üldisemaks on saanud vene keel isurite tavakeelena, seda enam on isuri keelde tulnud vene foneetika mõjustusi. Kuigi Jevdokia Tšuhharjova ja teistegi Novinka vanakeste keeletavas on isuri keele foneetiline omapära üldiselt säilinud, on neil kõigil siiski ilmseid venepärasusi. Vene keele foneetika mõju oli eriti suur mõnedel Tšaštša küla isuri eidekestel. Olgu siinkohal mainitud, et Jevdokia Tšuhharjova on vist viimane oredeži isur, kes kõneleb vene keelt vigaselt. Ta ei ole nimelt sageli kindel vene grammatilise soo ja pingerõhu tarvitamises. Nõnda näiteks küsis ta oma pojarojalt: Ты поняла, што я сказала? ('Kas said aru, mida ütlesin?').

Üheks kõige ilmekamaks erinevuseks V. Porkka poolt esitatud ja elava keeletava vahel on järgsilpide vokaalide kvantiteedisuhted. V. Porkka toob oredeži murdest järgsilpides pikki vokaale sellistena, nagu nad esinevad teisteski murretes. Tänapäeva oredeži murdes on aga järgsilpides üksnes lühikesi vokaale: *тулло* 'tuleb' (soikola murdes *tuūtō*), *туллот* 'tulevad' (*tuūtōv*), *туллит* 'nad tulid' (*tuūtōlōd*), *перттін* 'tuppa, majja' (*pertti*), *маккман* 'magama' (*mak-kāmā*), *какš* *ялка* ~ *ялга* 'kaks jalga' (*kaks jalkā*), *ätti* 'isa' (*ättiä*), *авва ови* 'ava uks' (*aāvā ovi*), *шүшши* 'hunte' (*šuššia*), *пайста* 'küpsetada' (*paistā*), *хамментä* 'segada, vispeldada' (*hämmentä*) jne.

2. Vene keele foneetika mõjul on praeguses oredeži murdes *h* tarvitamises suuri kõikuvusi. Et vene keel ei tunne *h*-d, on sageli isurigi keeles selle asemel akustiliselt lähedased *γ*, *χ* või isegi *g*: *γāba* 'haab', *vanγa* 'vana', *l'eγmä* 'lehm', *raγi* 'pink', *γaravoin* 'riisun, rehitsen'; *χeinä* 'hein', *karχu* 'karu', *liχa* 'liha'; *gāba* 'haab', *vanga* 'vana', *vīragat* 'võõrad, külalised', *pordagat* 'redel, trepp' jne. Samadelt keeletarvitajailt võib kuulda ka *h* püsi: *hāba*, *vanha*, *l'ehmä*, *rahi*, *karhu* jne. Mõnedel keeletarvitajail on sõna alguses *h* asemel võinud olla isegi *j*: *jeinä* 'hein', *järgä* 'härg'. Sellised algupärase *h* õige keerulised edasiarendused on tegelikult alles praegu toimumas, kuid ühelgi isuri keele kõnelejal pole ükski juht kujunenud seaduspäraselt ainukehtivaks.

3. Soikola murde sõnasisestele sulghäälikutele *b*, *d*, *g* vastavad oredeži murdes helilised *b*, *d*, *g*: *hāba* ~ *γāba* 'haab' (soikola *hāba*), *karbalo* 'jõhvikas' (*karbato*), *pabit* 'prestrid, papid' (*pabit*), *šada* ~ *šāda* 'sada' (*sada* ~ *šada*), *pordagat* ~ *pordagat* 'redel, trepp' (*pordahad*), *kodj* ~ *kōdij* 'maja, kodu' (*kodj*), *šugu* ~ *šūgu* 'sugu, sugulased' (*sugu* ~ *šugu*), *janga* 'jalg' (*jatga*), *kugat* 'lilled' (*kugad*) jne. Heliliste sulghäälikute olemasolu oredeži murdes registreerib ka V. Porkka. Soikola murde kaporje murrakus on samuti helilised *b*, *d*, *g*.

4. Keelejuht kõneleb oma pojapojast.

5. Kõrvuti sõnaga *emo* esineb Novinka külas ka *emoi*. Tšaštšas on *emoi* üldine. Tarvitatakse ka sõna *emä* 'ema'.

6. Juba V. P o r k k a (ID 34) mainib tõika, et oredeži murdes on läänemere aluskeele sõnaalguline ja -lõpuline *s* muutunud š-ks. Sõna sees olevat aga *s*-i ja š segaesindus, mille olemusest autoril polevat ülevaadet. Novinka külas on tänapäeva keeletavas ka sõna sees üldiselt š või helilises naabruses ž, kui *s* pole palataliseerunud: *šiar* 'õde', *šogja* 'pime', *šugu* ~ *šûgu* 'sugu, sugulased', *šûri* 'suur', *mušta* 'must', *muššikkaišt* 'mustikakesed', *paška* 'halb', *ižä* 'isa', *varža* 'varss, sälg', *küşšû* 'küsib, palub', *noušo* 'tõuseb', *kanš* 'laud', *kerveš* 'kirves', *linnašt* 'linnast' jne. Novinkas on siiski *ozra* 'oder'. Palataliseeritud š esineb sõnades nagu *paišta* 'küpsetada', *pišti* 'pistis'. Sisihäälikud *s* ja *z* on tavalised hilisemates laensõnades: *koza* ~ *kôza* 'kits', *mân lüpšämân kossa* 'lähen kitse lüpsma', *samoi vança* 'kõige vanem', *tanssit* 'nad tantsisid', *magazîna* 'kauplus', *stantsa* '(raudtee)jaam', *kissa* 'kass'. Tšaštša külas on š samuti üldine, kuid siin on mitmeid sõnu, kus siiski esineb *s*, nagu *issu* 'istub', *mussikka* 'mustikas', *musta* pl. *mussat* 'must', *suži* (kõrvuti sõnaga *šuži*) 'hunt'. Samuti on *ozra* 'oder', *kezran* ~ *kežrân* 'ketran'. Nähtavasti kajastuvad siingi vanad murrakuvahed. Kingisepa ja Lomonossovi rajoonis on ka algse *s*-i edasiarengud külliti erinevad. Peale *s*-i püsi on kohati š ja kohati *s*-i ja š vahepealne häälik *s*.

7. Kui rõhutatakse või emfatiseeritakse kahesilbist sõna, mille esimene silp on lühike, võib esimese silbi lühike vokaal pikeneda kas poolpikaks või täiesti pikaks. Olenedes lauserõhust võib seega kuulda *hüvä* ~ *hÿvä* ~ *hÿvâ* 'hea', *elo* ~ *èlo* ~ *ēlo* 'elu', *šada* ~ *šâda* ~ *šâda* 'sada'; samuti ka *mie* ~ *mÿe* ~ *mÿē* ~ *mÿâ* 'mina' jne. Toodud tekstides on antud kvantiteedisuhted edasi sellistena, nagu neid on kuuldud asjaomasel juhul.

8. Läänemere algsed keskkõrged pikad vokaalid *ē*, *ō*, *ō̄* on oredeži murdes muutunud pikkadeks vokaalideks *ī*, *ū*, *ū̄*: *kīli* 'keel', *tīn* 'teen', *vīl* 'veel', *hūmen* 'homme', *tūn* 'toon', *sūla* 'sool', *ū̄* 'öö', *lūbi* 'lööb'. Seda häälikumuutust nendib ka V. Porkka. Soikola murdeski on kohati *ē*, *ō*, *ō̄* > *ī*, *ū*, *ū̄*.

9. Afrikaat *ts* on oredeži murdes kõikjal muutunud afrikaadiks *tš*: *metšä* 'mets' (soikola murdes *metšä*), *kučšu* 'kutsu' (*kučsu*), *vitšä* 'vits' (*vitšä*), *švaitšg* 'armasta'. Afrikaat *ts* esineb üksnes hilistes laensõnades: *stantsa* 'jaam'. Afrikaat *tš* on üks neid jooni, mis on tüüpiliselt omased ka karjala keelele.

10. Täieliku kakskeelsuse puhul on võimalik, et kahe keele grammatikareegleid tarvitatakse paralleelselt vastavalt sellele, kummas keelest on asjaomane sõna. Isuri keele oredeži murdes on üsna tavaliseks nähtuseks, et hilised vene laensõnad muutuvad

vene keele grammatika nõuete järgi: *l'ūbit* 'armastab' < vene *любит*. Kahe keele grammatika paralleelne tarvitamine on eriti üldine neis keeltes, mis on hääbuvad. Vadja keeles puuduvad näiteks paljud sõnad, mis väljendavad sotsialistliku ühiskonna mõisteid. Neid mõisteid väljendatakse vene keeles ning asjaomaseid sõnu muudetakse vene keele reeglite kohaselt.

11. Eesti sõnale *viin* vastab oredeži murdes *vīna*, partitiiv *vīna*. Käesoleval juhul on keelejuht vene sõna *вино* mõjul lähtunud nime-tavast *vina* ~ *vīna*, part. *vinna*.

12. Vene keele foneetika mõjul võivad oredeži murdes konsonandid palataliseeruda eesvokaalide ees ja järelgi: *tānāpān* 'täna', *ūāzūiā* 'väsisin', *emol'e* 'emale', *mān* 'lähen', *nīttā* 'lõigata, niita', *ol'i* 'oli', *ei k'erdā* 'ei puuduta', *l'ehmä* 'lehm'. Palatalisatsiooni esinemine pole aga sugugi seaduspärane. Sama keelejuht kord palataliseerib, kord jätab palataliseerimata sama sõna sama hääliku. Mida ulatuslikum on vene keele foneetika mõju, seda üldisem on konsonantide palataliseerimine. Tšaštša külas oli mõnel keelejuhil palatalisatsioon eriti üldine: *kāzi* 'käsi', *lāhtōmä* 'õhv', *lehmā* 'lehm', *leifā* 'leiba', *selgā* 'selg', *rābākkā* 'rätt' jne. Palatalisatsiooni vältimiseks on sageli eesvokaali *i* asemel keskvokaal *i*: *ätti* 'isa', *puržudin* 'pesin pesu', *tī* 'tee'. Viimaselgi juhul on allutud vene keele foneetika nõuetele.

13. Sõnas *pikkurūin* 'natuke, vähe, väike' on erandlikud vokaalharmoniasuhted. Üldiselt on oredeži murdes algupärane ees- ja tagavokaalsus säilinud. Erandiks on siiski nende isikute kõnetava, kellel vene foneetika mõju on harilikust suurem. Et vältida konsonantide palatalisatsiooni, mis pole omane isuri keelele, oli ühel Tšaštša küla eidekesel omaseks muuta eesvokaalsed sõnad tagavokaalseiks: *leiba* 'leib', *nakkišt* 'paistsid' (< *nākkišt*), *xeina* 'hein', *kezran* 'ketran', *šū* 'söö' jne. Samal eidekesel oli ka neid juhtusid, kus esines küll tagavokaalsus eesvokaalsuse asemel, ent omaaegse eesvokaalsuse mõjul oli olemas ka palatalisatsioon: *t'uttoi* 'tüdruk, tütar' (< *t'üttöi*), *l'upš* 'lüpsis' (< *lүpši*).

2. 1. Harilikult oli keelejuhil verbi *tūn* 'toon' imperatiiv *tū*, kuid kiirkõnes esines tal *tū*. Verbist *tulen* 'tulen' on imperatiiv ka *tū*, soikola murdes *tūe*. Arvatavasti on imperatiiv *tū* 'too' tekkinud imperatiivi *tū* 'tule' eeskujul.

2. Jevdokia Tšuhharjova tarvitas üldiselt õigesti kaht infinitiivi, s. o. nõnda nagu need infinitiivid esinevad teisteski isuri murretes. Keelejuhil oli aga siiski selliseidki juhtusid, kus ootuspärase *ma*-infinitiivi asemel on kasutatud *ta*-infinitiivi, nagu käesolevaski sõnas *nīttā*. Tšaštša külas kuuldus juhtusid, kus olid kontamineerunud mõlemad infinitiivid: *mā lounattan* 'mine lõunat sööma'.

3. Keelejuhil Jevdokia Tšuhharjov oli sageli eksimusi isuri keele õige sihitise vastu. Genitiivi- või partitiivikujulise sihitise asemel on nimelt nominatiivikujuline. Nominatiivikujulise sihitise kasutamiseks on olnud mitu põhjust. Esiteks võib nentida, et keelejuhil pole olnud meeles, kuidas asjaomane sõna peaks muutama (*nägin šuži* 'nägin hunti' pro *nägin šutta*). Teiseks võib konstateerida vene keele grammatika mõju. Eriti just esemeist ja aineist kõneldes on sihitis nominatiivikujuline (*nütän ruiš* 'lõikan rukist' pro *nütän ruišta*), sest vene keeles on vastavatel juhtudel akusatiiv sarnane nominatiiviga mees- ja keskssoost sõnadel.

4. Imperfekt *nägin* ~ *nägin* 'nägin', *nägit* 'nägid' jne. on esinenud teistelgi keelejuhtidel. Usutavasti on kolmandast pöördest *nägi* ~ *nägi* 'nägi' tugev aste siirdunud teistessegi pööretesse. Soikola murdes on *näin*, *näid*. Nagu osutab Jevdokia enese üks teine lause samas tekstis, on ka oredeži murdes imperfekt *näin* võimalik.

5. Sihitise *šuži* kohta vt. märkust 2. 3.

6. Keelejuht väitis, et *t'ökkä* olevat sama, mis *t'ehä* ~ *t'eyä* 'teha'. Teistel sama küla isureilt sellist verbi pole registreeritud. On küll olemas imperatiiv *t'ekkäi* 'tehke'.

7. Ühes teises ühendis on Jevdokia tarvitanud kõnesolevat verbi teiste foneetiliste suhetega: *mie lämoiñ kol päivä* 'ma lamasin kolm päeva'.

3. 1. Oredeži murde viimased kõnelejad tarvitavad suuremaid arvsõnu vene keeles. Tšaštša külast on siiski kirja pandud ka isurikeelsed arvsõnad *ükš*, *kakš*, *kol*, *nel'lä*, *viš*, *küş*, *šeitsen*, *kagakšen* ~ *kahakšen*, *ügäkšen* ~ *ühäkšen*, *kümnen*, *šada* ~ *šada*, *kakš šatta*, *kol šatta* jne. Tähelepanndavad on arvsõnad ühest kümnest teiseni (sulgudes on soikola vasted): *kol viš* '35' (*koltkümnen vīz*), *nellä šeitsen* '47' (*neljäkümnen şeitsen*) *ühekšän kol* '93' (*ühekšänkümnen kol*). Kuupäevi väljendatakse oredeži murdes üldiselt vene keeles: *oliñ linnaš pätna-tsatava tšisla* 'olin linnas 15. selle kuu päeval'. Ka soikola ja heva murdest on registreeritud tõika, et kuupäevadest kõneldes tarvitatakse venekeelseid väljendeid. Samasugune on olukord hääbuvas vadja keeleski. Vanas feodaalses ühiskonnas arvestati aega peamiselt tähtpäevade järgi, s. o. mitu nädalat või päeva on mõne tähtpäevani. Täpsem kuupäevade arvestamine on tulnud kasutamisele peamiselt viimaste põlvkondade ajal, kus vene keele oskus oli saanud üldiseks. Venekeelsete kuunimetustega koos on laenatud ka venekeelne aja arvestamine üldse. Nädalapäevadel ja tähtpäevadel on oredeži isuritel omad nimetused või vanemad vene laennimetused: *aijapäivä* 'lihavõtted', *pedro* 'peetripäev' jne., *eñžimäizargi* 'esmaspäev', *toinargi*

'teisipäev', *šereda* ~ *šerda* 'kolmapäev', *keškiñedälä* 'neljapäev', *pättentšä* 'reede', *švotta* 'laupäev', *pühä* ~ *püyä* 'pühapäev'.

4. 1. Keelejuht väitis, et *raha* nimetuseks olevat nende murdes niihästi *teñgi* kui ka *krijuna*.

2. Soikola ja heva murdes on sulghäälikutel *B, D, G* keerulised vältesuhted. Nominatiivis on näit. *leibä*, *poiga*, *jalga*, *paida* 'leib, poeg (poiss), jalg, särk', kuid partitiivis on *leipä*, *poikä*, *jalkä*, *paitä*. Samasugused vältesuhted tulid Jevdokia ja teistel keelejuhtidel esile ainult mõnel üksikul korral, nagu *l'eibä* 'leib', *šü l'eipä* 'söö leiba', *poiga* 'poeg', *kakš poika* 'kaks poega', *paida* 'särk', *puržudan paita* 'pesen särki'. Üldiselt on aga praeguses oredeži murdes ka partitiivis *l'eibä*, *poiga*, *paida*, samuti *jalga*, *pendo* 'jalga, põldu' jne. Muudelgi juhtudel on üksnes harva võidud kuulda helilise üksiksulghääliku pikenemist omaaegse pika vokaalainese ees.

5. 1. Oredeži murdes muutub eitussõna pööretes: *en anna* 'ma ei anna', *ed anna* 'sa ei anna', *ei anna* 'ta ei anna'. Kolmandas pöördes on ka mitmuses eitussõnaks *ei*.

2. Possessiivsufiksids pole oredeži murdes elavad. Nad on säilinud üksnes mõningais adverbides ning asesõnades. Tekstis esinev *üksinäin* on 'mina üksinda', *üksinäis* 'sina üksinda'.

6. 1. Kuivõrd ebastabiilne on viimaste oredeži murde kõnelejate hääldus, seda osutab tõik, et sama keelejuht Jevdokia Tšuhharjova hääldas öeldud lauset korrates *č'ämmentä* ja *č'ärkkimen*. Esimest sõna on ta hääldanud kord ka kujul *č'jämmentä*.

2. Lauset *linõ voin* võib tõlkida ka 'saab võiks'. Sel juhul on tegu essiiviga, mida isuri keeles tarvitatakse palju ulatuslikumalt kui eesti keeles.

3. Sõnad *šeizota* 'pane seisma' ja *jamakan* 'hapupiima' olid hääldatud helitute teenuistega *k, t*, kuigi murde fonoloogilised suhted eeldavad siinkohal helilisi meediaid *d, g*.

7. 1. Sõna *allaš* 'küna' genitiiv on *allan* ja inessiiv *allaš*, mis esineb esitatud juhul.

2. Keelejuht ei ole osanud õigesti muuta sõna *käži* 'käsi', sest selles on keerulised astmevahelduse suhted, mis pole olnud talle selged. Üldse oli sel üsna hästi isuri keelt kõneleval keelejuhil raskusi mõningate sõnade laadivaheldusega. Nõnda näiteks tarvitas ta sõnast *kanš* 'laud' adessiivi *kanšel* (soikola murdes on *kanži*, adessiiv *kannel*). Keelejuht Koreškov tarvitas sama sõna allatiivi ka õigesti: *kannelle*. Ka teistelt keelejuhtidelt on registreeritud näiteid selle kohta, kuidas on tuhmunud keerulisemad astmevahelduse juhud. Novinka küla keelejuht Vladimir Koreškov ütles *kakš käšši* pro *kaks kättä* 'kaks kätt' ja *kerveš*, pl. *kervežet* 'kirves' pro pl. *kervehet*. Tšaštša külas on sõnast *jogi* ~ *jõgi* 'jõgi'

kuuldud inessiivi *jogiš*. Keelejuht Jevdokia Tšuhharjova muutis seda sõna õigesti *jogi*, gen. *jõ.en*, ill. *jokken*.

9. 1. Vladimir Koreškovi isuri keele hääldamistavad olid üldiselt sarnased Jevdokia Tšuhharjova omadele. Siinkohal esile tulevaks erijooneks on progressiivse palatalisatsiooni puudumine, mis Jevdokial oli tavaline. Üldse oli tol mehel konsonantide palataliseerimist vähem kui Jevdokial.

ДИАЛЕКТНЫЕ ТЕКСТЫ ИЖОРСКОГО ЯЗЫКА

П. АРИСТЭ

Резюме

Ижорский язык гораздо меньше изучен, чем остальные прибалтийско-финские языки. Имеются лишь некоторые фонетические и морфологические исследования по некоторым диалектам. Немногочисленные тексты опубликованы финским ученым В. Поркка (*Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte*, Хельсинки, 1885) и эстонскими лингвистами Ю. Мягисте (*Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned*, Тарту, 1925) и А. Лаанест (*Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused II*, Таллин, 1958). Многие ижорские песни опубликованы в серии сборников финских народных песен «*Suomen kansan vanhat runot*», но эти древние руны записаны очень неточно. Кроме того, некоторые собиратели песен финнизировали слуханное и морфологически и фонетически. Ижорский литературный язык, который образовался в 30-х годах на базе сойкинского диалекта, также плохо отражает фонетику и морфологию живых диалектов, так как он сформировался под сильным влиянием финского литературного языка. Поэтому издатель вышеприведенных текстов решил выпустить те фонетически записанные материалы, которые им собраны в 1956—1958 в Кингисепском районе на Сойкинском полуострове, а также в Оредежском районе Ленинградской области. На Сойкинском полуострове ижорский язык является общеразговорным языком среди взрослых, в Оредежском районе ижорский язык помнят только немногие старики.

В Кингисепском районе ижорский язык подвергался сильному влиянию финского диалекта савакко. Савакко поселились среди ижорцев, главным образом, после Столбовского мира в 1617 году. Поэтому в лексике сойкинских ижорцев довольно много финских заимствований. Оредежские ижорцы не подверглись влиянию финнов и поэтому в их диалекте гораздо лучше сохранился древний карельский облик ижорского языка.

Приведенные тексты показывают повседневную жизнь, верования и обряды ижорцев в конце XIX и в начале нашего века.

В древних народных песнях сохранились некоторые морфологические особенности языка, которые поныне в живой разговорной речи не встречаются.

Все тексты переведены на эстонский язык. Специфика ижорского языка, древние черты народных песен, финские заимствования, редкие формы и т. д. комментируются в конце текстов.

SISEKOHAKÄÄNETE VORMIS ESINEVATEST NIMISÖNALISTEST ATRIBUUTIDEST LÄÄNEMERESOOKE KEELTES

A. LAANEST

Et nimisõnaline atribuut võib peale genitiivi ja partitiivi esineda muudeski käänetes, seda on eesti keele grammatikate autoritest esimesena märkinud F. J. W i e d e m a n n, kes esitab atribuutidena muuhulgas järgmised näited: *literisa linikud, sul'gis küb, lukus uksest sisse minema, kortsus kulmuga, winnas püss, päris inimezed, wangis kuningas, rakus käzi, hõbedast oda, püst pink, plekist tõž, trädist konks*¹. Näiteid selletaoliste atribuutide kohta toovad ka H. E i n e r, K. A. H e r m a n n ja J. J õ g e w e r². Mõnevõrra põhjalikumalt käsitleb seda nähtust H. P õ l l u grammatika. Seal saame teada, et nimisõnaline täiend võib esineda kõigis nimisõna käänetes; peale nominatiivi, genitiivi ja partitiivi võib atribuudiks olla translatiiv (*ettevalmistused pühiks*), essiiv (*Noorena nõrk on ka wanana wäeti.*), illatiiv (*Uks laste tupp on kinni.*), inessiiv (*rikis asi*), elatiiv (*õlest katus*), allatiiv (*abiandmine waestele*), adessiiv (*häälele mänguriist*), ablatiiv (*kaugel küllaline, Mäelt onu*), abessiiv (*winnata kaew*), komitatiiv (*sabaga täht*), terminatiiv (*maani särk*)³. Põllu grammatikas on esmakordselt esitatud ka näiteid, kus niisugune atribuut asetseb oma põhisõna järel.

Üksikasjalisemalt kui keegi teine on kõnesolevaid atribuute käsitlenud L. K e t t u n e n, nimetades neid adverbiaalseteks substantiivatribuutideks. Kettuneni arvates on siin tegemist lauseliikmega, mis alupäraselt on adverbiaal, kuid on saanud substantiivi

¹ F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der Ehstnischen Sprache, St. Pétersbourg 1875, lk. 611—612. Ühe komitatiivatribuudi sisaldava näite toob küll juba E. A h r e n s, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, zweiter Theil: Satzlehre, Reval 1853, lk. 25.

² H. E i n e r, Lühikene Eesti keele õpetus rahwakoolidele, Tartus 1885, lk. 62; K. A. H e r m a n n, Eesti keele Lauseõpetus, Jurjewis 1896, lk. 28—29; J. J õ g e w e r, Eesti keele grammatika, III. aasta, Tartu 1920, lk. 74.

³ H. P õ l d, Eesti keeleõpetus, II jagu, Lauseõpetus, Tallinn 1922, lk. 44—45.

laiendiks, seega atribuudiks, verbi kohavahetuse, substantiiviks kujunemise või ärajäämise tagajärjel. Näiteks lauses *Tööd algavad sadamas* on *sadamas* adverbiaal; seevastu lauses *Tööd sadamas algasid eile* on sama sõna saanud atribuudiks⁴. Kettunen annab ülevaate tähendustest, mida võivad väljendada adverbiaalsed atribuudid, ning jaotab nad sel alusel liikidesse. Selgub, et liigid on samad, milledeks tavaliselt jaotatakse määrusi: on olemas kolia, aja, viisi, seisukorra, põhjuse, otstarbe, abinõu, kaasolu või puuduolu, suhte, teo jm. atribuudid⁵. Muidugi ei saa ütelda, et Kettunen uurimuski oleks selles osas ammendav. Selles ei ole püütud kindlaks teha, missugusel määral on adverbiaalsed atribuudid tarvitusel rahvakeeles ja missugused selliste atribuutide liigid esinevad kõige sagedamini; ei ole uuritud ka kõnesolevate atribuutide asendit oma põhisõna suhtes. Seletus, mille Kettunen on andnud määruslike atribuutide tekkimise kohta, pole vaieldamatult ainuõige.

K. Leetberg käsitleb ühte osa kõnesolevatest atribuutidest nimisõnalise atribuudi nime all (näit. *nokaga müts, paberist krae, puuris lind, tööta tööline*), teist osa aga nimetab määruslikkudeks atribuutideks. Viimased olevat lause lühenemise tõttu või mingil muul teel muutunud verbi juurde kuuluvast määrusest täiendiks, näit. *Jumal, kes taewas on > Jumal taewas*; samuti: *hunt metsas, wili wäljal, kirjad Maariale, minek linna, tee linna, jutud wägitegudest*⁶. Sellist jaotust ei saa lugeda põhjendatuks. Meil ei ole teada midagi kindlat selle kohta, kuidas nimelt üks või teine määrusliku atribuudi tüüp on kujunenud, ja pole sugugi selge, miks näiteks *tee linna* peaks olema rohkem määruslik kui *puuris lind*.

Hilisemad eesti keele grammatikad ei too antud küsimuse uurimisse midagi uut. Enamasti mainivad nad kohakäändeis ja muudeski käänetes olevate nimisõnaliste atribuutide olemasolu, kuid ei käsitle neid lähemalt. Kõnesolevate atribuutide kohta eesti keeles ei ole kirjutatud ka eriuurimusi ega artikleid.

J. A. Sjögreni ja F. J. Wiedemanni liivi keele grammatika pakub mõningaid näiteid ka translatiiv-komitatiivi, inessiivi ja elatiivi vormis olevate nimisõnaliste atribuutide kohta, näit. *sēm d'aks. ~ lüpskõkš niem 'lüpsilehm', suolms langa 'sõlmes lõng', nīnst kēngad 'niinest kingad'*⁷. Vepsa keeles esinevaid adverbiaalatribuute on käsitletud L. Kettunen⁸.

Vastava nähtuse kohta soome keeles toob mõningaid näiteid juba Yrjö Koskineni grammatika. Seal üteldakse nimelt, et

⁴ L. Kettunen, *Lauseliikmed eesti keeles*, Tartu 1924, lk. 81.

⁵ *Ibid.*, lk. 82—87.

⁶ K. Leetberg, *Eesti lauseõpetus keskkoolidele*, Rakvere 1925, lk. 31—35.

⁷ J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, *Livische Grammatik nebst Sprachproben*, St. Petersburg 1861, lk. 260—261.

⁸ L. Kettunen, *Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXVI*, Helsinki 1943, lk. 189 jj-d.

genitivus objectivuse asemel võib soome keeles tarvitada ka teistsuguseid väljendeid: *Jumalan rakkaus* — *rakkaus Jumalata kohtaan* 'armastus jumala vastu', samuti *sanoma tyttärestä* 'sõnum tütrest'⁹. Samasuguse märkuse leiame ka A. W. Jahnsoni grammatikast¹⁰.

E. N. Setälä lauseõpetuses märgitakse, et substantiivne atribuut on tavaliselt genitiivis, kuid ta võib olla muudiski käänetes. Seejärel tuuakse näiteid peale partitiivatribuudi ka elatiivis, komitatiivis, adessiivis ja inessiivis olevate atribuutide kohta: *Osa väestä hukkui* 'osa rahvast hukkus'. *Pese kannut korvina* 'pese kannud kõrvaodega'. *Jää hyvästi järven rannat, kaikki mäntyset mäellä, puut pitkät petäjikössä!* («Kalevalast») 'jääge hüvasti, järve rannad, kõik männid mäel, puud pikad männikus'. Setälä on seisukohal, et kohakäändelisi atribuute tuleks võimalust mööda vältida siis, kui põhisõna ei ole subjekti-ega objekti-käändes. Samuti olevat soovitam üelda *Helsingin yliopisto* kui *yliopisto Helsingissä*¹¹. Samal viisil käsitleb neid atribuute M. Airila¹². Nõukogude keeleteadlane G. Makarov on näidanud, et soome keeles võivad olla substantiivse atribuudi käänetekes peale genitiivi ja partitiivi veel elatiiv, komitatiiv, adessiiv, inessiiv, illatiiv, ablatiiv, translatiiv, allatiiv, instruktiiv ja essiiv. Makarov lükkab ümber mõningal määral levinud arvamuse, nagu ei võiks kohakäändelised vormid esineda tavaliste konkreetsete substantiivide täiendina, vaid nende põhisõnaks sobivat ainult verbist tuletatud sõnad¹³. A. Penttilä grammatikas on kohakäändeliste atribuutide kohta näiteid toodud seoses nende käänete adnominaalse tarvitamise käsiteluga¹⁴.

Et kõnesolevad atribuudid on lähedased adverbiaalidele, siis pole igakord sugugi selge, missuguseid juhtumeid võib lugeda atribuutideks ja missuguseid adverbiaalideks. Samuti pole ühtset seisukohta küsimuses, missugusel määral on soovitatav selliseid atribuute heas ja õiges kirjakeeles tarvitada. Nende küsimuste üle on peetud üsna elavat poleemikat soome keeleteaduslikus kirjanduses. 1937. a. avaldas K. Nieminen ajakirjas «Virittäjä» kirjutuse, kus puudutab ka kohakäändeis olevaid atribuute ja loeb seejuures põhjendamatuks grammatikas esitatud juhise selle kohta, et kohakäändelisi atribuute tuleb tarvitada ainult seoses subjekti ja

⁹ Yrjö Koskinen, *Finska Språkets Satslära*, Åbo 1860, lk. 16—17.

¹⁰ A. W. Jahnsson, *Finska Språkets Satslära*, Helsingfors 1871, lk. 37.

¹¹ E. N. Setälä, *Suomen kielen lauseoppi*, 11. painos, Helsinki 1926, lk. 34.

¹² M. Airila, *Suomenkielen lauseoppi*, seitsemäs painos, Porvoo 1933, lk. 13.

¹³ Г. Макаров, *Именные (субстантивные) определительные словосочетания в финском языке*, Москва 1955, lk. 100 jj-d. (Käsikiri Moskvas V. I. Lenini nim. raamatukogus.)

¹⁴ A. Penttilä, *Suomen kielioppi*, Porvoo—Helsinki 1957, lk. 389, 400—402, 412—413.

objekti käänete vormis olevate põhisõnadega. Täiesti laitmatu on selline lause, nagu *Voltairen suhteesta uskoon ei voi väittää samaa kuin hänen suhteestaan kirkkoon* 'Voltaire'i suhtumisest usundisse ei või väita sama kui tema suhtumisest kirikusse'. Nieminen peab hoopis tähtsamaks asjaoluks seda, kas põhisõna on konkreetne substantiiv või verbaalnoomen. Viimane sallib enda juures kohakäänete vormis atribuute hoopis vabamini, mis tuleneb sellest, et verbaalnoomenid on pooleldi verbi iseloomuga ja nendega seoses tarvitatavad kohakäändelised atribuudid sarnanevad verbi laiendavate määrustega¹⁵. E. A. Saarimaa peab samuti normaalseks eeskätt verbaalse põhisõnaga kohakäändeliste atribuutide tarvitamist¹⁶. E. Lindén arvab, et lauseis, nagu *Eräs pieni mies harmaissa housuissa astui huoneeseen* 'üks väike mees hallides pükstes astus tuppa' ei ole inessiivivormid atribuutideks, vaid adverbiaalideks. Kuid oleval olemas ka tõelisi inessiiv-attribuute, näit. *Mene tiedä, vaikka Härkäniemi sittenkin olisi miesmäisin mies...*, *mies omissa housuissansa* 'mine tea, kuigi Härkäniemi siiski oleks kõige mehelikum mees, mees omal kohal'. Kummalgi juhul ei ole aga põhjust nende inessiivivormide tarvitamist hukka mõista, nagu Saarimaa seda teeb¹⁷.

L. Hakulinen läheb nii kaugele, et eitab üldse kohakäändeliste atribuutide olemasolu korrektses soome keeles. Kui kohakäändelise vormi põhisõnaks on verbaalne noomen, siis on see Hakulineni arvates adverbiaal (*kirkkoon meno* 'kirikusse minek', *puhe rahasta* 'kõnelus rahast'). Kui aga on tõesti tegemist atribuudiga (näit. *Mies Marseille'sta*), siis oleval selline keeletarvitus halb ja võõrapärane. Kuid Hakulinen on sunnitud möönma, et küsimus ei ole sellega veel lahendatud. «Asi muutub siiski veidi keerulisemaks seetõttu, et deverbaalsete noomenite analoogia järgi ka mõned muud, tähenduselt teonimesid meenutavad substantiivid on hakanud saama lokaallaiendeid. Mõeldagu enne kõike sõna *laki* 'seadus' üldist tarvitamist sel viisil, nagu *laki huoneenvuokrasäännöstelystä* 'seadus üürireguleerimisest', eeskujuna niisugused vanemad väljendid, milles sõna *laki* asemel on olnud *asetus* 'seadlus', *säädös* 'korraldus', *määräys* 'määrus', *käskey* 'käsk'; edasi näit. *uutinen lento-onnettomuudesta* 'uudis lennuõnnetusest', eeskujuna näit. sõnade *sanoma* 'sõnum', *tieto* 'teade', *kertomus* 'jutustus' vastav tarvitamine. Samuti rahvakeeleski *satu Tuhkimosta* 'muinasjutt Tuhka-Triinust', *kasku Räpylä-Niirasesta* 'jutt R.-N.-st' jne. Niisugustel sekundaarsetel juhtudel võiks ehk pooldada atribuuditõlgitust... Kuid neid võimalikke erijuhte arvesse võtmata võime siis

¹⁵ K. Nieminen, Huomioita suomen kielen sanaluokista. — Virittäjä, 1937, lk. 272—273.

¹⁶ E. A. Saarimaa, Kielenopas. Kolmas, uusittu painos, Porvoo—Helsinki 1955, lk. 172—178.

¹⁷ E. Lindén, Pukeutunut vai pukeissa. — Virittäjä, 1954, lk. 83—87.

pidada üldkehtivaks seaduseks, et korrektses soome keeles ei esine lokaalkonstruksioonilisi atribuute»¹⁸.

Niisiis Hakulinen tunnistab siin, et on olemas mitteverbaalse põhisõnaga kohakäänete vormis sõnu, mille tarvitamist ei saa lugeda võõrapäraseks ega ebakorrekteks ning mis on siiski atribuudid. Kuid kas on siin tõesti tegemist ainult väheste «erijuhtudega» või on selletaolised juhtumid rohkearvulised ja laialdaselt esinevad? Käesoleva kirjutise üheks ülesandeks ongi sellele küsimusele vastuse andmine. Märgime kohe, et E. Lindén ei nõustu Hakulineni arvamusega, nagu oleks võimalik kõnesolevate atribuutide tekkimist seletada ainult deverbaalse põhisõnaga väljendite eeskujuga; selleks on need atribuudid deverbaalse põhisõnaga juhtumitest liiga erinevad ja ühtlasi küllaltki rohkearvulised. Lindéni arvates on siin tegemist lauseliikmetega, mis on üheaegselt nii substantiivi kui ka verbi laienditeks¹⁹. Ka Lindéni viimases väites on mõndagi õiget, kuid see ei anna põhjust luua mingit uut täiendi ja määruse vahepeal seisvat kategooriat, mis paratamatult oleks väga raskesti piiritletav ja muudaks küsimuse veelgi keerukamaks. Asjasse ei tooks selgust ka deverbaalse nimisõna laiendite lugemine määrusteks. On deverbaalseid nimisõnu, mis tähenduslikult on väga kaugel verbist, millest nad on tuletatud, ja mis millegagi ei erine muudest konkreetse tähendusega nimisõnadest; niisuguste sõnade laiendite pidamine määrusteks pole kuidagi õigustatud. Kõige selgemalt saab tõmmata piiri täiendi ja määruse vahel siis, kui jääda traditsioonilisele seisukohale, mille järgi iga-sugune nimisõna vahetu laiend on täiend, deverbaalsed nimisõnad aga on samuti nimisõnad.

Alati pole võimalik kindlalt otsustada, kas nimisõna kuulub laiendina verbi või teise nimisõna juurde. Ka käesolevas kirjutises toodavate näidete hulgas on mitmeid selliseid, kus mõlemad tõlgitused on võimalikud. Tähenduslik erinevus on seejuures enamasti tühine, kuid mõnikord võib see siiski olla olulise tähtsusega. Näiteks lauset *Kirjutasin kirja sõbrale Tartus* võib mõista nii, et kiri kirjutati sõbrale, kes asub Tartus, ning sel juhul on *Tartus* atribuut; kui aga sama lausega tahetakse ütelda, et kiri kirjutati Tartus viibides ja sõber elas võib-olla kuskil mujal, siis on siin tegemist määrusega. Selgust tuua võib kontekst, sageli ka sõnade järjekord.

Soome keeleteadlaste ülalkirjeldatud poleemika peamiseks puuduseks on see, et diskussioonist osavõtvad autorid opereerivad väheste, sageli ühtede ja samade näidetega, neil näib puuduvat laialdasem ülevaade kõnesolevate atribuutide tegelikust tarvitamisest keeles. Niisugust ülevaadet ei anna ka ükski muu läänemeresoome keeli käsitlev uurimus või artikkel. Käesolevas kirjutises püütakse selgitada, missugusel määral on eri läänemeresoome keel-

¹⁸ L. Hakulinen, Lokaalirakenneattribuuteista. — Virittäjä, 1954, lk. 90.

¹⁹ E. Lindén, Paikallissija-attribuutista. — Virittäjä, 1954, lk. 290 jj-d.

tes — ja eriti rahvakeeles — mitmesugused sisekohakäändeline nete vormis olevad nimisõnalised atribuudid tarvitusel. Erilist tähelepanu pööratakse verbaalse ja mitteverbaalse põhisõnaga atribuutide vahekorrale ja atribuudi asetsemisele oma põhisõna ees või järel. Samuti käsitletakse tähendusi, mida need atribuudid väljendavad.

1. Atribuut, mis asetseb oma verbaalse põhisõna ees

Kõige sagedamini väljendab selline sisekohakäändeline atribuut kohta, kus ollakse, kuhu suundutakse või kust lahkutakse.

e *Enne rajooni saatmist kutsus Ronga välja peainsener ...* (Smuul KSK 143); *Ja teiseks — andis kohe peale Jaan Aeru, enne uusmaasaajaid sisse avalduse kolhoosi astumiseks* (ibid. 183); *... tema on siin majas see õige peremees, too märjas pleekaias lõmitaja aga kesteab milline võõras hulgu* (Tuglas VI 164); *Sandrile aga, kes oma «Uue Aja» kirjatükiga kogu kohast minemakihutamise-loole oli õige hoo sisse pannud, polnud Matis selle asja pärast veel viltu sõnagi öelnud* (Hint TR I 102); eR *Lüg sīs algas kerikkuseit* (ES MT 89 54); *kotò kävijas tulèb* (ES MT 74 2); *sīs kui minu kuolis käimine eli, sīs käisima ühe päva nätalas* (KKI MT 55 7); eP *Krj Niid oli nii kaugel, et mõisa minemise päe tehti kinlaks* (VESKM I 24); *Kõigile pandi aasta Riija vana ja maaja s kiinni istumist* (VESKM I 31); eL *Ote pallu sai näib ävälizeš tollè pagemizega ja meitšsan olekkica ja külmetämizega* (ES MT 132 43); Rõu *tā no mǎnǎ pittumiñnei inǎp* (ES MT 259 79) 'see nüüd enam mingisugune pidulemineja'; Urv *Sjss iks tuust talust, kost hobõnõ ol'l, ol'l kah mijs ja! laotaja jam mõtsaajaja* (VESKM I 78); *... noid saij sulanõ kah üte paari niij kerkkun käümise jaoss* (ibid. 65); lv *Sküolmēstar siz seļtõn, ku ta volli väggi vana sküolsõ kējiks* (Damberg JLR 60) 'koolmeister siis seletanud, et ta olevat väga vana kooliskäijaks'; *Tām väggi uskõn, ku set sküolsõ kēmizõks võib ama kievams-tiz rikkõks sādõ* (ibid. 61) 'ta on väga uskunud, et ainult kooliskäimisega võib kõige kergemini rikkaks saada'; vdJL *meisā tšäümine* (Kettunen-Posti NVK 116) 'mõisa käimine'; *eittseš tšäümine* (ibid. 116) 'õitsel käimine'; sm *Hänenkin vastaansa olivat Antti ja Jussi ajaneet ylpeillen hänelle Ameriikkaan menollaan* (Lassila TL 102) 'temalegi vastu olid Antti ja Jussi sõitnud, kiideldes tema ees oma Ameerikasse-minekuga'; *Ja ainahan tässä on tuloja kaupungissa kävijöiltäkin* (ibid. 119) 'ja aina on siin sissetulekuid linnaskäijateltki'. *Kaikki kyökissä olijat nauroivat* (Aho RT 76) 'kõik kõõgis olijad naersid'; *Virosta kulkeutumista ei tämän kirjoittaja tietysti tässäkin tapauksessa voi olettaa* (Virittäjä 1948. a. 119) 'Eestist siirdumist ei või käesoleva autor

muidugi sellelgi juhtumil oletada'; *Ei kuin taaton tanterella, Oman maammon manterella: Laksoloissa laulaminen, Kujilla kukahtaminen* (Kalevala XXIII 31—34) 'mitte nagu taadi tandril, oma ema mandril: orgudes laulmine, karjatänavail kukkumine'; smS Kuusjärvi *Sanon sen siihen nähen jotta sei tie haittoo t a i v a a - s e e n k a a m m ä n ö l l e n* (SKM II 131) 'ütlen seda selles suhtes, et see ei tee takistust taevassegi minekule'; Juva ... *ku tuasj uamula tulj m e h t ä ä l ä h ö a e k a* (ibid. 15) 'kui jälle hommikul tuli metsamineku aeg'; Sulkova ... *onko sielä toesijae a e t t a a p y r k i j ö e t ä* (ibid. 17) 'kas seal on teisigi aita tungijaid'; krjP Kontokki *šilloin p ü š š a o l i j a m i e š a l k o m o l ' i u t u o* (Leskinen KKN III 108) 'siis puu küljes olev mees hakkas paluma'; Paatene *a sidä süötetäh vielä paremmin sidä s e l l ä š š ä m ä n i j ä* (ibid. 40) 'aga seda söödetakse veel paremini, seda (hobuse) seljas minejat'; Porajärvi *müö andoma karablin hänelläh meren p o h j a h k ä ä n n ä s t ä* (ibid. 21) 'me andsime laeva talle mere põhjas käimise eest'; krjL Mundjärv *ženihole andau obrazaižen, v e n t š a s o l i j a n, m u k a i t a i k n ä g i n a a m u g a ž e* (LKN 257) 'peigmehele annab väikese laulatuse jumalakuju suudelda ja pruudile samuti'; hüväg *lienou minun t ä m ä m a t k, k o d i l ä h t e n d ?* (ibid. 233) 'kas tuleb hea see minu matk, koju minek'; Tivdja *da šid miñä piäžiñ kodī l i n n ä i k ä v ü n d ä s* (ibid. 180) 'ja siis ma pääsesin koju linnas käimisest'; vpsP Kaskesoja *Konz netse kül beti he k ä ü n d i v o i k a t e z l o p i ž e š i d p ä s t t a z e v o l ' a* (Setälä NÄKM 210) 'kui see saunaskäik ja itk lõpeb, siis päästetakse (neiu)vabadus'; vpsK Petsoil ... *dei uk hiiti m e t s h a k ä v e - l u s e n i p ä t s i l e s a i h e* (Kettunen-Siro NVM 71) 'ja vanamees jättis metsaskäimise ja läks ahjule'; vpsL Tšaigi *edō s l u ž b h a m ä n e n - d a d m ä t a t ä n h u f i n k o p h a* (Kettunen NEV I 21—22) 'enne sõjaväeteenistusse minekut ma matsin isa hauda'.

Peale selle võivad käsitletavad atribuudid väljendada olukorda ja viisi: e *Kogu saarele aga anti mõisakirjas nimeks Vargamäe ja kohtade k r u n t i a j a m i s e l m ä r g i t i t a l u d E e s p e r e n i n g T a g a p e r e* (Tammsaare TÕ I 74); *Ja siis otsast peale ikka jälle sama lugu, ainult mõne vähema keerutuse ja kudrutuse, vuhina ning prantsatuse teises järjekorras esitamisega* (Tuglas VI 41); eR Lüg *kui nuqr elin, s i s k ä i s i n e n n e s o l t a t t i m e n e m i s t m e i s a s* (KKI MT 5 9); eL Rõu *s i š t u l v a n g i h n o l e k , m u e l ü u m m ü t s v a n g i h n o l e k t e r v e a i g* (ES MT 259 62); smS Viitasaari *nüt kun tul' köühä vuos nin nüt tullō n ä l ä k ä n k u o l e m i n e* (Kettunen SM I 208) 'nüüd, kui tuli vaene aasta, siis nüüd tuleb nälga suremine'; krjA Säämäjärvi *ilmoi-go hiiliin hiiluttaju* (Genetz TAK 26) 'kas ilmus söeks kuumutaja'.

Esitatud materjalist nähtub, et verbaalse põhisõna ees asetsevad sisekohakäändelised atribuudid on võrdlemisi laialdaselt tarvitatavad nii kirjakeeltes kui ka murretes kogu läänemeresoome keelterühma ulatuses.

2. Atribuut, mis asetseb oma verbaalse põhisõna järel

Ka sellest rühmast moodustavad suure osa kohta väljendavad atribuudid. e *See oli nii salapärane: ruske kassiselja vilkumine pak-sus rohutihnikus* (Tuglas VI 25); *See oli nagu elutukse looduse surnud riigis...* (ibid. 174); *... ilma selleta oleks sun-nitud lahkumine oma senisest kodust liiga valusana tundunud* (Hint TR I 101); *... sest magusa valu pärast südamess ei olnud lakas und* (Tammsaare TÕ I 49); eR *Jõh sīs algas seit peiome koto* (KKI MT 119 14); Lüg *sīs algas jälle tervisse võna juõmine peigomehe talõs* (ES MT 89 58); lv *Tienandõksõks yl oppõrd ja knaš kiltimiz sīdž kāz gõns ta mymtõn kalamien knaš īz entš kudtõt silmadārõn* (Damberg JLR 46) 'tänutäheks ohvri eest ja ilusa mängimise eest selles pulmas ta kinkinud kalamehele iseenda kootud silmarätiku'; sm *Surulliseksi kävi olo talossa* (Lassila TL 110) 'kurvaks läks olemine talus'; *... puheeksi oli tullut huono toimeentulo täällä erämaassa* (Kataja KT 73) 'jutuks oli tul-nud halb teenistus siin kõrvemaal'; *... ja raitis tuulenhenkäys etelästä vilvoitti hänen kuumaa otsaansa ja puhalti avonai-sesta paidanrinnasta suoraan ihoon* (ibid. 78) 'ja karge tuule-puhang lõunast jahutas tema kuumaa otsaesist ja puhus avatud särgiesisest otse kehasse'; *Kuuli pienemmänkin rasahduksen tuvan seinissä* (Aho RT 36) 'kuulis vähimagi praksatuse maja sein-tes'; *Kuuluipa viimein ampaus Tuomaan pyssystä, ja, verta vuodattaen, ryömi kontio hangessa* (Kivi SV 262) 'kuuldus viimaks lask Tuomase püssist, ja vere voolates vähkres karu hanges'; V. 1912 *hänellä oli tilaisuus tehdä tutkimusmatka liiviläisten kes-kuuteen ja kerätä sieltä mm. taikoja ja muuta kansanperin-nettä* (Virittäjä 1948. a. 1) '1912. a. tal oli võimalus teha uurimis-reis liivlaste keskele ja korjata seal muuhulgas uskumusi ja muid rahvapärimusi'; S. *150 professori Öhmann esittää terveen mieli-piteensä kansainvälisien kulttuurisanojen käytöstä äidinkie-lessämmee* (ibid. 169) 'leheküljel 150 professor Öhmann esitab oma terve arvamuse rahvusvaheliste kultuursõnade tarvitamisest meie emakeeles'; *... eikä Setäläkään suotta pitänyt mahdollisena sen periytymistä kantasuomesta* (ibid. 123) 'ega Setälägi asjata pidanud võimalikuks selle pärinemist algsoome keelest'; smS *Pielavesi Sittä myö ruvettiin loatimaa ja kuvittelemmaa että kuinka haaskoo siellä on se tappoominen siellä Kuopiossa* (SKM II 82) 'siis me hakkasime rääkima ja kujutlema, et kui tore seal on see kohtumine seal Kuopios'; vps *Kulub vaiše maman hengind kravatiš* (Andrejev LHVNS 67) 'kuuldub ainult ema hingamine voodis'.

Käsitletavad atribuudid võivad väljendada ka mõistet, millele on suunatud, mille kohta käib põhisõnaga märgitud mõiste, samuti aega jm. e *Tema suhtumine insenerisse muutus üha kriitili-semaks* (Smuul KSK 151); *... ta võib teid süüdistada igasugustes*

kallakutes väikekodanlusse (ibid. 130); *Mikul oli sügav arusaamine muudatustest külas* (ibid. 166); *Mõte surmast polnud enam nii hirmutav* (Tuglas VI 180); *See halvaks-panu ei vaigistanud ometi veelgi halvakspanevamaid märkusi tema kütiosavusest* (ibid. 125); *Materjalidega õigeaegne varustamine käesolevas kvartalis parandas tunduvalt tootmistöö rütmi* (Õ 25. III 58. 3); *lv ... lõlõd, kis at süomõ rov ama vana mädõltõks muiniz aigšti* (Damberg JLR 70) 'laulud, mis on soome rahva kõige vanem mälestus muinasaegadest'; *vdjL лупауз ләнтјесјә ели вєра* (Ariste WS 57) 'lubadus allika jaoks oli *vєra* (ohver)'; *sm Vokaalisoinnun kantasuomalaisuus samoin kuin tämän ilmiön, nimenomaan a:ä harmonian, palautuminen jo uralilaiseen aikaan on niin pätevästi osoitettu, että...* (Virittäjä 1948. a. 125) 'vokaalharmonia algsoomelisisus, samuti kui selle nähtuse, nimelt a:ä harmoonia ulatumine juba uraali aega on nii pädevalt näidatud, et'; *Luokassa tuntui heräävän mielenkiintoa tämän-tapaisiin ongelmiin...* (ibid. 11) 'klassis tundus ärkavat huvi selletaoliste probleemide vastu'; *Yleisvaikutelmaksi prof. Penttilän laajasta kieliopista jää, että sen hyväksi on tehty paljon tunnustuksen ansaitsevaa työtä* (Virittäjä 1958. a. 108) 'üldmuljeks prof. Penttilä ulatuslikust grammatikast jääb, et selle heaks on tehtud palju tunnustust väärivat tööd'; *Vai on sillä puolen niin suuri puutos kotivävyistä!* (Lassila TL 141) 'või on sealpool nii suur puudus koduväidest'; *Hän toi matkansa varrelta tuon ainaisen tiedon suuresta haaksirikosta...* (ibid. 146) 'ta tõi oma matkalt selle ainukese teate suurest laevaõnnetusest'; *Siitä johtuivat ajatukset Jussi Vatasen kertomuksiin Tohmajärven vallesmannin kiroamisvoimasta* (ibid. 140) 'sealt läksid mõtted Jussi Vataneni jutustustele Tohmajärvi vallesmanni vandumisjõust'; *smS Kerimäki Nyt oljii kysymys nuoremma poja eoko otosta* (SKM II 97) 'nüüd oli küsimus noorema poja naisevõtust'; *Leppävirtä Siellä kaappijas pit Villedle pitkät puhheet rehelligisyyvestä ja ahkeruuvesta ja nõöryyvestä* (ibid. 36) 'seal kaupmees pidas Villele pikad kõned aususest ja usinusest ja alandlikkusest'.

Võrreldes eelmise rühmaga torkab silma, et verbaalse põhisõna järel asetsevate sisekohakäändeliste atribuutide seas on rahvakeelest pärinevate näidete osatähtsus tunduvalt väiksem kui põhisõna ees asetsevate atribuutide puhul. Vaadeldud nähtus on seega omane esmajoones kirjakeeltele. Liivi, karjala ja vepsa keelest ei õnnestunud leida ühtki rahvakeelset näidet seda tüüpi atribuutide kohta.

3. Atribuut, mis asetseb oma mitteverbaalse põhisõna järel

Sisekohakäändelised atribuudid, mis väljendavad kohta: e *Inimesed selles toas olid sõjast riivatud igauks oma mõõdul* (Smuul KSK 80); *Juba teel koju kuulis ta kõik* (ibid. 37); *Ei leidnud ega*

võinudki leida võtit naise hinge (ibid. 148); *Kolm naist Majaka kolhoosist kaotasid sõjas pojad* (ibid. 80); *Taevas üleval oli hall, veel hallimad majad, aiad ja puud maas* (Tuglas VI 192); *Illimarile näis ikka, et see oli kõige vanem ehitis kogu mõisas* (ibid. 19); *Seevastu oli mõni naisinimene häärberist või mujalt, kes tuli pitsimustri või mõne muu hädatarviliku asja pärast, otse sündmuseks* (ibid. 165); *Vesi jões on nii vaikne, et vaevalt märkad tema liikumist* (Tammsaare TÕ I 69); *Poiss usaldas liiga oma väledaid jalgu, kive taskus ja koera hambaid* (ibid. 147); *eR Lüg minu vanem vent räsä küläs parkip k^oa luoma nahku* (KKI MT 2 25); *eP Jäm ma isⁱ olè se inimese näind... se olⁱ rēt lõu küläs* (ES MT 204 8); *Krj Nij, kesselt Puús elu vettis, olid Viilu Aado Tiitsuotsa küläst, Ärma Jaen Pamma küläst ning Liiva Jaen Nõmme küläst* (VESKM I 27); *eL Urv Siss ess olⁱ jo^m muud väetüst, ku^t taa sitt laudan* (ibid. 81); *Platšipidjä maššõ sulasõlõ palga, andšõ söögi kõttu, rõiva sälgä, kikk tüüriista? ...* (ibid. 61); *lvL se v^ol se vanä doktär nikkolai gospitta-lis* (Kettunen ULS 142) 'see oli see vana arst Nikolai hospitalis'; *... un sⁱn lättäl uⁱšti lādä amäd rujad ä^mšti palättist* 'ja sinna jumalateenistusele võisid minna kõik haiged kõigist palatitest (ibid. 138); *parämist tⁱ käd^s äb ku mitüks pūs* (Setälä NLK 461) 'parem tihane käes kui metsis puul'; *knašə nai, kis uid äb muoista, um ku kuldi suorməks sigā nüks* (ibid. 513) 'ilus naine, kes ei mõista häbeneda, on nagu kuldne sõrmus sea kärsas'; *lvI ... üks ruja senä tām sūstā podiz neitsän emin äp ku eⁱtš jemä naššä* 'üks paha sõna tema suust sünnitas valu enam kui oma ema lõök' (Kettunen ULS 25); *vdjL kaamö-haltia-lain kattilaz eli pummoličšä ja rānula, kahē tšulä välil* 'kalmuhaldjas Kattilas oli Pummala ja Raanula, kahe küla vahel' (Ariste VK 23); *auto eli sūr tšivikko merez* 'kari oli suur kivik meres' (ibid. 53); *isS šiz noizimme tegömā zajavleñoja mošk o vā* 'siis hakkasime tegema avaldusi Moskvasse'; *sm Se oli ainoa talo tässä kiveliošsā, ja siihen päästyään oli Jooseppi puoli matkaa hiihtänyt* (Kataja KT 10) 'see oli ainuke talu selles kivistikus ja sinna pääsnud, oli Jooseppi pool teed suusatanud'; *Miehet kuuntelivat äänettöminä, ja muuan vanhempi jätkä alkoi kertoa samantapaisia esimerkkejä muualta Pohjois-Suomesta* (ibid. 110) 'mehed kuulasid hääletult ja keegi vanem metsatöeline hakkas jutustama kaasaguseid näiteid mujalt Põhja-Soomest'; *Romakkaniemi on parhaiten hoidettu kruununuudistalo koko pitäjässä* (ibid. 4) 'Romakkaniemi on parimini peetud riigi uudistalu kogu kihelkonnas'; *Ei ole Porolampalossa muuta asuntoa kuin viheliäinen torppa Viojoen suussa, kruununmaalla* (ibid. 59) 'ei ole Porolampalos muud elamut kui vilets saun Viojoe suus,

kroonumaal'; ... *valkea naarmu pyörässä vilisi yhtenä viivana* (Aho RT 33) 'valge kriimustus rattas jooksis ühe joonena'; smH Urjala *Limperi tolla Urjalassa sano...* (Kannisto LHLEHK 46) 'Limperi seal Urjalas ütles'; *Manterem paimev Vesilahlesta tuli ensin* (ibid. 46) 'Mantere karjane Vesilahdist tuli esiteks'; Nurmijärvi *sitte se meni ja auka oven kolmanteh huonēsē* (Kettunen SM I 68) 'siis see läks ja avas ukse kolmandasse tuppa'; smS Mikkeli ... *hää o tuo mylläriemänä vel Juva pittä ästä* (SKM II 3) 'ta on see möldriemanda vend Juva kihelkonnast'; smV Heinjoki ... *sielt ol vähä suoremp se tie kaupuntii* (ibid. 250) 'sealt oli vähe otsem see tee linna'; krjP Kontokki *šilloin poika mäni kirehešti, avai oven tütön huoneheh* (Leskinen KKN III 109) 'siis poiss läks kiiresti, avas ukse tüdruku tuppa'; Mäntyselkä *ennen starikat karjalassa pieksett'ih nahkät koissa* (ibid. 8) 'enne vanamehed Karjalas parkisid nahad kodus'; krjK Tolmatšu *üksi vaza arteliss on paškahändä, kaiken karjan paššandav* (Leskinen KKN I 78) 'üks vasikas jõugus on pasahänd, kogu karja pasandab'; krjA Aunus *konzu vezi stokanas verekse mänööv... sid tule minuv eččimäh* (Leskinen KKN II 9) 'kui vesi klaasis vereks muutub, siis tule mind otsima'; krjL Kendjärv *käzid ni daļguoid, seinälē nouzou — tahtās taiginās* (LKN 24) 'ei käsi ega jalgu, seinale tõuseb — taigen taignanõus'; vpsP Kaskesoja *Pervij drušk om läheliñe rod'ñ žėñihon bokas päi* (Setälä NÄKM 213) 'isamees on lähedane sugulane peigmehe poolelt'; vpsK Korbal *aidan taga märg vaza vėnub. — kel' sus* (Kettunen-Siro NVM 129) 'aia taga märg vasikas lamab — keel suus'; Petsoil *ñenis hoñgiš olejš tšomad hilt kužñetsaha, pajaha* (ibid. 75) 'neis puudes oleks head sütt sepikotta, pajasse'; vpsL *kagr pätšis tarbiš šegōfōda* (Kettunen VMLT 189) 'kaer ahjus on tarvis segada'; *kezate vaugedjärvehe* (ibid. 189) 'suvetee Vaugedjärvele'.

Sageli märgib sisekohakäändeline atribuut mõistet, mida haarab või mille juurde kuulub põhisõnaga väljendatud mõiste. e *Eduard Viiralti suurus ja teedrajav tähtsus eesti raamatugraafikas saavad eriti selgeks, kui me meenutame enne teda valitsenud olukorda* (Õ 20. III 58. 3); *Õdede käest kuulsin... Mitte lihaste õdede, vaid õdede käest vaimus ja tões* (Smuul KSK 159); *Ma lugesin läbi raamatu koertest* (ibid. 60); *Avanes vastik, kohutav pilt inimese ahnusest* (ibid. 125); *Muid uudiseid mõisa elust kuuldi aga peamiselt isalt...* (Tuglas VI 164); *vdjI skaska mustalajžessa i maossa* (Kettunen-Posti NVK 126) 'muinasjutt mustlasest ja maost'; sm *Tässä yhteydessä ei olisi kai haitaksi, jos viriäisi yleisluonteisempikin keskustelu vanhempien osuudesta nuorten elämänuran valinnassa* (Virittäjä 1948. a. 11) 'seoses sellega ei oleks ehk takistuseks, kui tekiks üldisemgi keskustelu vanemate osast noorte elutee valikus';

...lukija jää toivomaan, että Vilkuna myöhemmin julkaisisi eri kirjan pirkkalaisten historiasta (Virittäjä 1958. a. 109) 'lugeja jääb lootma, et Vilkuna hiljem avaldaks eri raamatu pirkkalaste ajaloo'; *teoria itsenäisistä keskivokaalisarjoista selvästi osoittautuu erheelliseksi* (Virittäjä 1948. a. 125) 'teooria ise-seisvatest keskivokaalisarjadest osutub ilmselt ekslikuks'; *viesti Ihalaisen Antin kuolemasta joudutti hänen kosimahommiansa* (Lassila TL 141) 'teade Ihalaise Anti surmast edendas tema kosja-asju'; krjL *Suoju i tuodai hanne kartõtška tsarin kaunehes tüt-tärès* (LKN 37) 'ja toovad talle pildi tsaari kaunist tütrest'.

Harvemini väljendab selline atribuut olukorda, viisi, aega jm.: *e Veel olid mul Nekrassovi «Valitud luuletused» eestikeelses tõlkes* (Smuul KSK 44); *Ta muutlikus sügavuses vaikisid madalikud, karid, tohtusuured kivid, pehastunud laevade vrakid Hansa ja Põhjasõja aegadest...* (ibid. 203); *Ta oli väike must mees mustas ülikonnas* (Tuglas VI 110); smS *Uukuniemi müöku olti häissä... kolmastoista päivä heinäkuussa, sielä tul' meillä häistä pois lähissä sellaine kova tappelu* (Kettunen SM I 202) 'me kui olime pulmas 13. juulil, seal tuli meil pulmast ära minnes niisugune kõva taplus'.

Läänemeresoome keeltes on laialdaselt tuntud juhtumid, kus elatiivtribuudi põhisoona väljendab osa või mingisugust hulka sellest mõistest, mida märgib atribuut (veel sagedamini tarvitatakse sellise tähenduse väljendamiseks partitiivi vormis atribuuti). *e Suur osa neist puudest võeti maha enne kolhoosiminekut* (Smuul KSK 15); *...et kas või kõige väiksem mürdosa meie lihtsatest soovidest inimliku elu järele läheks täide* (ibid. 61); *Neisse võivad kuuluda terved perekonnad või perekondade liidud ja sagedasti ainult üks liige perekonnast* (ibid. 130); *Hobuse röömuhirnatamises kustus nagu tükk naise senisest elust* (Tammsaare TÕ I 7); eR *Jõh vanade vonn on kaks protse-ntti ült-sägist* (KKI MT 56 117); lv *Amadõn Andi andiz sütäud eñs võidagslēbast* (Damberg JLR 20) 'kõikidele A. andis suutäie oma võileivast'; lvS *iza ana minnel sie jägu sie mantest, mis mil tulab* (Sjögren-Wiedemann LG 352) 'isa, anna mulle see osa sellest varandusest, mis mulle tuleb'; sm *Jo puraisi Jooseppi palasen sokerista ja sen Pontulle heitti* (Kataja KT 26) 'juba murdis Jooseppi tüki suhkrut ja heitis selle Pontule'; ... *suppeampi laitos tästä käsikirjasta ilmestyi 1953* (Virittäjä 1958. a. 69) 'lühem väljaanne sellest käsikirjast ilmus 1953. a.'; vpsL *Tšaigini, kem meiš nügüd vinovat?* (Kettunen NEV I 43) 'noh, kes meist on nüüd süüdi'.

Käsitletavaid atribuute tarvitatakse eriti kirjakeeltes rohkesti ja mitmesugustes tähendustes. Ka rahvakeeles on need atribuudid tuntud; peamiselt on siin tegemist inessiiv- ja elatiivtribuutidega, mis näitavad kohta, kus keegi või miski asub või kust ta on pärit,

samuti esineb illatiivatribuute, mis näitavad, kuhu miski suundub. Siiski on kirjakeeltes nende atribuutide tarvitamine hoopis ulatuslikum kui murretes. Mitteverbaalse põhisõna järel asetsevate sisekohakäändeliste atribuutide rühmas on rahvakeelsete juhtumite osatähtsus väiksem kui näiteks verbaalse põhisõna ees asetsevate atribuutide puhul.

4. Atribuut, mis asetseb oma mitteverbaalse põhisõna ees

Alustame vaatlust jällegi kohta väljendavatest atribuutidest. e *Siid, kuninglikud kalad... peksid tugevate sabadega vett, joonistasid v a b a d u s s e teed otsides üksteisest läbipõimuvaid, keerulisi, vahutavaid, laiu spiraale* (Smuul KSK 94); *sē on nī kui koera k a e l a s mari* (Wiedemann IÄLE 247); eP Krj *Kõige selle asja piamīis ning suurem tegelane oli P a m m a s t Kane puumaa renīnik Riidu Mets* (VESKM I 24); *P u r t s a s t Tāmba Aado, siis T i i t s u o t s a s t Tiitsu Jaen ning Mets niī pannun siis vīl Aīla* (ibid. I 25); eL Rāp *nū seīja ūllīva: peīterpūrīst tū kaupmīs om sīn* (ES MT 181 6); lvI *maķ kūlš sīedā ieldā, se vōl mād eīts kōrantst kērsti 'ma kuulsin seda häält, see oli meie omast talust Keersti'* (Kettunen ULS 80); irē *kilāšs iķs vanā mīez, nuītāb vanā zelliīn, ta um kānd mīers jegā pāva...* 'Ire külas üks vana mees, kutsutakse vanaks Zelliniks, ta on käinud merel iga päev' (ibid. 72); vdjKk *miā ōn s u t e l a s s a gaurīa* (Kettunen-Posti NVK 161) 'mina olen Sutelast Gavril'; sm *Jāā hyvāsti järven rannat, Järven rannat, pellon penkat, ... Kaikki m a a s s a marjan varret* (Kalevala XXIV 467—473) 'jääge hüvasti, järve rannad, järve rannad, põllu peenrad, kõik maas marja varred'; smH Urjala *Huittisista Toikka oli sem perilline(n)* (Kannisto LHLEHK 46) 'Huittisist Toikka oli selle pärija'; smV *Uusikirkko Toine ol täst Lautarannast Salamon Majur ja toista sannoit Anti Paavoks* (SKM II 267) 'teine oli siit Lautarannast Salamon Majur ja teist kutsusid Anti Paavoks'; vpsP *Kaskesoja Svad'opštīkad dādaze i ezmāks sōttaze žēnīhod da űevestad i űevestan boka spāi svadopštīkeid* (Setälä NÄKM 213—214) 'pulmalised jäävad ja esiteks söödetakse peigmeest ja pruuti ja pruudi poolt pulmalisi'; *T'āuž l'āvāīne vāuktīd lambhaižid? — S ū s hambhad* (ibid. 206) 'täis laut valgeid lambaid — suus hambad'; Pervakoi *jānīze spāi d'ol* (Kettunen VMLT 191) 'idatuul (Äänise poolt)'

Mitteverbaalse põhisõna ees asetsevatest sisekohakäändelistest atribuutidest tarvitatakse kohta näitavaid atribuute mõningal-määralt murretes, kuna eesti ja soome kirjakeeles ei ole nad peaaegu üldse kasutusele tulnud.

Väga laialdaselt tarvitavaks siia rühma kuuluvaks atribuudi-
liigiks on ainet ja materjali väljendav elatiivatribuut. e *Tuul on
kuhjanud nende latvadesse murdunud raagudest pärssse*
(Smuul KSK 13); *See oli kuueaastane poiss kirjust sitsist
pluussis* (ibid. 190); *Samuti eluaeg kandis ta seanahast past-
laid* (Tuglas VI 104); *Illimar kobis laua äärde lugadest põh-
jaga toolile* (ibid. 45); eR *Jõh enne elivat püst anmut* (KKI MT
56 53); *Lüg eksite ('okste') külke elivat pantut mustast paperist
lipsut* (KKI MT 40 7); *neit pierkodesst korvisi ja luoma süöt-
tamise korvisi elen ise küllalt tehnt* (KKI MT 46 2); eP *Jäm sür
aio põigitti ês, sür oksist aio* (ES MT 204 14); lvL... *sēt ku
it pāikks̄a v^ol ust'edād ikš plodizd būdā tā'm jārā pā'llān
je'l grūntta pāl 'ainult et ühes paigas oli tehtud üks laudpindadest
onn tema ärapõlenud elumaja krundi pääle'* (Kettunen ULS 133—
134); *nim vimist jārā sāl'd un tiemist pis(t)lēmāst pūstā tuba
mētsā 'nüüd peab viima ära säält ja tegema püstpuudest toa metsa'*
(ibid. 143); *siz min' vol' tsukkārāst kūbār, papieri kam-
zol... (Setälä NLK 334) 'siis minul oli suhkrust kübar, paberist
kampsun'; ... un v'ē'ddān siest sigānāgist kās̄k il'z un
lā'nd s'g'di ku'opām* (ibid. 286) 'ja tõmmanud selle seanahast
kasuka üle ja läinud sigu hoidma'; lvI *tam' nānd sür glāzāst
mā'g* (ibid. 221) 'ta on näinud suurt klaasist mäge'; ... *ja nānōd,
ku pāsō tāmōn vōnd piški, knāš liēdist vānka* (Damberg JLR
39) 'ja näinud, et peas olnud temal väike ilus lehtedest pärg'; vdjL
аркын сети каныса рока я ызра суримойса рона 'kui ei olnud
paast, söödi kapsasuppi ja odratangudest putru' (Ariste VK 18);
tehti rākoloiissa kuvod 'tehti raagudest kubud' (AL); isS
pārrišt merda 'peergudest korb'; sm *Kun kerran tehdään rau-
dasta tie* (Aho RT 31) 'kui kord tehakse rauast tee'; smH *Urjala
Tääll on Urjalan kylässä kans kivistä silta* (Kannisto
LHLEHK 47) 'siin on Urjala külas ka kivist sild'; krjP *Uhtua sieltä
annetah siula muššat vuattiet, ruškiešta nahkašta kenkät* (Les-
kinen KKN III 131) 'sealt antakse sulle mustad riided, punasest
nahast kingad'; krjK *Tolmatšu hot' pūšta pada, da iče izänd'ä*
(Leskinen KKN I 80) 'kas või puust pada, aga ise peremees'; krjV
on moiñe lūšta niegla (TRÜ SU 44 62) 'on niisugune luust
nõel'; krjA *Säämäjärvi Minä podarin kaheksaz rubl'as kaunehes
kullas kol'tšaizen* (Genetz TAK 29) 'ma kinkisin kaheksarub-
lase kaunist kullast sõrmuse'; krjL *Tivdjä pidäv olda hüväs tervē-
hēs hūābās lāūdād* (LKN 4) 'peavad olema heast tervest haa-
vast laud'; vpsP *Kaleg rugehespai vasleib* (Kettunen VMLT
191) 'rukkist kakk (loomade jaoks)'; vpsK *Rebag vahkrine bomol*

i t o m e s p ä i b e m b o l (ibid. 190) 'vahtrast look ja toomest look';
vpsL *m u r m h e i n ä ž i š p ā t š a i* (ibid. 190) 'murakatee'.

Samuti on rohkesti tarvitata vii kirjakeeltes kui ka murretes olukorda või viisi väljendav inessiivatribuut. See võib esineda ka põhisõna järel, nagu eelpool nägime, kuid põhisõna ees asetsemine on palju tavalisem. e *T ü s e , n a h k j o p i s k a l a k o k k u o s t j a , k e l l e t t t a r a h a p a l u s , t u l i n e i l e p a r a j a s t i õ h t u s õ õ g i a j a l* (Smuul KSK 122); *T a r u s i k a t e s k ä e d p a i s u t a s i d k u u e t a s k u i d* (ibid. 164); *L a s t i s p a a t v ä r i s e s k a h t e m o o d i . . .* (ibid. 98); *N ü ü d p ö ö r d u s K a d r i e m a h a b e m e s m e h e p o o l e* (Tuglas VI 187); eR *L ü g t u l i n i s u k k e k o ŋ o o s n e n ä k ä m i e s ;* vdjL *s i s s e n j e k ä p r ä v i u z i v a t k a r s s a š t š a j e v* 'siis sellega paranesid kärssas käed' (Ariste VK 15); krjP *V u o k k i n i e m i e i j ä ä n ü m m ü t a k u n r e p a l e h i s s a v u a t t e i s s a p i k k a r a i n i p o i k a* (Leskinen KKN III 113) 'ei jäänud muud kui räbalastes riietes väike poiss'; vpsK *Š i m j ä r v a v e i ž i s e d i n a s u k v e r e j a n* (Kettunen-Siro NVM 112) 'avas hallis (habemes) vanamees värava'; *K o r g e d n a h k a i ž i š p e r e d n i k o i š m e ž . . . p i d ä b u u g i l n i t š u k a i ž e n* (Andrejev LHVNS 65) 'pikk nahkpõlles mees hoiab õlgadel tüdrukut'.

Juhuslikumalt võivad mitteverbaalse põhisõna ees asetsevad sisekohakäändelised atribuudid väljendada mitmesuguseid muid tähendusi, nagu otstarvet, mõõtu, kuuluvust millegi juurde jm. e *S a m u t i p o l e v a t m e r e l e l ä i n u d m ö n e d m e e s s o o s t n o o r e m a d k a l u r i d* (Smuul KSK 28); krjA *S ä ä m ä j ä r v i l o a d i u k o l m e s k ü m m e n e s p ü d a s k o š t e l i n* (Leskinen KKN II 70) 'teeb 30-puudase nuiat'; krjL *M u n d j ä r v h ä l l i o t t a n d o i f u n t a s k o l m e s k i r v e h e n , i t š e l l e l u a d i p ü d a s* (LKN 212) 'võttis, andis temale kolmenaelase kirve, endale tegi puudase'; vpsP *K a s k e s o j a . . . h e i l e a n t t a z e v i n h a d e ŋ e i d i h ö l ä h t o b a k o d i d m ö t o* (Setälä NÄKM 213) 'neile antakse viina jaoks raha ja nad lähevad koju'; vpsK *J ä r v i š n e t s e o ŋ g h e a h n u d , a u š t k h e k o k e i ž* (Kettunen VMLT 191) 'see on õnge hakkav ahven, aga landi näppas'.

Mitteverbaalse põhisõna ees asetsevatest atribuutidest on arvatavasti kõige üldtarvitatavamad ainet ja materjali väljendavad elatiivatribuudid (kõige vähem on nad tarvitusel soome keeles). Ka olukorda või viisi märkivad inessiivatribuudid on tuntud kogu läänemeresoome keelte ulatuses nii kirjakeeltes kui ka murretes. Mis puutub kohta väljendavatesse atribuutidesse, siis on nad eesasetsevatena kirjakeeltes väga haruldased, kuid ka rahvakeeles ei ole tänapäeval nende tarvitamine eriti rohke ega ületa märgatavalt vastavate järelasendis atribuutide rahvakeelset esinemust.

Esitatud materjalist võib teha järgmised kokkuvõtted. Nii verbaalse kui ka mitteverbaalse põhisõnaga sisekohakäändelised atribuudid on laialdaselt tarvitata kõigis läänemeresoome keeltes.

Rahvakeeles on kõige tavalisemad järgmised atribuutide liigid: ainet ja materjali väljendav elatiivatribuut, mis asetseb alati põhisõna ees; olukorda või viisi väljendav inessiivatribuut, mis samuti asetseb rahvakeeles põhisõna ees; verbaalse põhisõnaga kohta või olukorda näitavad atribuudid, mis enamasti asetsevad oma põhisõna ees. Kohta väljendavad mitteverbaalse põhisõnaga atribuudid on kirjakeeltes väga ulatuslikult tarvitatavad, millega võrreldes selle liigi esinemus murretes on üsna vähene (võib-olla kõige enam on rahvakeeles tuntud päritolu kohta näitav elatiivatribuut); mainitud atribuudid asetsevad kirjakeeltes alati põhisõna järel, kuna murretes on võimalik nii ees- kui ka järelasend. Rohkesti esineb kirjakeeles ja harva rahvakeeles ka atribuudi tüüp *pilt vanaisast*. Täiesti kirjakeele nähtuseks tuleb pidada enamasti inessiivi vormis esinevat atribuuti, mis näitab seda mõistet või ala, mille kohta käib või kuhu kuulub põhisõnaga märgitud mõiste (*Viiralti tähtsus eesti raamatugraafikas, võistlused kergejõustikus*). Sisekohakäändeliste atribuutide esinemus üldse on kirjakeeles mitmekordselt sagedam kui rahvakeeles, mis suurelt osalt on seletatav muidugi sellega, et kirjakeel on igasuguste väljendusvahendite poolest rahvakeelest rikkam ja et kirjakeeles tuleb sagedamini edasi anda keerukamaid mõtteid, mille väljendamiseks vajatakse väga mitmesuguseid vahendeid. Torkab silma, et rahvakeelele omased sisekohakäändelised atribuudid asetsevad suures enamuses oma põhisõna ees.

Kuigi esitatud näidete hulgas oli mõningaid selliseid, kus vaadeldavaid sisekohakäändelisi vorme oleks võimalik pidada ka määrusteks, on enamikul juhtudel tegemist siiski täiesti selgete atribuutidega, mis kuuluvad kaheldamatult nimisõna, mitte verbi juurde. Vaadeldavatel atribuutidel on küllaltki suur tähtsus keelt rikastavate väljendusvahenditena, muuhulgas ka ilukirjanduses²⁰. Sellepärast oleks täiesti mõttetu kuulutada mitteverbaalse põhisõnaga kohakäändelised atribuudid ebakorrekseteks, mittedoovitatavateks väljenditeks, nagu seda soome keele osas näib tegevat L. Hakulinen. Pealegi on see nähtus niivõrd juurdunud, et katse seda keelest kõrvaldada oleks lootusetu ettevõte.

Kohakäändelised atribuudid on väga tavalised mordva keeltes, näit. mrdE *ошсо эрямо* 'linnas elamine', *кудос совамо* 'majja sisseminek', *наксяс ки* 'tee põllule', *сёвоньстэ чакш* 'savist pott'; mrdM *наксяса работама* 'põllul töötamine', *ошста ломань* 'inimene linnast'²¹. Kõik need väljendid on väga sarnased läänemeresoome keeltes ja just rahvakeeles esinevate juhtumitega. Muidugi tuleb arvestada seda, et siin võib olla tegemist ka eri keeltes omaette toimunud paralleelse arenguga. Siiski pole võimatu, et näiteks läänemeresoome aluskeeleski on esinenud mõningaid sise-

²⁰ Seda küsimust on käsitletud allakirjutanu artiklis: Kohakäändeliste substantiivatribuutide kasutamisest. — Keel ja Kirjandus, 1959, lk. 37—39.

²¹ М. Коляденков, Грамматика мордовских (эрзянского и мокшанского) языков, часть II, Синтаксис, Саранск 1954, lk. 33—34.

kohakäänelisi atribuute, nimelt selliseid, mida äsja mainisime kui rahvakeelele kõige omasemaid. Teiselt poolt on ilmne, et eriti need kohakäänelised atribuudid, mille levik piirdub peamiselt kirja-keeltega, ei võinud kujuneda ilma võõrkeelte eeskujuta; teisiti oleks raske seletada kas või atribuudi asetsemist põhisõna järel. Eesti keelele on selle mõju avaldajateks olnud peamiselt saksa ja vene keel, soome keelele rootsi keel, kusjuures mõjualuseks on olnud just kirjakeeled. Otseselt rahvakeelde tunginud samalaadilist mõju võime oletada vepsa, karjala, vadja ja isuri keele puhul (vene keele poolt), samuti liivi keele puhul (läti keele poolt). Põhisõna järel asetsevate kohakääneliste atribuutide suhtes tuleb arvestada ka Kettuneni oletust, et need on arenenud määrustest sel teel, et sõnade ümberpaigutuse või verbi ärajäämise tõttu hakati neid esialgselt verbi juurde kuulunud kohakäänelisi sõnu pidama nimi-sõna laienditeks. Niisugune ümberkujunemine on võib-olla toimunud keelte iseseisva arengu tulemusena, nende atribuutide suurt levikut on aga soodustanud võõrkeelte eeskuju ning vajadus nende kui keelt rikastavate väljendusvahendite järele.

NÄIDETE ALLIKAD JA NENDE LÜHENDID

Aho RT = J. Aho, Rautatie, Petroskoi 1951; AL = A. Laanesti isiklikust kogust; Andrejev LHVNS = F. Andrejev, Literaturnij hrestomatij vepskijale nacal'nijale skolale, kuumanž opendužvož, Leningrad 1934; Ariste VK = P. Ariste, Vadja keelenäited, Tartu 1941. — Tartu Ülikooli Toimetused B Humaniora XLIX, Tartu 1942; Ariste WS = P. Ariste, Wotische Sprachproben. — Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1933, Tartu 1935; Damberg JLR = P. Damberg, Jemakiel lugdöbrantöz sküol ja kuod pierast I, Helsinki 1935; ES MT = Emakeele Seltsi poolt kogutud ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi valduses olevad eesti murdetekstid; Genetz TAK = A. Genetz, Tutkimus Aunuksen kielestä. — Suomi II: 17, Helsinki 1885; Hint TR I = A. Hint, Tuuline rand I, Tallinn 1952; Kannisto LHLEHK = A. Kannisto, Lauseopillisia havaintoja läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta. — Suomi III: 20, Helsinki 1901; Kataja KT = V. Kataja, Kruununtorppari, Petroskoi 1950; Kettunen NEV I = L. Kettunen, Näytteitä etelävepsästä I. — Suomi IV: 18, Helsinki 1920; Kettunen SM I = L. Kettunen, Suomen murteet I, Murrenäytteitä. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 188. osa, Helsinki 1930; Kettunen ULS = L. Kettunen, Untersuchung über die livische sprache I, Tartu 1925; Kettunen VMLT = L. Kettunen, Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXVI, Helsinki 1943; Kettunen-Posti NVK = L. Kettunen, L. Posti, Näytteitä vatjan kielestä. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXIII, Helsinki 1932; Kettunen-Siro NVM = L. Kettunen, P. Siro, Näytteitä vepsän murteista. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXX, Helsinki 1935; Kivi SV = A. Kivi, Seitsemän veljestä, Petroskoi 1949; KKI MT = ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi poolt kogutud eesti murdetekstid; Lassila TL = M. Lassila, Tulitikkuja lainaamassa, Petroskoi 1949; Leskinen KKN I, II, III = E. Leskinen, Karjalan kielen näytteitä I—III. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 193. osa, Helsinki 1932—1936; LKN = Lyydiläisiä kielennäytteitä, koonneet H. Ojansuu, J. Kujola, J. Kallima ja L. Kettunen. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXIX, Helsinki 1934; Setälä NLK = E. N. Setälä, Näytteitä liivin kielestä. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 106, Helsinki 1953; Setälä NÄKM = E. N. Setälä, J. Kala, Näytteitä äänis- ja keskivepsän murteista. — Suo-

malais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 100, Helsinki 1951; Sjögren-Wiedemann LG = F. J. Wiedemann, Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben, St. Petersburg 1861; SKM II = Suomen kansan murkekirja II, Itämurteet. — Sanakirjasäätiön Toimituksia IV, Porvoo—Helsinki 1945; Smuul KSK = J. Smuul, Kirjad Sõgedate külast, Tallinn 1955; Tammsaare TÕ I = A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus, Tartu 1926; TRÜ SU = Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri käsikirjalised materjalikogud; Tuglas VI = F. Tuglas, Väike Illimar, Tallinn 1955; VESKM I = Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste I, Tallinn 1956; Wiedemann IÄLE = F. J. Wiedemann, Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten, St. Petersburg 1876; O = Ohtuleht.

ОБ АТРИБУТАХ ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКОВ, ВЫРАЖЕННЫХ ВНУТРЕННЕ-МЕСТНЫМИ ПАДЕЖАМИ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

А. ЛААНЕСТ

Резюме

Настоящая статья посвящена вопросу об употреблении разных видов локативных субстантивных атрибутов в прибалтийско-финских языках. Эти атрибуты рассматриваются здесь в четырех группах в зависимости от их препозитивного или постпозитивного положения, а также в зависимости от того, является ли главное слово при атрибуте отглагольным или нет.

Из изложенного материала выясняется, что в народном языке больше всего распространены следующие типы субстантивных атрибутов, выраженных внутренне-местными падежами: элативный атрибут, обозначающий вещество или материал и стоящий перед своим главным словом (напр. эст. *savist pott* 'горшок из глины'); инесивный атрибут, обозначающий состояние и стоящий перед своим главным словом (*kortsus kulmuga inimene* 'с нахмуренными бровями человек'); атрибуты с отглагольным главным словом, обозначающие место или состояние и стоящие в основном перед главным словом (*sõit linna* 'поездка в город', *metsas jalutamine* 'прогулка в лесу'). Атрибуты с неотглагольным главным словом, обозначающие место или различные другие отношения и стоящие в основном после своего главного слова, во множестве употребляются в литературном языке, но в диалектах они встречаются сравнительно редко. Некоторые типы атрибутов характерны главным образом только литературным языкам.

Возможно, что некоторые из рассматриваемых атрибутов —, а именно те, которые больше всего употребляются в народном языке и которые стоят перед своим главным словом — существовали уже в прибалтийско-финском языке-основе, тем более, что в употреблении таких атрибутов имеется почти полное сходство между прибалтийско-финскими и мордовскими языками. С дру-

гой стороны, те из рассматриваемых атрибутов, распространенных в основном только в литературных языках, образовались по-видимому не без иноязычного воздействия; иначе было бы трудно объяснить употребление определения после главного слова. Кроме того, в вопросе об определениях, стоящих после главного слова, следует учесть предположение, согласно которому такие определения развились из обстоятельств по мере того, как в предложениях происходила перестановка слов или опускалось сказуемое, и слова, первоначально относящиеся к глаголу, стали восприниматься как определители имени существительного. Такое превращение происходило, вероятно, в результате самостоятельного развития языков, однако широкому распространению подобных определений способствовали также иноязычные образцы и потребность в обогащении языка новыми выразительными средствами.

LÄÄNEMERE KEELTE ALLATIIVI FUNKTSIOONID

E. PAJUSALU

Käesolevas kirjutises tahame anda lühiülevaate läänemere keelte allatiivi funktsioonidest¹. Nagu adessiivi ja ablatiivi, rakendatakse ka vaatlusalust tavaliselt väliskohakäändeks nimetatavat käändevormi terves reas muudiski tähendusfunktsioonides.

I. KOHAALLATIIV

Kohatähenduslik allatiiv märgib, käände olemusest olenevalt, põhiliselt kohta, kuhu tegevus on suunatud, s. t. kohta, kuhu minnakse, suundutakse, asetutakse jne., kuhu midagi viiakse, suunatakse, asetatakse jne., kuhu tekib, sugeneb midagi uut tegevuse läbi, kuhu midagi paistab, kuulub, kostab, ulatub jne. Ühenduses teatavate verbidega, eeskätt verbidega *jääma* ja *jätma*, mis väljendavad kusagile olema jäämist, s. t. kusagil olemise jätkumist, ning mitmete teiste põhiolemuselt sarnaste verbidega, mis märgivad olukorra, seisundi või asendi muutust, mille tagajärjeks on kusagile jäämine või jätmine, s. t. kusagil olemise jätkumine (näit. *surema*, *eksima*, *uinuma*, *uppuma*, *kaduma*, *kaotama*, *ununema*, *unustama* jne.), tähistab allatiiv aga ka paika, kus tegevus toimub². Nii ühel kui teisel juhul näeme teatavat ala või mingisugust pinda tähistavaid allatiive.

Peale selle võidakse allatiivi abil fikseerida veel mitmeid muid kohasuhteid, millede puhul allatiiv ei esine enam puhtvälis-

¹ Kirjutise autorilt on varem ilmunud artiklid läänemere keelte ablatiivi ja adessiivi funktsioonide kohta. Vt. E. Pajusalu, Ülevaate läänemere keelte ablatiivi funktsioonidest. — Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised, VI köide. Ühiskonnateaduste seeria, 1957, lk. 133—153; E. Pajusalu, Adessiivi funktsioonid eesti murretes ja lähemates sugulaskeeltes. — Keel ja Kirjandus. 1958, lk. 246—258.

² Nimetatud seik, et *jääma-jätma*-tüüpi verbidega ühenduses kasutatakse mitte lokatiivseid (kus-), vaid latiivseid (kuhu-) käändeid, on märgitav kaugemateski sugulaskeeltes, eeskätt mordva, aga ka sürja ning isegi ungari keeles. Ilmselt on see vanu soome-ugrilisi jooni. Vrd. E. A. Tunkelo, Eräistä tulo- ja erosijain merkitystehtävistä. — Virittäjä 1931, lk. 215 jj.

kohakäändena. Nii märgitakse allatiiviga (sise)ruume, kuhu minnakse, kellegi või millegi juurde, lähedusse minemist või suunda, kuhu poole minnakse. Vaadeldavatel juhtudel on allatiiv olemuselt üldkohakäändeline.

A. Allatiiv väliskohakäändena

1. Pinda märkiv allatiiv

Kõigis läänemere keeltes märgitakse allatiiviga esemete, olevuste, hoonete, nende osade, maastikuvormide jne. pinda, millele midagi pannakse, asetatakse, viiakse, millele minnakse, asetatakse jne. (tüüp: *lauale panema*). Liivi keeles kasutatakse vastavat vormi ainult üksikutest sõnadest, näit. lvI: *ta la'ktāp, pērandā l volgi* (L. Kettunen, LW, 183) 'ta laotab põrandale õlgi'. Muudes läänemere keeltes on vaadeldav allatiiv väga produktiivne. Näit. eesti: eP Mihkli *toittu tōvi la ũ w à l e paëlù* (ÜS); v a d j a: vdjL *ize meni issūs si-l-l-l-lē* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 20) 'ise läks istus põrandale'; soome: smK *tervapilkku sej jälhkim piti... lehmäin ristiluile hierua* (K. Cannelin, TKK, 115) 'seejärel tuli tõrvatilk... lehmade ristluile hõõruda'; karjala: krjP Mäntyselkä *keritäh tūrikalla langad* (E. Leskinen, KKN III, 6) 'lõngad keritakse (kanga)kehale'; v e p s a: vpsL Arskaht *pān hān leippalāžen kandole* (L. Kettunen, NEV II, 47) 'ta pani leivapalukese kännule'.

Märkusena lisame, et enamikus läänemere keeltes esineva väljendi *tulele panema* puhul on allatiivi lõpp nii kohatähenduslik kui ka ühtlasi teatavat olukorramuutust märkiv (*tulele panema* = keema, küpsema jne. *panema*). Näit. eesti: eP Muhu *kas kāsti kattēl tulēle pañna* (ÜS); karjala: krjP Vuokkiniemi *panemma keiton tulella* (E. Leskinen, KKN III, 114) 'paneme supi tulele'.

2. Ala märkiv allatiiv

Kõigis läänemere keeltes tähistatakse allatiiviga mingit ala, kuhu minnakse, tullakse, suundutakse, kuhu midagi viiakse, tuuakse, suunatakse jne. (tüüp: *põllule minema*). Sellegi tüübi kohta saame liivi keelest tuua ainult väheseid üksiknäiteid, nagu lvI *ma lāb māggā l* (L. Kettunen, LW, 239) 'ma lähen mäele'. Ülejäänud kõnealustes keeltes on selletähenduslik allatiiv produktiivne. Näit. eesti: eL Setu *tsiřou^l lāvā^s sūgūze lāmmālle mā lē* (KKI MT 18, 2) 'linnud lähevad sügisel soojale maale'; v a d j a: vdjL *meni progona lē* (P. Ariste, WS, 73) 'läks karjateele'; soome: smH Huittinen *hān a-jō kü-nnetüllep pe-llolle* (L. Kettunen,

SM I, 17) 'ta sõitis küntud põllule'; karjala: krjP Paatene biesa tul'i nagrižmoalla (A. Genetz, TVKK, 11) 'vanakuri tuli naerimaale'; vepsa: vpsK Šimjärv hän päst'i lehmad lo-gale (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 122) 'ta laskis lehmad nõkku'.

Teatavasti mõningail juhtudel kasutatakse mõisteid põld, heinamaa, meri jne. tähistavaid sõnu väliskohakäänetes ülekantud tähenduses. Niisiis vastavad allatiivid ei tarvitse alati väljendada kohasuhteid, s. t. märkida mingit ala, kuhu tegevus on suunatud, vaid nad võivad tähistada vastaval alal tavaliselt toimuvasse tegevusse suundumist. See seik on märgitav kõigis läänemere keeltes peale liivi keele. Näit. eesti: eP Audru *vijeteist ästane ma oli kui läk(k)si enamaale ja äestama pellale* (ÜS); või karjala: krjA Säämäjärvi *mennäh pelloi väjen ker* (A. Genetz, TAK, 6) 'minnakse (hulga) inimestega põllule (= vilja koristama)'.

Puhtkohatähenduslik ei ole l-aines ka väljendites *turule minema, laadale minema*: kohasuhte märkimisele lisandub siin ühtlasi eesmärgistatud tegevuse tähistamine (midagi ostma või müüma minema). Väljendites *turule viima, laadale viima* sisaldab allatiivi sufiks vihje uue olukorra algamisele (midagi müügile, müüdavaks viima, tegema). Näit. eesti: eP Laiuse *eks meni turule läind* (KKI Ü 101, 7); eL Räpina *mitto kursti liño sa seš melet kah laadale viija??* (ÜS); või soome: smH Kivijärvi *kun ensimmäesen kerra_m mänivät tal^avella markkinollen, tuotiin kissa vastaa* (O. Grotenfelt, P-HK, 365) 'kui nad läksid talvel esimest korda laadale, (siis) toodi kass vastu'.

Kui peatuda allatiivil (resp. illatiivil) seoses jääma-uinuma-eksima-tüüpi verbidega, siis tuleb märkida, et ühenduses suurema osa nende verbidega (välja arvatud jääma ja jätma) võime näha ka adessiivi (resp. inessiivi) (näit. *ta eksis heinamaal, mitte metsas*). Kuid kummagi käände rakendamine annab lausele hoopis erineva tähendusevarjundi. Võtame näiteks võimalused *laps uinus põrandal* ja *laps uinus põrandale*. Esimesel juhul on peatähelepanu suunatud kohale, kohasuhte esiletoomisele: näidatakse, kus tegevus toimus või on toimunud. Teises lauses aga on raskuspunkt asetatud tegevuse (resp. seisundi, olukorra jne.) ilmekale ning täpsele kirjeldamisele, eeskätt tegevuse (resp. seisundi, olukorra jne.) tagajärgede rõhutamisele³. Sellise varjundi annab lausele just allatiivi sissetoomine. Vaadeldava lausega oleks väljendatud järgmine mõte: väsinud laps uinus, märkamata seda või hoolimata sellest, et ta oli põrandal; täpsemini: laps osutus uinumise tagajärjel põrandale sattunuks, põrandale jäänuks, põrandal olevaks. Nagu antud lause puhul, nii võime selliste allatiivi (resp. illatiivi) sisaldavate väljendite juures ka üldiselt märkida,

³ Vrd. ka Л. Хакулинен, Развитие и структура финского языка. Часть II. Лексикология и синтаксис, Москва 1955, lk. 209; samuti E. A. Tupkelo, Eräistä tulo- ja erosijain merkitystehtävistä, lk. 208 jj.

et peale tegevuse (resp. seisundi, olukorra jne.) tagajärgede (s.t. tegevuse, seisundi, olukorra jne. tagajärjel kellegi või millegi kusagile jäämise, kusagil olemise jätkumise momendi) rõhutamise toob allatiivi rakendamine lausesse ka veel vihje subjekti (resp. objekti) liikumisele, tulemisele, asumisele kõnealusesse paika vahetult enne peategevuse toimumist. Võrdleksime siin veel kas või väljendeid *marjuline eksis heinamaal* ja *marjuline eksis heinamaale*, *kaotasin nõöbi põllul* ja *kaotasin nõöbi põllule* jne.

Näeme, et allatiiv (resp. illatiiv), rakendatuna seoses jäämauinuma-eksima-tüüpi verbidega, on paindub ning sisurohke, et anda edasi esitatava mõtte vägagi mitmesuguseid pisivarjundeid. Seetõttu ei tule latiivsete käänete kasutamist mainitud tüüpi verbide puhul läänemere (resp. soome-ugri) keeltes pidada mingiks juhuslikuks ning põhjendamatuks süsteemi rikkumiseks, vaid selles näeme vastavatele keeltele iseloomulikku, küllaltki loogilist teed väljendusvõimaluste rikastamiseks.

Alljärgnevalt toome keeliti vastavat näitematerjali. Liivi: *lvI un ne munt eitā pīlām pūstā pīrandal* (E. N. Setälä, NLK, 407) 'ja need teised jäid põrandale püsti seisma'; eesti: *eP Kihelkonna mā olī tänā a se me le ā uinund* (ÜS); *vadja: naizeg tappo Narvaa teelee, ize kooli koominaa* (V. Salminen, RVK, 767) 'naise tappis Narva teele, ise suri rehealusesse'; soome: *smV Säkki järvi meinattī eksüväs si-nnem merele* (L. Kettunen, SM I, 279) 'arvati sinna merele eksivat'; *karjala: krjV kolššan unohettih stolalla* (E. Leskinen, KKN I, 128) 'sõrmus unustati lauale'; *vepsa: vpsL Kortlaht ve-mindā kor-bhē, po-žalušta i-ka ko-len jä-le* (L. Kettunen, NEV II, 105) 'palun vii mind laande, või ma suren jääle'.

B. Allatiiv üldkohakäändena

Allpool vaatleme teatavaid tähenduslikke tüüpe, millistes allatiiv täidab üldkohakäände funktsioone.

1. Tegevuse suundumispaigaks on sisekoht

Läänemere keelte *l*-kohakäänete üldkohakäändelisuse üheks avaldumisvormiks on võimalus neid käänendeid kasutada tegevuse toimumis-, suundumis- ja lähtekoha märkimiseks ka neil juhtudel, kui sõna sisu ja lause loogika eeldaksid *s*-käänete rakendamist. Rohkesti esineb selliseid *l*-vorme põhjarühma keeltes, kuna eesti, vadja ja liivi keelest saame tuua ainult üksikuid näiteid vastavasuliste kogu keelealal kasutatavate *l*-käändevormide kohta. Tuleb märkida, et terve rida siia kuuluvaid karjala ning vepsa sõnu tähistavad mõnda enam või vähem lahtist varjualust (näit.

karjala *kuomino* 'rehealune', vepsa *tanha* 'laut'; vrd. ka eesti *pööning*), milline asjaolu võiks teataval määral põhjendada antud puhkudel *l*-käänete kasutamist. Kuid paljud juhud sellele üldistusele siiski ei allu.

Järgnevalt toome näiteid kõnesoleva allatiivi (tüüp: *pööningule minema*) kohta.

Eesti murretes, nagu mainitud, leidub kõnealuseid kogu keelealal esinevaid vorme väga vähe, õigemini, vastav rühm piirubki väljendiga *pööningule minema*. Näit. eL Hargla *nänē länü? üles pōnikkile* (ÜS). Vaadeldava üldläänemereelise nähtuse baasil on aga võru ja osalt ka mulgi murde alal kujunenud välja kohaliku iseloomuga keeleuus: *l*-käänete, eriti allatiivi kasutamine oodatavate *s*-käänete asemel väga paljudest sõnadest (näit. isegi mitmesuguste anumate ja nõude nimetuste puhul, adverbilistes väljendites jne.). Näit. eL Halliste *keruṭtanu kät peṭṭen sāḷōä inṇele ja vēnu^p pērgule* (ÜS) 'keerutanud enesele kättpidi selga ja viinud põrgusse'; *paṅtti lānikkulle, neṛistepi är?* (ibid.); Setu *ote^s mehēl miṅkaḱke naišt māle vījā?* (ibid.) 'mehel pole mitte millegagi naist maamulda viia'.

Vadja keeles esineb vastavasisuliselt allatiive võrdlemisi harva. Näit. vdl: *seizob nāteli aikā pēlloḷ. siz veittās rīgale* 'seisab nädal aega põllul, siis veetakse rehte' (P. Ariste, VK, 7). Võrdlemisi produktiivne on sisekohta või -ruumi märkiv allatiiv aga põhjarühma keeltes. Näit. soome: smS Juva *Minä vōljāsi siniltana iso kaljatynnōri kuale ja māti sen vettä tōotee* (SKM II, 10) 'ma tassisin sel õhtul suure kalja-astja kotta ja tõstsin selle vett täis'; karjala: krjA Kotkatjärvi *sit saab^u ammo truvād, sit tulōū lāmmü perṭile* (E. Leskinen, KKN II, 18) 'siis ehitame lõõrid, siis tuleb soojus tarre'; vepsa: vpsP Kaskaža *rihele rugehen ved'in* (L. Kettunen, VMLT, 342) 'rukki vedasin rehetuppa'.

2. Allatiiv märgib millegi juurde, lähedusse, piirkonda suundumist

Kõigist läänemere keeltest on registreeritud näiteid selle kohta, et *l*-käänetega on võimalik tähistada mingi objekti lähedust, antud objekti lähedat ümbrust, objektiga otseselt seotud piirkonda. *l*-käänete olemusele vastavalt saame siingi rääkida tegevuse toimumis-, suundumis- ja lähtepaigast. Allatiiviga võidakse niisiis märkida mingit paika, maastikuühikut, hoonet, eset jne., mille juurde, lähedusse, ümbrusesse või piirkonda minnakse, suundutakse, liigutakse, midagi viiakse, suunatakse jne. (tüüp: *kaevule minema*). Näit. liivi: lvS *lā all sie jōgel* (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 302) 'mine alla jõe äärde'; eesti: eP Kolga-Jaani *sis ma läksin allikalle et mā jōn* (ÜS); vadja:

vdjL *siz minnuu vetetti tšäesse tšini, palatenšesse, de veti kai-volè* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 13) 'siis võeti mul käest kinni, käterätikust, ja viidi kaevu juurde'; soome: smT *ja tulthiin samaale portile, jossa nuorin veli oli käynny* (P. Salenius, TKTS, 286) 'ja tuldi sama värava juurde, kus noorim vend oli käinud'; isuri: isH *Tulliit hūmenukselt naižet vee'el* (V. Porkka, ID, 145) 'hommikul tulid naised vee äärde (=vett viima)'; karjala: krjL *Šuoju tul'i réboi i kondī... lähtegi læ* (H. Ojansuu, LK, 48) 'rebane ja karu tulid ... allikale'; vepsa: vpsP *Pervakoi lähtoba hänenke kahten het'il'e lä meil'e* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 177) 'lähevad temaga kahekesi selle tule juurde'.

Teatavatel juhtudel ei ole kõnealused allatiivivormid ainult kohatähenduslikud, vaid annavad ühtlasi vihje tegevusse minemise, asumise kohta. Sellised on eeskätt eesti *kaevule, jõeale, allikale minema* ja põhjarühmas tuntud väljend *veele minema*, mis peale kohatähenduse sisaldavad sageli ka mõtte 'vett tooma minema'.

3. Allatiiv märgib kellegi juurde, lähedusse, perekonda minemist

Kõigile läänemere keeltele on omane isikunimede või personaalpronoomenite allatiivigä märkida isikut, kelle juurde, lähedusse, koju, perekonda, elukohta jne. minnakse, suundutakse (näit. minnakse külla, tööle, teenistusse jne.), midagi viiakse, suunatakse, paigutatakse jne. (tüüp: *meile tulema*). Näit. liivi: lvI *tuļ m'ñkkāks tērizāļ* (L. Kettunen, LW, LII) 'tule minuga T. peresse'; eesti⁴: eR *Jõhvi nūb millaci tahaks menna tūt'rele* (KKI M 87, 98); eP *Kodavere agēri marī läks pere-mehele tūle* (ÜS); vadjA: vdjL *sezar tuēb vellelē, a ve kerjuttāb — ū da päivē* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 21) 'õde tuleb venna juurde, kuid vend läheb peitu — õõ ja päev'; soome: smLP *Evijärvi tuli üövieras meille, ja tahto sūrusta* (L. Kettunen, SM I, 113) 'õõmajaline tuli meile ja tahtis einet'; isuri: isS *i vēti se poiga kunigahalle* (A. Sovijärvi, FÄTSl, 223) 'ja see poiss viidi kuninga juurde'; karjala: krjP *Kontokki hānellā tul'i šielā neviŕimoi mieš* (E. Leskinen, KKN III, 108) 'seal tuli tema juurde tundmatu mees'; vepsa: vpsK *Petsoil—Ladv pouk-šihe papi'le kazakaks* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 101) 'palkas end papi juurde sulaseks'.

⁴ Antud tüüpi väljendid on iseloomulikud eeskätt kirde-eesti rannikumurdele ja põhja-eesti murretele. Lõuna-Eestis leidub viimaseid mõnel määral mulgi murdes.

4. Allatiiv märgib suunda

Teatavatel juhtudel märgib allatiiv tegevuse suunda: kuhu poole minnakse, liigutakse, suundutakse, kuhu poole midagi viiakse, saadetakse, kantakse jne. Näit. liivi: *u'm lē'mist ku'rräl k ä' d d ē l* (L. Kettunen, LW, 167) 'tuleb minna vasemale käele (= vasemale, vasemale poole)'; eesti: eP Kodavere *minē eodle neljale tūlele, aga minū majas väljā* (ÜS); soome: smV Jääski *Läksiit taas mänemää eri haarale* (U. T. Sirelius, LTJJK, 10) 'läksid jälle minema (igaüks) eri suunas'; vepsa: vpsP Pervakoi *hural'e kädēle* (L. Kettunen, VMLT, 342) 'vasemale käele'.

Sagedamini märgitakse suunda aga pool-sõna adverbideks muutunud illatiivi või allatiiviga. Esimene iseloomustab läänemere keelte lõunarühma, teine esineb põhjarühmas. Näit. eesti: eP Koeru *pilvēd juosevad leūna puōle* (ÜS); v a d j a: vdjL *iuxsed, ełtē kaxtē pō l ē ka gl ā temmattu* 'juuksed olid kahele poole kaela tõmmatud' (P. Ariste, VK, 27); k a r j a l a: krjP Mäntyselkä *rubieu matkoamāh toizella puolella* (E. Leskinen, KKN III, 1) 'hakkab teisele poole minema'.

II. TÖÖLE VÕI TEGEVUSSE MINEMIST, ASUMIST MÄRKIV ALLATIIV

Algselt puhtkohatähenduslikke *l*-käänedeid on ühisläänemere keeles hakatud üsna peatselt, vastavalt keele väljendusvõimaluste rikastamise vajadusele, kasutama muudeski funktsioonides. Üheks *l*-käänete tähenduspiiride laienemise avaldumisvormiks on viimaste rakendamine tähenduses 'tööle või tegevusse minema, tööle või tegevuses olema, töölt või tegevusest tulema'. Kuna mainitud funktsioon on väga lähedane *l*-käänete põhifunktsioonile, kohafunktsioonile, olles seejuures omane *l*-käänetele kõigis läänemere keeltes, siis tuleb arvata, et mainitu on tekkeajalt esimene või esimesi *l*-käänete kõrvalfunktsioone.

Vastav allatiiv märgib niisiis mingisugusele tööle või mingisse tegevusse, toimingusse minemist, asumist. Siin näeme eeskätt mitmesuguste tööprotsesside nimetuste allatiive. Viimased võivad olla ka verbilist päritolu. Põhiliselt sama väljendavad tegevuse või töö objekti, eesmärgi, samuti tööriista või tegevusvahendit märkivate sõnade allatiivid. Nagu nägime eespool, võivad selles tähenduses esineda mõnikord isegi allatiivid tööpaika märkivatest sõnadest.

Alljärgnevalt esitame keeliti näitematerjali (tüüp: *tööle minema*). Liivi: *ta lā'b lam bil* (L. Kettunen, LW, 184) 'ta läheb lambakarja'; eesti: eP Martna *kas s ā tulēd koā rihēlā* (ÜS); v a d j a: vdjL *tuli üks nōr kunigez ja hilē emijē jēgerikā* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 63) 'üks noor kuningas tuli oma küttidega

jahile'; soome: smS Mikkeli äet mänj liävää uamtöelee (SKM II, 2) 'ema läks lauta hommikus(t)ele toimetus(t)ele'; isuri: ei ole pelkò ett tullà papui varkäl (ES IS) 'ei ole hirmu, et tullakse ube varastama'; karjala: krjP kolme vel'leštä ol'i, lähettih heinäällä (E. Leskinen, KKN III, 56) 'oli kolm vanda, läksid heinale'; vepsa: vpsK Enarv živoatätärbišpästtā sōmälē omaluizhe (L. Kettunen, VMLT, 346) 'loomad peab laskma karjamaale sööma'.

Eraldi märgiksime peamiselt läänemere keelte lõunarühmale iseloomulikku tüüpi *marjule minema*. Mainitud tüübis väljendatakse tegevusse minemist või asumist allatiiviga sellest sõnast, mis märgib antud tegevuse kaudu või abil hangitavat, nõutatavat (marjule minema = marju korjama minema jne.). Näit. liivi: lvI l'õibdāb-āigal naist lā'bād nīnīl (L. Kettunen, LW, 210) 'mähi ajal lähevad naised niint kiskuma'; eesti: eR Lüganuse kalastamise aig on müötā, nūd ei maksa mennāgi kalale (ÜS).

Kõigile läänemere keeltele on omane tüüp *noodale minema*, s. t. moodus väljendada tegevusse või tööle minemist vastavas töös või tegevuses vajaliku tööriista või tegevusvahendi nimetuse allatiiviga. Näit. liivi: lvI lüodnikkā um lānd mī'errā, vād'dāl (L. Kettunen, UÜLS, 88) 'Luodnika on läinud merele, noodale'; eesti: eR Jõhvi mehēd läksivad vēr'gule (ÜS); soome: smH Iitti me-inatah tās mennā' o-ηkelles (L. Kettunen, SM I, 93) 'kavatsetakse taas õngele minna'; karjala: krjA Vitele lähtim minä kuvīl (E. Leskinen, KKN II, 21) 'mina läksin kujudele (= pettekujude abil tetri püüdma)'; vepsa: vpsK Petsoil ajiiba mutnikale (L. Kettunen, VMLT, 346) '(nad) sõitsid noodaga kiisku püüdma'.

Mängude nimetuste allatiiviga on võimalik märkida mängu alustamist, mängima hakkamist. Viimane võimalus pole üldlevinud, kõige iseloomulikum on see soome keelele. Näit. eesti: eR Lüganuse akkame peittusile (~ peittu mänkima) (ÜS); soome: smT Niin Matti kysy, että eikö häntäki' otettas kortille (P. Salenius, TKTS, 294) 'siis Mati küsis, et kas ei võetaks tedagi kaarte mängima'; karjala: krjV davai, tuas tüttönen čokkosille kisoamah (E. Leskinen, KKN I, 154) 'tüdruk, hakame jälle pimesikku mängima'.

Kõigis läänemere keeltes kasutatakse sööma-aja nimetuse allatiivi sööma-aja alustamise või sööma minemise märkimiseks (tüüp: *lõunale minema*). Eesti murretes väljendavad sellised allatiivid sama-aegselt enamasti ka veel vastava sööma-ajaga seotud puhkeajale minemist. Esitame keeliti näiteid. Liivi: lvS lūηgišil ab tul, palūngist piešūōb (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 321) 'lõunasöögile ma ei tule, õhtuoodet süön'; eesti: eP Järva-Madise lähmē ēhta õttelle (ÜS); vadjä: vdl no tuaka tšälüt kejk leunāle 'no tulge, naod, kõik lõunale' (P. Ariste,

VK, 57); soome: smH Siikainen *Maisteri on hyvä ja tulee suurukselle* (S. Latvala LHL-SK, 54) 'magister on (nii) hea ja tuleb einele'; karjala: krjV *istuičettih hūō iltazella* (E. Leskinen, KKN I, 136) 'nad istusid õhtust sööma'; vepsa: vpsL Arskaht *neištukāne istūhe užnalē* (L. Kettunen, NEV II, 37) 'tūdruk istus õhtust sööma'.

Liivi, karjala ja vepsa keeles väljendatakse allatiivselt mõistet 'sõtta minema'. Antud juhul on allatiivi lõpul nii tegevust kui ka kohta (ning mõningal määral isegi olukorda) märkiv tähendus. Näit. liivi: lvI *lāp_s#o'ddēl* (L. Kettunen, LW, LI) 'läheb sõtta'; karjala: krjV *pidāw čuarilla männā voinal* (E. Leskinen, KKN I, 156) 'tsaar peab sõtta minema'; vepsa: vpsL *poigāⁿ voinalē goñit'he* (L. Kettunen, VMLT, 345) 'poja ajasid sõtta'.

Suurema rühmana kuuluvad tegevusse minemist märkiva allatiivi raamesse mitmesuguseid pidustusi, koosviibimisi, traditsioonilisi sündmusi või tähtpäevi, rahvakommete täitmist jne. märkivate sõnade allatiivid. Viimased väljendavad vastavale pidustusele, kombetäitmisele jne. minekut, sellest osa võtma minemist (tüüp: *pidule minema*). Näit. liivi: lvL *tell'ābād lātəl brouštšam* (E. N. Setälä, NLK, 434) 'valmistuvad jumalateenistusele sõitma'; eesti: eP Kodavere *mušsān rīden min'tse ma'tsele* (ÜS) 'mustades rõivastes minnakse matusele'; vadjaa: vdjL *sūvvās, juvvas i mennās kupol'ō' tullel'gē* (P. Ariste, WS, 76) 'süüakse, juuakse ja minnakse jaanitulele'; soome: smH Merikarva *koska lähdetään kototaloon viaraisille?* (S. Latvala, LHL-SK, 81) 'kunas minnakse kodutallu võõrsile'; karjala: krjP Mäntyselkä *mies mänöü kozilla* (E. Leskinen, KKN III, 6) 'mees läheb kosja'; vepsa: vpsP Pervakoi—Kaleg *pidap kogota rod nimpel'e* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 176) 'tuleb koguda suguvõsa nimepäevale'.

Lõpuks olgu mainitud, et mõnikord märgitakse allatiivi abil pidevat või korduvat tööl või tegevuses käimist. Näit. eesti: eP Kodavere *mīs käimä vabrikku tüälē* (ÜS); vadjaa: vdjL *tämä iezepī pajatti meil'le kui nävä tšäüsiivad meizā tüölliē* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 83) 'enne ta jutustas meile, kuidas nad mõisas tööl käisid'; karjala: krjL Pühäjärvi *kävüimmō üksilē ruadoizilē* (H. Ojansuu, LK, 273) 'käisime (koos) samadel töödel'; vepsa: vpsL *pilkalē hänmu paksus käl'iñ* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 5) 'käisin temaga sageli puid löikamas'.

III. UUE OLUKORRA ALGAMIST MÄRKIV ALLATIIV

Keeleandmed näitavad, et üsna varakult on läänemere aluskeeles hakatud *l*-käändeid kasutama seoses olukorra või seisundi märkimisega: sellesisulisi *l*-vorme esineb rohkesti kõigis läänemere

keeltes. Eriti produktiivsed on antud tähenduses rakendatavad allatiiv ja adessiiv.

Siinkohal vaatleksime lähemalt allatiive — niisiis allatiive, mis märgivad uue olukorra algamist: kellegi või millegi sattumist uude olukorda, seisukorda, seisundisse, kellegi või millegi viimist, panemist, jätmist uude olukorda jne. (tüüp: *hoiule panema*). Näit. liivi: lvI *panāb_ībīz_u ppāl* (L. Kettunen, LW, 457) 'paneb hobuse kammitsasse'; eesti: eR Lügänuše *lasti koto käimä pu h-kussille* (ÜS); vadjä: vdjL *i pāsi se mēs_keikkinä pakkoilē* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 37) 'ja see mees pääses täiesti rahusse'; soome: smH Längelmäki *me_lapset jo-ulum-mek...onnettomillej jä_lille* (L. Kettunen, SM I, 48) 'meie, lapsed, sattusime viletsasse olukorda'; karjala: krjL Mundjärvi *pañinän panemme diälē bielegilē* (J. Kujola, LS, 31) 'lõuendi paneme jääle pleekima'; vepsa: vpsK Enarv *jougasen pañin paingelē* (L. Kettunen, VMLT, 344) 'jalase panin painde'.

Peatuksime veel mõningatel siia kuuluvatel üksikküsimustel.

Huvitav on tähele panna, et väljend *mehele minema* tähenduses 'abielluma, naiseks minema' on omane kõigile läänemere keeltele. Järelikult hakati viimast kasutama juba ühisläänemere keeles. Näit. liivi: lvL *ku lā'b mīelā, siekaks pieksāb s'ēda van'nā mī'e jem'mā* (E. N. Setälä, NLK, 450) 'kui läheb mehele, (siis) sellega peksab oma vana meheema'; eesti: eP Tõstamaa *ma akka oma tüdärt mehele panema* (ÜS); vadjä: vdjL *tšen sitā vana-hlāmua vgtab mehelē* (ES VS) 'kes seda vana rähka mehele võtab'; soome: smS Juva *hā ei māt_tälle miehele* (V. Tarkiainen, ÄTJM, 126) 'ta ei lähe talle mehele'; karjala: krjA Tulemajärvi *mie hēl mennēs itkietāh* (E. Leskinen, KKN II, 31) 'mehele minnes itketakse'; vepsa: vpsK Korbäl *meleu nētse nīžne, ī mänē mehelē* (L. Kettunen, VMLT, 344) 'see tüdruk (on) tark, ei lähe mehele'.

Inimese või olendi kehaosade ning liikmete (käsi, jalg, nägu jne.) nimetuste allatiivide abil väljendatakse vastavale kehaosale või liikmele toetuma hakkamist, s. t. uude kehaasendisse asetumist (tüüp: *jalule tõusma*). Näit. liivi: lvI *ta ēttiz_ēntšta silmil mō'zē* (L. Kettunen, LW, 366) 'ta heitis end silmili maha'; eesti: eR Lügänuše *sie tuisi juo jalule* (ÜS); vadjä: vdjKk *repo viskas_tē pällā külellā, teki ittse kölēssi* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 174) 'rebane viskus teele küljeli, tegi enese surnuks'; soome: smS Sotkamo *se heittäösi mahalleen sen jäniksen piälle* (SKM II, 154) 'see heitis kõhuli selle jänese peale'; karjala: krjL Mundjärvi *koñdī rüögähtīhe, hūpñi kahtelē d'algalē i šelgällē langei* (H. Ojansuu, LK, 227—228) 'karu röögatas, hüppas kahele jalale ja langes seljali'; vepsa:

vpsL *koñdī kābālīle libū* (L. Kettunen, VMLT, 344) 'karu tõus käppadele'.

Eesti keeles rakendatakse antud tähenduses allatiivkäänet õieti üsna harva. Enamasti kohtame siin mitmesuguseid (kas kõnealustest või muudestki tüvedest moodustatud) adverbe, mille sufix (resp. liitsuffix) on kujunenud allatiivi *-len baasil (sagedasti instruktiivi *-in liitumise teel). Näit eP Juuru *põras seļlali* (ÜS); Järva-Madise *kukkusin sēlaķkile maha* (ibid.); eL Põlva *ännüm om kummali panttu* (ibid.). Võrdluseks olgu toodud näide veel liivi keelest: lvI *pa'n piķkāl lo'vvdāl* (L. Kettunen, LW, 293) 'heitis voodile pikali'. Analoogilise sisuga adverbe oleme registreerinud ka põhjarühma keeltest, kuid need on põhiliselt verbilist päritolu. Näit. soome: smS Sortavala *hevoine leiskaht seisallē* (L. Kettunen, SM I, 263) 'hobune kargas järsku püsti'; karjala: krjP *noštih šeizoalleh* (A. Genetz, TVKK, 12) 'tõusti seisma (= püsti)'. Vrd. lvI *ne-iš-se ne-itstum ka-řgān i-štłāz* (L. Kettunen, UÜLS, 100) 'nii on see neiu istuli karanud'; või eR Viru-Nigula *teūse istulli* (ÜS).

Allatiivi kaudu on võimalik märkida muutusi kellegi või millegi kujus, olekus, välisilmes, s. t. näidata, missuguseks keegi või miski muutub, muudetakse või on muutunud (tüüp: *vahule minema*). Eesti: eR Lüganuse *tuli pelettas süele* (ÜS); vadj: vdjL *siz neizemma puissamā i sitomā kuvolēē* 'siis hakkame puistama ja siduma kuppu' (P. Ariste, VK, 8); soome: smH Siikainen *leikkas veittellä leivän semmosille kiivuille* (S. Latvala, LHL-SK, 35) 'lõikas leiva noaga sellisteks viiludeks'; karjala: krjL *Šuoju ozr puidai, kubuiņe sideūtai* (H. Ojansuu, LK, 168) 'oder pekstakse, seotakse kubudesse'; vepsa: vpsL *kaiken aparole mājot* (L. Kettunen, VMLT, 343) 'lõikas kõik tükkideks'.

Enamikust läänemere keeltest on registreeritud näitematerjali tüübi *pungale minema* kohta. Antud juhul tähistatakse allatiivi abil mingi taimestikuühiku või organismi jõudmist uude arengu- või kasvuetappi, kusjuures allatiivi asetatakse vastava kasvujärgu kõige iseloomulikumat tunnust märkiv sõna (näit. *pung, leht, oras, taim* jne.) Näit. liivi: lvI *i'ddāl ulz tūlda* (L. Kettunen, LW, 65) 'idule tulla (= idanema hakata)'; eesti: eR Lüganuse *pajõt onvat jo ammu puņgale meht* (ÜS); soome: smH Urjala *si-k kun ne tulē ta-i mellen nin si-tten ne va-otetā* (L. Kettunen, SM I, 39) 'siis, kui nad kasvavad taimeks, siis neid mullatakse'; karjala: krjL *ruis buķketē mänou* (J. Kujola, LS, 25) 'rukis läheb putke (= kasvatab juba kõrt)'; vepsa: vpsK Korvoil *kagr lähtneņ lüustkele* (L. Kettunen, VMLT, 344) 'kaer kasvab ripsmesse'.

Eesti ja vadjakeeles väljendatakse analoogiliselt ka ilma-
muutusi (tüüp: *läheb vihmale*). Näit eR Lüganuse *ilmad onvat*
müttunet, nüt akkavat jälle kuivale (ÜS); vdJL *ilm läheb*
сулалē (ES VS) 'ilm läheb sulale'.

Lõpuks peatume läänemere keeltele iseloomulikul moodusel
allatiivselt märkida elusolendi psüühilise seisundi muutusi (tüüp:
nutule ajama). Näit. eesti: eP Anseküla *ajäv pärìs nairule*
(ÜS); või soome: smS Sulkava *Hyvä tulloo, hyö arvelj ku sae-*
vat tytöt jo eis naorotuulele (SKM II, 19) 'nad arvasid, et
on hea, kui nad saavad tüdrukud juba algul naerutujju'.

IV. VIISIALLATHV

Keeleandmed näitavad, et ühisläänemere keelest pärinevate vii-
siablatiivi ja viisiadessiivi kõrval esineb kohati ka vastavaid alla-
tiivilõpulisid vorme. Viimased niisiis iseloomustavad lähemalt mingit
tegevust, olukorda, seika jne., vastates küsimusele *kuidas?*. Tõe-
näoliselt on seegi allatiivi funktsioon pärit juba läänemere alus-
keelest.

Kõigepealt peatume tegevuse toimumist või olukorda viisi
või laadi poolest iseloomustavatel allatiividel. Põhiliselt leiame
selles tähenduses allatiivilõpulisid adverbe (tüüp: *kükakile*
käima). Näiteid oleme registreerinud eesti, soome, karjala ja vepsa
keelest. Näit. eesti: eR Vaivara *tama juutu võib sūd laijale*
kūlava (ÜS); eL Urvaste *naikkaš hiřmzallē veřd jūškma* (ibid.).
Soome keeles leidub vaadeldavas tähenduses ka käändsõna
adverbistunud allatiive vastavate adjektiivivõi adverbistunud
moodustunud vormide kõrval. Näit. smPP *Lukkari tuliki iham_min-*
nūtillē v vīs minnūtija üli kaheksaj_ ja koputti oovja (J. H. Wen-
nola, ÄHP-PR, 66) 'köster tuligi täiesti täpselt (= minuti pealt):
viis minutit üle kaheksa, ja koputas uksele'; smV Jääski *hää män*
lampaa kans kotii ja män sinne uuv velleen (U. T. Sirelius,
LTJKK, 30) 'ta läks lambaga koju ja läks sinna uuesti (ilma lam-
bata)'. Mõningaid analoogilisi näiteid leidub karjala keelest, näit.
krjL Šuoju *mina lähten etššimäi itšsel.ñē knäginäd, ühtelē on*
tuskau eläda (H. Ojansuu, LK, 94) 'mina lähen enesele mõrsjat
otsima, üksinda on kurb elada'. Vepsa murretes esineb sellesisu-
lisi viisiallatiive minimaalselt. Vastav näide on registreeritud
vepsa põhjamurdest: (Pervakoi) *pidižele sanu* (L. Kettu-
nen, VMLT, 347) 'ütleb (= räägib) aeglaselt'. Lisaksime siia veel
vepsa keelele iseloomuliku järkjärgulisust, pidevust väljendava
tüübi *vož vodelē* 'aasta-aastalt', näit. vpsK Tšidoil *sid vož*
vodelē paremp_ tegeškañd'hez ero nägemai (L. Kettunen —
P. Siro, NVM, 33) 'näeme, (et) siis aasta-aastalt hakkas tulema
parem elu'.

Edasi mainime viisiallatiivi, mida kasutatakse meeltele avaldatud mulje väljendamiseks. Tähendab, allatiivi abil näidatakse, missugusena, mille taolisena jne. mingi olend, asi, olukord jne. näib, tundub, mõjub. Muljet väljendava viisiallatiivi kohta on rohkesti näiteid vepsa keeles. Sagedasti esineb seda ka soome murretes vastavasisulise ablatiivi kõrval. Üksikud näited on registreeritud karjala ning vadja keelest. Eesti ja liivi keelele on kõnesolevat tüüpi allatiiv võõras. Lisame näitematerjali. V a d j a: v d j L *maistā pahalē* 'halvasti maitseada' (P. Ariste, VKG, 32); *kui üvälē haizep_keik* 'kui hästi lõhnab kõik' (ibid.); s o o m e: smS Sonkajärvi *Monesta kannosta nous paksu savu, ja se haes tervalle ja turpeelle* (SKM II, 68) 'mitmest kannust tõusis paksu suitsu, ja see haises tõrva ning turba järele'; Lapinlahti *Tässä häetä on ruvettu pitämään, voan ei taho' tuntuva' ilo ilolle* (S. Latvala, LMP-SM, 77) 'siin on hakatud pulmi pidama, ainult rõõm ei taha rõõmuna tunduda'; k a r j a l a: krjA Aunuse (linn) *mi neče on kummu, rounokui oman moaman rindumaijole tulou* (E. Leskinen, KKN II, 7) 'mis ime see küll on: tundub täiesti oma ema rinnapiimana'; v e p s a: vpsK Petsoil *netse veneh koñdjalē otab* (L. Kettunen, VMLT, 348) 'see vene meenutab karu'; vpsL Tšaigla *pezid da i tundu pezendaļē* (ibid.) 'pesid, aga ei näi pestuna'.

Viisiallatiiviga on võimalik iseloomustada tegevust, olukorda jne. aga ka veel korduvuse, hulga, mõõdu, ulatuse jms. suhtes, s. t. allatiiv võib edasi anda mitmesuguseid määrasuhteid. Nii leiame mõnedel eesti murdealadel allatiivseid väljendeid tähendusega '(nii)mitu korda', näit. eP Reigi *miks sa seda kahele koõrale tēd* (ÜS). Sama on märgitud veel karjala murretest, näit. krjL *sīd lipsutāh, vidotāh, hardatāh kolmēļē kierañ* (H. Ojansuu, LK, 177) 'siis lõugutatakse, ropsitakse, harjatakse kolm korda'. Teisal näeme, et allatiivselt on võimalik märkida terviku jaotamist mingiks arvuks osadeks (*mitmeks? mitmeks osaks?*). Näit. eesti: eL Karksi *seitsmel olli ta jagat sī mādūk* (ÜS); karjala: krjA *rubiov sie zmiija tulemah, vezi kahtiele halgiov* (E. Leskinen, KKN II, 10) 'see madu hakkab tulema, vesi lõheneb kaheks'; vepsa: vpsL *tšurk_tarbiš_pilda koumeļē* (L. Kettunen, VMLT, 347) 'puupakk tarvis kolmeks saagida'. Karjala ja vepsa murretest on märgitud näiteid viisiallatiiviga hulga, ulatuse, kogu jne. määratlemisest. Näit. krjK «*ai jällägo viršalla šiun ke^h peräüvümmä toiñe toizešt?*» *ivana i šanov: «kūvvela virštōa.»* (E. Leskinen, KKN I, 50) 'kas me eemaldume teineteisest palju versti? Ivan ütleb: kuus versta'; vpsL *kahtēļē sūleļē panēnd lund* (L. Kettunen, VMLT, 347) 'kaks sülda on sadanud lund'.

V. TEMPORAALSE TÄHENDUSEGA ALLATIIV

Temporaalselt tähendust kandev noomeni allatiiv on omane põhiliselt ainult vepsa keelele.

Siin näeme allatiive, mis tähistavad tegevuse toimumise aega (*millal?*). Näit. vpsL Kortlaht *ku kudmāne kasvab, ka hauk kokib, alakū i muga koki, udele ku le kokib* (L. Kettunen, VMLT, 349) 'kui kuu kasvab, siis haug sööb, vanas kuus nii ei söö, noores kuus sööb'.

Ajaallatiiv võib näidata, kui pika aja jooksul, missuguse ajaühiku vältel midagi toimub (või ei toimu) jne. Näit. vpsK Petsoil *ol'i ükštoškime akou t'ehtut se, lapsid, ühten vodele* (L. Kettunen, VMLT, 349) 'naine oli sünnitanud üksteist last, ühe (igas) aastast'.

Peale selle võidakse vepsa keeles allatiiviga tähistada ajalõiku, milliseni tagasi on nii- või niipalju aega. Näit. vpsL Arskaht *si le aigale jo nelkime viž vot* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 2) 'selle ajani on (tagasi) juba nelikümmend viis aastat'.

Ülejäänud läänemere keeltes pole analoogilist allatiivi rakendamist märgitud. Ainult soome keeles võidakse allatiivi abil väljendada, kui pikaks ajaks või missuguse ajaühiku peale on midagi planeeritud või arvestatud. Näit. smS Kontiolahti *Se riätälj otti minut oppiin, vuan sano piältä jotta: «Min en otak kun kolomen vuoven aijalle, en sen lyhemmälle' aijalle»* (SKM II, 135) 'see rätsep võttis mind õppima, kuid ütles kohe, et mina ei võta (teisiti) kui kolmeks aastaks, ei sellest lühemaks ajaks'.

VI. MAKSUVAHENDIT MÄRKIV ALLATIIV

Vepsa murretes võidakse allatiivkändega märkida maksuvahendit, mille vastu, mille eest või mille vahendusel midagi ostetakse, saadakse, omandatakse. Näit. vpsK Petsoil *ost'i tšomam per'tin d'engoile i libäd* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 62) 'ostis raha eest hea maja ja leiba'; *akaine sai virzuile lehmän* (ibid., 58) 'naine sai viiskude eest lehma'.

VII. SUHTEALLATIIV

Eesti, vadja, soome, karjala ja vepsa keelest on meil näiteid suhteallatiivi kohta. Nimelt võimaldab allatiiv mõningail juhtudel inimest, olendit, eset jne. millegi poolest või millegi suhtes iseloomustada. Nii märgitakse allatiivi abil, missuguse füüsilise või vaimse omaduse või tunnuse poolest keegi või miski on mingisugune (tüüp: *kasvule kidur* 'kasvult kidur') või iseloomustatakse inimese, olendi jne. suhtumist millessegi, suhet millegagi (töö, tegevus, olukord, loodusenähud jne.) (tüüp: *agar tööle*).

Esimesel juhul näeme läänemere keeltes tavaliselt teatavasti ablatiivi (*näolt kena olema*). Vastava allatiivi kohta on meil näitematerjali ainult eesti ja vepsa murretest. Tuleb aga arvata, et ka soome, karjala ja vadja keeles on taoline allatiiv ablatiivi kõrval võimalik. A. Genetzi andmed kinnitavad seda oletust karjala murrete osas [krjA: Säämäjärvi *vanhin sünnündöile* (A. Genetz, TAK, 101) 'ealt vanim'].

Murdematerjalid kõnelevad seda tüüpi suhteallatiivi esinemisest eesti keele ida- ja võru murdes. Näit. eP Kodavere *teñe one kasule kidür* (ÜS); eL Setu *timäom helde hingele* (ibid.). Ahrensi grammatikas leiduvad näited *rikas rahale, wiljale, loomadale; nobe jalule; tark jutule*⁵ viitavad kõnealuse allatiivi varasemale rohkemale rakendamisele.

Rida analoogilisi näiteid on registreeritud vepsa murretest, näit. vpsK Petsoil *ol'i hīlāzoi kuhark i d'iki tšoma ol'i rožale* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 77) 'neil oli köögitüdruk ja (see) oli näolt väga ilus'; vpsL *ī hān jaugale hotk* (L. Kettunen, VMLT, 347) 'ei ole ta jala poolest nobe'.

Teine siinvaadeldav tüüp (*agar tööle*) on usutavasti laiemalt levinud. Ulatuslikult esineb viimast eesti murretes. Näit. eR Haljala *siē on karñe tüöle, ei siē piä üöde päva* (ÜS); eL Karksi *tugēv senale, tugēv teole* (ibid.).

Analoogilisi näiteid leidub vadja, soome ja vepsa murretes. Näit. vadja: vdjL *ahngs tüle (~ tü päle)* (ES VS) 'ahne tööle'; soome: smV Jääski *tää mei paikka o' hyvi arka hallale* (U. T. Sirelius, LTJJK, 90) 'see meie koht on väga hallatundlik'; vepsa: vpsK Korbal *paginoile se kel'ekaz* (L. Kettunen, VMLT, 347) 'jutu peale (on) see nobe'.

VIII. OMAMIS-, OBJEKTI- jms. SUHTEID VÄLJENDAV ALLATIIV

Teatavasti kuulub läänemere keelte *l*-käänete tähenduspiirkonda terve rea väga mitmesuguste otseste või kaudsete omamissuhete, objektisuhete jms. edasiandmine (näit. *andsin lapsele raamatu, lapsel on ilus raamat, lapselt võeti raamat ära, koerale pandi kett kaela, vannilt võeti vits pealt* jne.). Selline tähendus on *l*-käänitel eesti, vadja, soome, isuri, karjala ja vepsa keeles, samuti liivi keele salatsi murdes. Kuramaa liivi keel aga ei tunne selletähenduslikke *l*-käändeid. Siin väljendatakse kõnealuseid suhteid ainult ühe käändega, *n*-lõpulise daativiga. Näit. lvI *ī'dān izān vel'ti ī'dāks pu'igā* (E. N. Setälä, NLK, 37) 'ühel isal oli üheksa poega'; *mad'ān vo'l jemā jarā küolān* 'Madjal oli ema ära surnud' (L. Kettunen, UÜLS, 25) jne. Salatsi murde

⁵ Vt. E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialectes, Reval 1853, lk. 82.

kohta olgu mainitud, et vastavad keelematerjalid kõnelevad küll omamis-, objekti- jms. suhteid väljendavast allatiivist ja adessiivist, mitte aga ablatiivist.

Järgnevalt asume allatiiviga seotud üksikküsimuste vaatlemisele.

Kõigile läänemere keeltele (niisiis välja arvatud ainult liivi keel Kuramaal) on omane moodus märkida allatiiviga isikut või olendit (ka asutust, ettevõtet, majandit jne., kusjuures viimaste all tuleb mõelda vastavaid inimkollektiive), kellele midagi antakse, muretsetakse, hangitakse, valmistatakse, tehakse jne. Lühidalt: antud juhtudel kasutatakse allatiivkäänet saaja märkimiseks (tüüp A: *lapsele kingiti raamat*). Näit. liivi: lvS *mina adr poi- zel ieaññ, kis jeli sīt ol'* (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 329) 'ma andsin adra poisile, kes eile siin oli'; eesti: eP Jõe- lähtme *kaõs osà peremelle ja üks osà tegijalle* (ÜS); eL Põlva *talõnaizek ketrsiva? meizabroõvalē laõgo* (ibid.); v a d j a: vdjL *nuorikke ante batuškale rätie, matuškale rätie, sittseveized räted, a ženiha ne annetti šolkkenē rätte* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 77) 'noorik andis ristiisale rätiku, ristiemale rätiku, sitsrätikud, kuid peigmehele anti siidrätik'; soome: smKP Lestijärvi *Van^ahemmallet tuli viulu ja nuoremalle j jauhiñkivet* (Y. Wichmann, MÄHLM, 20) 'vanemale sai viiul ja nooremale käsikivi'; isuri: isS *andoi kaigille kolmelle pojalle heppoist, ja pojad läksid etsimä* (A. Sovijärvi, FÄTSI, 223) 'andis kõigile kolmele pojale hobused ja pojad läksid otsima'; k a r j a l a: krjK *ei annettu hüö pakuoizil mīlostõa* (E. Leskinen, KKN I, 72) 'nad ei andnud kerjustele almust'; v e p s a: vpsL Arskaht *tatkõle tagrañe i mamkõle maksāne, veikõle verudeđ, tšitškõle tširūžed, kaik kurgõ itšēlēñ* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 16) 'isale seljaliha ja emale maksake, vennale vered, õele soolikad, kogu kurg iseeneesele'.

Eelmisele on lähedane tüüp A₁: *teekäijale tehti ase*. Taolistel juhtudel tähistab allatiiv isikut, olendit, eset, asutust, ettevõtet jne., kelle resp. mille j a o k s midagi tehakse, valmistatakse, varutakse, nõutatakse. Vaadeldavat tüüpi allatiive on registreeritud peale liivi keele kõigest teistest läänemere keeltest. Näit. e e s t i: eP Rapla *vanaste oliv lēvā kūnād ja aštjad, kus sūrēle perēle leiba tehti* (KKI Ü 96, 7); v a d j a: vdjL *siz neisaš kertāmā rūtšē- liē* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 91) 'siis hakatakse rukki jaoks (kesa) kordama'; soome: smS Pieksamäki *akat tekvät vuotiita vieraelle* (SKM II, 33) 'naised tegid võõra jaoks voodit'; isuri: isS *Noistii pidämää pulmia nõremmalle pojalle* (V. Porkka, ID, 134) 'hakati nooremale pojale pulmi pidama'; k a r j a l a: krjL Kontupohja *talvël vedetäñ kodī hebõlē, leh- mile, lambähilē šõdäñvākš* (H. Ojansuu, LK, 7) 'talvel vee-

takse koju hobusele, lehmadele, lammastele söömiseks'; v e p s a: vpsL Fedramägi *lapselē nāḡkām pauksībad aṅi tšoman* (L. Kettunen, NEV II, 85) '(nad) palkasid lapse jaoks väga ilusa hoidja'.

Järgmisena mainime tüüpi A₂: *tule mulle tütreks*. Taolistel juhtudel võimaldab allatiiv märkida inimestevahelisi sugulus-, sõprus- või seltsimehelikke suhteid, täpsemalt, allatiiviga märgitakse isikut, kellele minnakse naiseks, meheks, miniaks, väimeheks jne., kellele saadakse või muututakse sõbraks, seltsimeheks jne. Tüüp puudub liivi keeles. Näit. eesti: eL Setu *sa tul'är muļtē tütrest* (KKI M 7, 26); v a d j a: vdjKk *em miä silḡḡ dura-kalḡḡ tua naizessi* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 172) 'ei mina sinule rumalale naiseks tule'; s o o m e: smH Kivijärvi *niin se peä-sis' hälle m miniäks* (O. Grotenfelt, P-HK, 364) 'siis pääses see temale miniaks'; i s u r i: *kuhu mihelle mäned, elkä lähtäkä leselle, leski lūB* (TRÜ SU) 'kuhu (sa) lähed mehele? ärge lesele minge, lesk lööb'; k a r j a l a: krjP Porajärvi *tsoari ei tahton-nun andoa hänellä, keühä ol'i* (E. Leskinen, KKN III, 18) 'tsaar ei tahtnud (tütart) temale (naiseks) anda: ta oli vaene'; v e p s a: vpsL *tovariššaks tol'ko bašip tul'īn silēž* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 6) 'ütleb: tulin sulle ainult seltsimeheks'.

Ülalesitatud juhtudel väljendab allatiiv eeskätt omamissuhteid. Peale nende on läänemere keeltes aga terve rida niisuguseid oma põhiolemuselt samasse gruppi kuuluvaid allatiivi rakendamise võimalusi, mille puhul possessiivsus on kas teisejärguline faktor või puudub täiesti.

Alustame tegevuse objekti tähistavate allatiividega. Nimelt märgivad läänemere keeled allatiiviga isikut, olendit, eset jne., kellele resp. millele tegevus on suunatud, kelle resp. mille suhtes tegevus toimub, kellega resp. millega midagi tehakse (tüüp B: *panin lapsele kindad kätte*).

Üksikuid sellesisulisi näiteid on registreeritud liivi keele salatsi murdest. Näit. lvS *iza puogal sad' jumer kāl* (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 343) 'isa langes pojale ümber kaela'. Rohkesti esineb antud tüüpi allatiive aga eesti, vadja, soome, karjala ja vepsa keeles. Näit. eesti: eP Vigala *talvè küündlaväevä aēgez un't pidävä keğē tigēdam olēma, siz nad tullē inimezele kallälē* (KKI M 53, 39); eL Võnnu *lašselē paṅdi ušvēd mähkmed ümbre* (KKI Ü 106, 12); v a d j a: vdjL *mēs pāp paṅgelē varō* (V. Salminen, RVK, 778) 'mees paneb pangele võru'; vdjKr *Sä ämmä annab suhte lahasalla* (F. J. Wiedemann, ÜK, 62) 'see ema annab lapsele suud'; s o o m e: smS Mäntyselkä *ku-kas vierälē e-nsiks na-uroa. seinär ra-ko* (L. Kettunen, SM I, 247) 'kes võõrale kõige enne naerab; seinapragu'; k a r j a l a: krjP Mäntyselkä *žēnihha andau kolme kerdua nēvestalē sūda* (E. Les-

kinen, KKN III, 9) 'peigmees annab mõrsjale kolm korda suud'; v e p s a: vpsK Šimjärvi *ot'i da üheskezeižele ubehele händhä sidoi* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 121) 'võttis ja sidus üheksa-aastasele tükule sappa'.

Karjala ja vepsa keeles rakendatakse allatiivkäänet tegevuse objekti tähistamiseks eriti ulatuslikult. Vastavatest vene keele mõjudest kõnelema allpool. Siinkohal aga olgu märgitud, et nendele keeltele (samuti isuri keelele) on iseloomulik allatiivi rakendamise ka n. ö. asendisuhte esiletoomiseks, s. t. sellistes sageli esinevates väljendites nagu (sõna-sõnalt) *hobusele selgaminema, sõbrale kõrvale istuma* jne. Näit. isuri: isS *Poiga istuis suelle selkã, i hõ männiv* ... (A. Sovijärvi, FÄTŠI, 223) 'poiss istus hundi selga, ja nad läksid'; karjala: krjK *tul'i tütöllä reunäh i šanov* ... (E. Leskinen, KKN I, 51) 'tuli tüdruku kõrvale ja ütleb...'; krjL *štobi ei kasvaiž ozrãne keskë heinäd* (H. Ojansuu, LK, 19) 'et umbrohi ei kasvaks odra sekka'; v e p s a: vpsK Šimjärvi *vot uk se, sanõi, kabaloiš siniš kegal'ehen ripakoi'le keskhe* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 114) 'näe, see taat, ütleb (ta), mässis selle söetüki mähkmenärude vahele'; vpsL *mäng ištte annõ'le sirhe* (L. Kettunen, VMLT, 351) 'mine istu Anni kõrvale'. Lõunarühma keeltes ja soome keeles on sellesisulised väljendid teatavasti eeskätt genitiivsed. Vadja keeles võime selles osas näha siiski karjala ja vepsa keelega ühiseid jooni, näit. vdjL *tämä pani medded-opezele seltsäse* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 72) 'ta pani meid hobuse selga'.

Tegevuse objekti märkiva allatiivi osas tuleb lähemalt peatuda kõnelemist tähistavate verbidega ühenduses kasutataval allatiivil, s. t. allatiivil, millega tähistatakse kõnetatavat — isikut või olen-dit, kellele midagi öeldakse, räägitakse, kõneldakse (tüüp B₁: *vanaema rääkis lapsele muinasjuttu*). Näit. liivi: lvS *ütl minnel, vei sinnel mili viga on* (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 313) 'ütle mulle, kas sul on midagi viga'; e e s t i: eP Kihelkonna *tulè seižäppolä, mä tahä sõlè midad räkkiv* (ÜS); v a d j a: vdjL *ämmä nēp sinua suvāmā, nēb rahvālē tsittämā* (V. Salminen, RVK, 778) 'ämm hakkab sind armastama, hakkab inimestele kiitma'; s o o m e: smK Rovaniemi *mie sanoin isänäle että sänko mie olla ütöä talosa* (L. Kettunen, SM I, 126) 'ma ütlesin peremehele, et kas ma saan ööd majas olla'; isuri: isS *suzi sit saoi pojalle: siulle on säli antä tütöjä* (A. Sovijärvi, FÄTŠI, 224) 'siis ütles hunt poisile: sul on kahju tüdrukut anda'; karjala: krjK *itköv tuatolla... i muamolle itköv* (E. Leskinen, KKN III, 179) 'itkeb isale... ja emale itkeb'; v e p s a: vpsL Tšaigla *uk se bašib ma mšile: val'astan hebõžen da ajan bašip karat samha* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 8) 'taat ütleb eidele: rakendan hobuse ja sõidan, ütleb, kalu tooma'.

Vadja, karjala ja vepsa keele erijooneks on muuseas allatiivi rakendamine isegi mitmesuguste teretamist, hüvastijätmist, palumist, anumist jne. väljendavate verbide puhul. Näit. v a d j a: v d j L *ko länsiväd vällä, sis keikkilè piti proššaittà* 'kui läksid välja, siis pidid kõikidega jumalaga jätma' (P. Ariste, VK, 31); k a r j a l a: k r j K *mado rubei ivanalla ruguollicemah* (E. Leskinen, KKN I, 52) 'madu hakkas Ivanit paluma'; v e p s a: v p s L Tšaiгла *händ'ikaz aňi pahõ jo mužika le mol'iškaňž* (L. Kettunen, NEV I, 51) 'hunt hakkas juba väga tungivalt meest paluma'.

Nagu mainisime juba eespool, on tegevuse objekti märkiv allatiiv eriti produktiivne vadja, karjala ja vepsa keeles. Terves reas siia kuuluvates üksikküsimustes tuleb arvestada aga vene keele otsesest mõju. Nimelt mitmed transitiivsed verbid, mis eesti ja soome keeles nõuavad peamiselt partitiivset objekti (vahel ka adessiivset või komitatiivset adverbialaali) (näit. *teenima, uskuma, segama, käskima* jne.), esinevad ülalmainitud keeltes seoses allatiivse adverbialaali.

Allpool esitatav näitematerjal on jaotatud tüüpideks üksikute verbide kaupa. Tüübi olemust on iseloomustatud tinglikult, skeemaatilisel, kuna eesti keeles vastavad allatiivsed vormid puuduvad.

Tüüp B₂: *kellelegi käskima* 'kedagi käskima, kellelgi (midagi teha) käskima' (vrd. vn *он велел мне работать* 'ta käskis mind (mul) töötada'). Näit. v a d j a: v d j L *a magat mil le tšähzitä ri-hennē-z* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 148) 'kuid magada kästakse mind esikus'; k a r j a l a: k r j P Paatene *Ukko ando stokanaň järelläh pojalla i käski juua itšelläh* (A. Genetz, TVKK, 9) 'taat andis klaasi pojale tagasi ja käskis (tal) enesel juua'; v e p s a: v p s L Kortlaht *moržā käsk hān le külbe-t'in lämbitada* (L. Kettunen, NEV II, 100) 'naine käskis teda (tal) sauna kütta'.

Tüüp B₃: *kellelegi lubama, laskma* 'kedagi, kellelgi lubama, laskma (midagi teha jne.)' (vrd. vn *дай ребенку спать* 'lase lapsel magada', *он позволил мне работать* 'ta lubas mind töötada'). Näit. v a d j a: v d j L *naizet pajattevõd: eb annõ meile marjoit korjatõ* (P. Ariste, VK, 48) 'naised räägivad: ei lase meil marju korjata'; k a r j a l a: k r j A Tulemajärvi *mol'ih: «anna mi tahto merēs poikki mennä minülleñi»* (E. Leskinen, TMV, 111) 'palub: lase mind ükskõik kuidas merest läbi minna'; v e p s a: v p s L Tšaiгла *milēñ magata ed anda* (L. Kettunen, NEV II, 53) '(sa) ei lase mind magada'.

Tüüp B₄: *kellelegi uskuma* 'kedagi uskuma' (vrd. vn *он никому не верит* 'ta ei usu mitte kedagi'). Näit. k r j L Šuoju *külläine nälgähizēle ei-usko* (H. Ojansuu, LK, 137) 'sõõnu ei usu näljast'; v p s L *tsiganale ala usko* (L. Kettunen, VMLT, 352) 'mustlast ära usu'.

Tüüp B₅: *kellelegi aitama* 'kedagi aitama' (vrd. vn он помог мне 'ta aitab mind'). Näit. v a d j a: vdjL *veib_елла, mie vein avittā sillǝē* (P. Ariste, WS, 17) 'võib-olla tohin ma sind aidata'; k a r j a l a: krjP Kiestinki *kolmi mieštā tulī meilä auttamah* (E. Leskinen, KKN III, 152) 'kolm meest tulid meid aitama'; v e p s a: vpsL Arskaht *abuta sä milēñ lapsit' kasvata* (L. Kettunen, NEV I, 8) 'aita sa mul lapsi kasvatada'.

Vene keele mõju näib mõnikord ilmnevat ka vastavate eesti murdeliste vormide puhul. Näit. eR Vaivara *nämät_avittot miulē tüöt tehä* (ÜS) või eP Ambla *aitta mulle puid säcida, üksi_ei sä sūre saēdā* (ibid.). Isegi liivi keele salatsi murdest on registreeritud analoogilisi vorme, näit. *tämä minnel om äbten räk, neuk un leibk* (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 343) 'ta on aidanud mind rahaga, [hea] nõuga ja leivaga'. Sellise allatiivi ulatuslikum esinemine salatsi murdes on siiski ebausutav. Ilmselt on ülaltoodu näol tegemist juhusliku keelepruugi registreerimisega. Küll aga peame salatsi murdele (resp. liivi keelele) oma-seiks niisuguseid võimalusi, nagu *tämä täis, lass t ä m m e l ablum tulg* (ibid., 337) 'tema tahtis, et tulgu [ma] temale appi'. Viimast laadi allatiivne väljend on kindlasti läänemere algupära (tüüpi B kuuluv), kuna vastavaid näiteid leidub enamikus läänemere keeltes. Näit. e e s t i: eP Mihkli *kui kitsaz kää õ, siz nābriv tulāb meittele abisse* (KKI M 11, 30); v a d j a: *pakana tuli apise tälle* (A. Ahlqvist, WG, 114) 'vanakuri tuli talle appi'; k a r j a l a: krjL Mundjärvi *naiñe tul'i muzikanǝ abū ruadamā* (J. Kujola, LS, 2) 'naine tuli mehele appi töötama'.

Tüüp B₆: *kellelegi teenima* 'kedagi teenima' (vrd. vn он служил хозяину 'ta teenis peremeest'). Näit. k a r j a l a: krjV *kondie šanō omalla pojalla: slūži hänellä, kuij_slūžit i mi'ula* (E. Leskinen, KKN I, 113) 'karu ütles oma pojale: teeni teda nii, nagu mindki teenisid'; v e p s a: vpsL Tšaigla-Fedramägi *häm_bašib: «mä muzikanǝ vištoškūme vot sluziñ, kodin vardiō_tšūñ* (L. Kettunen, NEV I, 48) 'ta ütleb: ma teenisin meest viisteistkümmend aastat, valvasin maja'.

Vene keele mõjul leidub v a d j a keeles (usutavasti ka karjala ja vepsa keeles) väljendeid tüübist B₇: *kellelegi segama* 'kedagi segama' (vrd. vn он мешал мне 'ta segas mind'). Näit. vdjL *tällē tšenni eb_mešaittenu tširjuttā* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 151—152) 'keegi ei seganud teda kirjutamast'.

Kolmanda põhigrupina võime tuua esile allatiive, mis on seotud kellegi või millegi kohta mingi fakti konstateerimisega, kedagi või midagi puudutava asjaolu kirjeldamisega: allatiiviga märgitakse isikut, olendit, eset jne., kellega resp. millega midagi toimub, sünnib, juhtub, kes resp. mis on mingisuguses olukorras või seisundis jne. Mainitud laadi allatiivid on põhiliselt iseloomulikud

kõigile läänemere keeltele (liivi keele osas tuleb arvesse muidugi ainult salatsi murre). Siiski eesti keeles on viimaste rakendamine suhteliselt piiratum kui näiteks karjala, vepsa, vadja või soome keeles. Sellest aga lähemalt üksikute tüüpide kirjelduste juures. Tuleb veel tähendada, et karjala, vepsa ja vadja keeles tuleb siingi arvesse vene keele tugev mõju.

Esmalt vaatleme juhte, kus allatiiv märgib isikut, olendit, eset jne., kellega resp. millega midagi toimub, sünnib, juhtub (tüüp C: *p u u l e k a s v a v a d l e h e d k ü l g e*). Liivi keele salatsi murdest on registreeritud näide *sie i m i l a m a d m ü t l u d t u l u b* (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 340) 'inimesel tulevad kõik (sugused) mõtted [pähe]'. Eesti murretes on antud tähenduses sagedasem adessiivkääne. Sellega paralleelselt rakendatakse mõnel määral siiski ka allatiivi. Näit. eR Jõhvi *u v a d e l l e k a s v a v a d p a l u d* ('kaunad') *k ü l o e* (KKI M 87, 16); eL Setu *m u n e t e k ä u t e b i p ä l e* (ÜS). Ülejäänud läänemere keeltes on nimetatud tüüp väga laialdaselt levinud. Näit. v a d j a: v d j L *m i k ä l e n a i z e l e t u l i, v e t t i n a i n k ö l i* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 59) 'naisega juhtus midagi: naine võttis [kätte], suri ära'; s o o m e: s m H Loppi *N i k k a r i l l e t u l i k o v a k i r e e e i k ä s a a n n u y h t ä n m i ä s t a v u k s e e s* (G. E. Leino, LPK, 294) 'puusepal hakkas õige kiire ja ta ei saanud ühtegi meest endale appi'; k a r j a l a: k r j L Mundjärvi *n o m u ž i k a l e s t r a š n o r o d i h o t t a d a, e i r u o h t i n u, l a š k t a g a z e* (H. Ojansuu, LK, 185) 'kuid mehel hakkas hirm võtta, ei julgenud, laskis tagasi'; v e p s a: v p s K Noidal *m a m a l e ž ä l p o i g u t t e g h e* (L. Kettunen — P. Siro, NVM, 30) 'emal hakkas pojast hale'.

Tuleb arvata, et äsjavaadeldud tüüpi allatiiv on pärit juba ühisläänemere keelest, kuid hiljem on see saanud produktiivseks eeskätt põhjarühma keeltes ja vadja keeles. Muuseas, karjala, vepsa ja vadja keeles on antud tähendusliku tüübi raames märgata vene keele vastavasisuliste süntaktiliste konstruktsioonide mõju (vrd. näit. *м н е с т а л о с т р а ш н о* 'mul hakkas jube' jne.).

Ühisläänemere keelest on saanud alguse järgminegi tüüp (tüüp C₁: *see töö on silmadele kahjulik*). Taolistel juhtudel märgitakse allatiiviga isikut, olendit, eset, elusolendi kehaosa jne., kelle resp. mille suhtes avaldub mingi tegevuse, olukorra jne. toime või mõju. Näit. liivi: l v S *k u i s i e s m u k k e s t š i l m i l k i l d u b* (J. A. Sjögren — F. J. Wiedemann, LG, 321) 'kui kena see näib silmadele'; e e s t i: e P Kihelkonna *n õ ñ d ä k u t k ü l ä m ö l e, n õ ñ d ä m ä k ü l ä l e* (ÜS); v a d j a: v d j L *n a i z r a h v a l e ž e o n p a l l ä i p ä i s ü n t i t š ä v v ä* (P. Ariste, WS, 54) 'naisterahval on palja päi patt käia'; s o o m e: s m S Hirvensalmi *p a n n a a h a (n) t e r v o o a i n a k i i s i t ä v a r t e (n) , e t t ä s e (n) t e r v e e l l i s t ä h u a v a l l e* (H. Paasonen, LH, 216) 'tõrva pannakse ikka sellepärast, et see on haavale kasulik'; k a r j a l a: k r j L Suoju *d e i o u n u k o n u š n à n i ž à n d ä l e i*

koõušnân e m a n d ä l ǣ mielđ müöi (H. Ojansuu, LK, 149) 'ei olnud talli peremehele ja perenaisele meelt mööda'; v e p s a: vpsL Arskaht *añi h ä n l ǣ jo melhiñe, añi tšoma ñägub* (L. Kettunen, NEV II, 23) 'temale meeldib juba väga, näib väga ilus'.

Enamikus läänemere keeltes leiame näiteid tüübi C₂ (*sulle on ta onu*) kohta. Niisiis, allatiiviga märgitakse isikut, kelle suhtes või kelle kohta konstateeritakse mingisugust sugulus- või tutvusvahekorda mõne teise isikuga. Tüüp ei ole produktiivne. Tüübi tekkeajaks tuleb aga siiski lugeda läänemere aluskeele periood. Lisame mõned näitelauseid. E e s t i: eL Helme *mē v a n a l e o l e t rištivoic* (ÜS); v a d j a: v d j K k *oma o m a l l o n väkizē tuttava* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 187) 'oma on omale vägisi tuttav'; k a r j a l a: k r j L Mundjärvi *ñämäd oñdau millei poigad* (H. Ojansuu, LK, 184) 'mulle on nad pojad'; v e p s a: vpsL *minun tütär se miñ d j a l ǣ nado* (L. Kettunen, VMLT, 350) 'minu tütar, see on miniale nadu'.

Eespool juba mainisime, et karjala, vepsa ning samuti vadja keeles on kellegi või millegi kohta mingi fakti konstateerimist või-maldava allatiivi piirkond märgatavalt laienenud vene keele ottsel mõjul. Nimelt kasutavad nimetatud keeled allatiivi tervel real juhtudel siis, kui on juttu kellegi viibimisest teatavas vaimses või füüsilises seisundis (kellelgi on kahju, häbi, külm, raske, valus jne.) või kui märgitakse, et kellelgi on vajadus, võimalus, kohustus midagi teha, kusagil olla jne. Kõik need juhud on teistes läänemere keeltes, s. t. eesti ja soome keeles ning liivi keele salatsi murdes adessiivsed. On ilmne, et antud tähenduses on adessiivkääne algupärane. Seevastu karjala, vepsa ja vadja allatiivid on vene daativi otseseks vasteks.

Alljärgnevalt vaatleme käsitletavaid vene keele mõjul kujunenud allatiivitüüpe lähemalt.

Tüüp C₃: *mulle on külm* 'mul on külm' (vrd. v n м н е х о л о д н о 'mul on külm'). Allatiiv tähistab isikut või olendit, kes on teatavas vaimses või füüsilises seisundis, kes mingisugusel viisil tajub ümbritsevat keskkonda, kes võtab vastu muljeid ümbritsevast keskkonnast jne. Näit. v a d j a: v d j L *ē, mitä siä mi l l ǣ tulid juttēb, mi l l ǣ n i t š i on tšülme* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 31) 'oh, miks sa minu juurde tulid, mul on niigi külm'; *i. tšävä tällē eli tšä-vvā* (ibid., 34) 'tal oli igav käia'; k a r j a l a: k r j L Šuoju *he i l ǣ sanuda huiged* (J. Kujola, LS, 1) 'neil on piinlik öelda'; v e p s a: vpsL Tšaigla *a k a l ǣ jo añi hond i tusk* (L. Kettunen, NEV I, 57) 'naisel on ju väga halb ja kurb (olla)'. Selle kohta on näide ka i s u r i keelest: isS *suzi sit saoi pojalle: siulle on säli antä tüttöjä* (A. Sovijärvi, FÄTSI, 224) 'siis ütles hunt poisile: sul on kahju tüdrukut anda'.

Järgmisena mainime karjala ja vepsa keelele iseloomulikku moodust märkida allatiiviga isikut või olendit, kes peab, kellel on

vaja, kes on sunnitud midagi tegema, kusagile minema jne. (tüüp C₄: *sulle tuleb minna* 'sul tuleb minna' (vrd. vn *тебе надо идти* 'sul tuleb minna')). Näit. karjala: krjL Mundjärvi *ižan-dale pidi ištšellē mändä* (H. Ojansuu, LK, 231) 'peremehel enesel tuli minna'; vepsa: vpsL Tšaigla «*keda meile rikta?*» — «*rikta meile härg*» (L. Kettunen, NEV I, 37) 'keda me peame tapma? — me peame härja tapma'. Sama algupära on allatiiv sel-listeski väljendeis nagu vpsL Tšaigla-Fedramägi *silēž homen tuumīne nēpreme-nno* (ibid., 63) 'sa pead homme ilmtingimata tulema' või vdjL *naizerokas tuleb vassā, sis parap elä mene, kuhe sille eli menemīs* (P. Ariste, VK, 14) '[kui] naisterahvas tuleb vastu, siis parem ära mine[gi], kuhu sul oli vaja minna'.

Karjala ja vepsa keel kasutavad vene keele eeskujul allatiivi märkimas isikut või olendit, kes võib, kes saab, kellel on võimalik midagi teha, kusagil olla jne. Eriti sage on vaadeldava allatiivi-varjundi rakendamine seoses eitava kõnega (keegi ei või, ei saa, kellelgi pole võimalik jne.) [tüüp C₅: *mulle ei saa minna* 'ma ei saa, mul pole võimalik minna') (vrd. vn *мне нельзя идти* 'ma ei tohi minna')]. Näit. karjala: krjK *mōattih hüö kešk-üöh šōaten, ni kumbaze lla ei šōa uinota* (E. Leskinen, KKN I, 60) 'nad magasid keskööni, kumbki ei saa uinuda'; vepsa: vpsL *jälgmā uitta i kuna prihalē, t'eha i mida* (L. Kettunen, NEV II, 80) 'lõpuks (polnud) poisil mitte kusagile minna, teha (polnud) midagi'.

Eelesitatud tüüpide kõrval võime märkida vene keele juhuslikuilmelisemat mõju veel mitmetel muudelgi üksikjuhtudel, nagu vdjL *milleg keamet päivā tolki elā* (P. Ariste, VKG, 32) 'mul on ainult kolm päeva elada'; *millē eli kahesā vuotta* (L. Kettunen — L. Posti, NVK, 96) 'ma olin kaheksa aastane'; krjL Šuoju *d'ogo äijig sille vuot on* (H. Ojansuu, LK, 107) 'kui vana sa oled'; vpsL *enamp sōdā prihāhele da neitšukāhele i mida* (L. Kettunen, NEV I, 114) 'enam ei ole poisil ega tüdrukukesel midagi süüa'.

* *
*

Eeltoodud käsitlusest lühikest kokkuvõtet tehes märgime, et *len- (< *leñ-) lõpulisel allatiiviga, mis tuli läänemere aluskeeles kasutusele tegevuse siirdepaika tähistava pinna (*lauale*) või ala (*põllule*) märkimiseks, hakati sama keeleühtsuse raames peagi väljendama veel tervet rida muid kohasuhteid: allatiiviga võidi tähistada tegevuse siirdepaigana sisekohta (*pöönigule*), samuti märkida isikut, olendit, eset, maastikuühikut, hoonet jne., kelle resp. mille juurde, lähedusse minnakse (*tädile minema, jõe le minema*), või suunda, kuhu poole minnakse,

liigutakse (*paremale*). Järk-järgult avardus ühisläänemere keele allatiivi tähenduslik külg veelgi. Allatiiviga hakati märkima tööle või tegevusse minemist (*tööle minema*), samuti uue olukorra algamist (*mehele minema*). Kuigi Kuramaa liivi keeles ei leidu omamisi-, objekti- jms. suhteid väljendavat allatiivi, on ilmne, et nimetatudki funktsioonid on allatiivi hakatud kasutama juba läänemere aluskeele perioodil. Kindlasti on ühisläänemere algupära veel viisil allatiiv, kuid viimane pole muutunud üldiselt kasutatavaks ja tema kõiki erikujusid ei rakendata eri keeltes võrdlemise ulatusega. Oleks raske uskuda, et eesti ja vepsa keeles võrdlemise rohkesti esinev suhteallatiiv oleks nendes keeltes hilistekkeline, kuigi seda osas läänemere keeltes ei esine. Usuksime pigem, et nimetatud läänemere aluskeelest pärinev funktsioon pole allatiivil kõikjal kasutusele tulnud. Kitsalt vepsa keele omapäraks loeme sealseid hilistekkelisi temporaaalse tähendusega allatiivi ja maksuvahendit märkivat allatiivi.

* *
* *

NÄIDETE ALLIKAD JA LUHENDID

Ahqvist, A., WG = Wotisk Grammatik jemte språkprof och ordförteckning. I. Grammatik. Ljudlära, Helsingfors 1855; Ahrens, E., Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1853; Ariste, P., VKG = Vadja keele grammatika, Tartu 1948; Ariste, P., VK = Vadja keelenäiteid. — Tartu Ülikooli Toimetused B. Humaniora XLIX, Tartu 1942; Ariste, P., WS = Wotische Sprachproben. — Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1933, Tartu 1935; Cannelin, K., TKK = Tutkimus Kemin kielenmurteesta. — Suomi. Kolmas Jakso, 2 Osa, Helsinki 1889; ES IS = ENSV TA Emakeele Seltsi isuri sõnavara kartoteek; ES VS = ENSV TA Emakeele Seltsi vadja sõnavara kartoteek; Genetz, A., TAK = Tutkimus Aunuksen kielestä. Kielennäytteitä, sanakirja ja kielioppi. — Suomi. Toinen Jakso, 17 Osa, Helsinki 1885; Genetz, A., TVKK = Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä. Kielennäytteitä, Sanakirja ja Kielioppi. — Suomi. Toinen Jakso, 14 Osa, Helsinki 1881; Grottenfelt, O., P-HK = Pohjois-Hämeen kielimurteesta. — Suomi. Toinen Jakso, 12 Osa, Helsinki 1878; Хакулинен, Л., Развитие и структура финского языка. Часть II. Лексикология и синтаксис, Москва 1955; Kettunen, L., LW = Livisches Wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki 1938; Kettunen, L., NEV I = Näytteitä etelävepsästä. I. Eripainos aikakauskirja «Suomen» IV jakson 18. osasta, Helsinki 1920; Kettunen, L., NEV II = Näytteitä etelävepsästä II. Helsinki 1925. — Suomi. Viides jakso, 4 osa, Helsinki 1928; Kettunen, L., SM I = Suomen murteet I. Murrenäytteitä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, 188. osa, Helsinki 1930; Kettunen, L., UULS = Untersuchung über die livische sprache, Tartu 1925; Kettunen, L., VMLT = Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXXXVI, Helsinki 1943; Kettunen, L. — Posti, L., NVK = Näytteitä vatjan kielestä. Julkaisseet Lauri Kettunen ja Lauri Posti. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXIII, Helsinki 1932; Kettunen, L. — Siro, P., NVM = Näytteitä vepsän murteista. Keränneet ja julkaisseet Lauri Kettunen ja Paavo Siro. — Suomalais-ugri-

laisen Seuran Toimituksia LXX, Helsinki 1935; KKI M 7 = Pino, V., Morfologiline ülevaade Setust. Värska khk. Tonja k. 1947; KKI M 11 = Noorkõiv, V., Morfologiline ülevaade. Verb, 1948; KKI M 53 = Korjus, I., Morfologiline ülevaade Vigalast. Noomen, 1951; KKI M 87 = Rannula, E., Jõhvi murraku morfoloogia (noomen). Sompaküla, 1952; KKI MT 18 = Pino, V., Murdetekste Setust Värska khk., 1947; KKI Ü 96 = Krüppelmann, M., Ülevaade Rapla murrakust, kogutud kihelk. lõunaosast, Vastja külast (praegu: Rapla raj. Kehtna k/n Partisani kolhoos), 1953; KKI Ü 101 = Turu, E., Ülevaade laiuse murrakust, kogutud kihelkonna loodeosast, Endla külast (praegu: Kõola külanõukogu, kolhoos «Bolševik»), 1953; KKI Ü 106 = Lehari, V., Murdematerjale Koorvere ja Leevi asundusest (küsitluskava alusel), 1953; Kujola, J., LS = Lyydiläismurteiden sanakirja, Helsinki 1944; Latvala, S., LHL-SK = Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. — Suomi. Kolmas Jakso, 12 Osa, Helsinki 1895; Latvala, S., LMP-SM = Lauseopillisia muistoonpanoja Pohjois-Savon murteesta. — Suomi. Kolmas Jakso, 17 Osa, Helsinki 1899; Leino, G. E., LPK = Lopen pitäjän kielimurteesta, Tutkimuskoe. Suomi. Kolmas Jakso, 3 Osa, Helsinki 1890; Leskinen, E., KKN I = Karjalan kielen näytteitä. I. Tverin ja Novgorodin karjalaa. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 193. osa, Helsinki 1932; Leskinen, E., KKN II = Karjalan kielen näytteitä II. Aunuksen ja Raja-Karjalan murteita. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 193. osa, Helsinki 1934; Leskinen, E., KKN III = Karjalan kielen näytteitä III, Ent. Poventsan ja Kemin kihlakuntien karjalaismurteita. — Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 193. osa, Helsinki 1936; Leskinen, E., TMV = Tulemajärven murteen vokalisimi. — Suomi, Viides Jakso, 15-s osa, Helsinki 1933; Lindfors, A. E., THM = Tutkimus Heinolan murteesta. — Suomi. Kolmas Jakso, 6 Osa, Helsinki 1893; Ojansuu, H., LK = Lyydiläisiä kielennäytteitä. Koonneet Heikki Ojansuu, Juho Kujola, Jalo Kalima ja Lauri Kettunen. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXIX, Helsinki 1934; Paasonen, H., LH = Lauseopillisia havaintoja verbin ja konjunktionien alalta. — Suomi. Kolmas Jakso, 3 Osa, Helsinki 1890; Porkka, V., ID = Ueber den ingrischen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermanländischen Dialekte, Helsingfors 1885; Salminen, V., RVK = Runonäytteitä vatjan kielestä. Muistiinmerkinneet E. N. Setälä, V. Alava, Väinö Salminen ja Lauri Kettunen. Eripainos «Suomen kansan vanhoista runoista» IV, Helsinki 1928; Salenius, P., TKTS = Tutkimus kielimurteesta Tornion seuduilla. — Suomi. Toinen Jakso, 14 Osa, Helsinki 1881; Setälä, E. N., NLK = Näytteitä liivin kielestä. Suomentanut ja julkaissut Väinö Kyrölä. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 106, Helsinki 1953; Sirelius, U. T., LTJJK = Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta. Suomi. Kolmas Jakso, 10 Osa, Helsinki 1894; Sjögren, J. A. — Wiedemann, F. J., LG = Sjögren, J. A., Livische Grammatik nebst Sprachproben. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Ferdinand Joh. Wiedemann, St. Petersburg 1861; SKM II = Suomen kansan murrekirja. Itämurteet. Sanakirja-säätiön Toimituksia IV, Porvoo-Helsinki 1945; Sovijärvi, A., FÄTSI = Foneettis-äännehistoriallinen tutkimus Soikkolan inkeröismurteesta. Suomi-kirjan eripainos 5. Uusi sarja, Helsinki 1944; Tarkiainen, V., ÄTJM = Äänneopillinen tutkimus Juvan murteesta. — Suomi. Neljäs Jakso, 2 Osa, Helsinki 1904; Tunkelo, E. A., Eräistä tulo- ja erosijain merkitystehtävistä. — Virittäjä 1931; TRÜ SU = Tartu Riikliku Ülikooli soomeugri keelte kateedri arhiivkogud; Wennola, J. H. AHP-PR = Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta. — Suomi. Kolmas Jakso, 13 Osa, Helsinki 1897; Wichmann, Y., MÄHLM = Muutamia äänneopillisia havainnoita Lestijoen murteesta. — Suomi. Kolmas Jakso, 6 Osa, Helsinki 1893; Wiedemann, F. J., UK = Über die Nationalität und Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreewinen in Kurland. Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg, VII^e Série, Tome XVII, N^o 2. St.-Petersbourg 1871; ÜS = ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvakeele sõnavara üldkartooteek.

ФУНКЦИИ АЛЛАТИВА В ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКАХ

Э. Р. ПАЮСАЛУ

Резюме

Как другие внешнеместные падежи в прибалтийско-финских языках, т. е. адессив и аблатив, так и аллатив, наряду с обозначением места, имеет и многие другие, т. е. вторичные функции.

1. Аллатив места

Аллатив места означает, в зависимости от природы падежа, в основном место, куда направлено действие (т. е. место, куда идут, направляются, куда что-то несут и т. д.). В сочетании с определенными глаголами, выражающими продолжение пребывания где-то (напр., *jääma* 'оставаться', *jätma* 'оставлять', *surema* 'умирать' и т. д.), аллатив обозначает также место, где действие происходит. Как в первом, так и во втором случае мы видим употребление аллативов, обозначающих известный участок (тип: *põllule minema* 'идти на поле') или какую-нибудь поверхность (тип: *lauale panema* 'класть на стол'). Кроме этих внешнеместных отношений, посредством аллатива можно выразить ещё целый ряд других локативных отношений: посредством аллатива обозначают помещения, куда, в которое входят (тип: *põõnigule minema* 'идти на чердак'), предмет, здание и т. д., к чему идут (тип: *kaevule minema* 'идти к колодезю'), лицо, семью и т. д., к кому идут (тип: *meile tulema* 'идти к нам'), направление, куда идут (тип: *vasele käele* 'по левую руку'). В указанных случаях аллатив имеет общеместный характер.

2. Аллатив, обозначающий работу или занятие, на которое идут, к которому приступают

Посредством аллативов названий различных процессов труда обозначают работу или занятие, на которое идут, к которому приступают (тип: *tööle minema* 'идти на работу'). В основном то же самое выражают аллативы слов, обозначающих объект, цель работы или деятельности, а также орудие труда или средство. Особо отметим типы *marjule minema* 'идти за ягодами' (направление к какой-либо деятельности выражено посредством аллатива от слова, обозначающего то, что добывается в процессе данной деятельности), *poodele minema* 'идти ловить рыбу неводом' (направление к деятельности выражают посредством аллатива названия орудия труда или средства, употребляемого при

занятии), *lõunale minema* 'идти обедать' (аллатив от слова, обозначающего еду или время еды, показывает, что к этой еде приступили или приступят). К рассматриваемому виду относится большая группа аллативов от слов, обозначающих различные празднества, собрания, семейные праздники и т. д. (тип: *pidule minema* 'идти на праздник').

3. Аллатив, обозначающий вхождение в новое состояние

Посредством аллатива обозначают попадание или приведение кого-либо или чего-либо в новое положение, состояние и т. д. (тип: *hoiule panema* 'положить на хранение'). Отметим некоторые частные случаи. Например, посредством аллативов названий органов, частей тела обозначают пользование соответствующей частью тела как опорой, т. е. принятие новой позы (тип: *jalule tõusma* 'вставать на ноги'). Аллатив дает возможность обозначать изменения в выражении, облике, сущности кого-либо или чего-либо (тип: *vahule minema* 'вспениваться'), переход какого-либо организма в новый этап развития или роста (тип: *pungale minema* 'пускать почки'), перемену погоды (тип: *läheb vihmale* 'собирается дождь') и изменения в психическом состоянии кого-либо (тип: *nutule ajama* 'доводить до слёз').

4. Аллатив образа действия

Аллативные формы характеризуют какое-либо действие, состояние и т. д., отвечая на вопрос: как?. В первую очередь назовем аллативы, характеризующие образ действия или род состояния (главным образом, наречия аллативной формы; тип: *küka-kile käima* 'ходить на корточках'). В вепских и финских диалектах посредством аллатива указывается, каким, на что похожим кажется, представляется какое-либо существо, предмет и т. д. Аллативом образа действия можно, наконец, охарактеризовать действие, состояние и т. д. в отношении их повторности, количества, размера, объема и т. д.

5. Аллатив времени

Аллатив времени свойственен в основном только вепскому языку. Посредством названного аллатива можно обозначать время совершения действия, а также указывать, в течение какого отрезка времени что-либо происходит.

6. Аллатив, обозначающий средство уплаты

В вепских диалектах посредством аллатива может обозначаться средство уплаты.

7. Аллатив отношения

Аллатив иногда позволяет охарактеризовывать живое существо, предмет и т. д. с какого-нибудь стороны или в каком-нибудь отношении (типы: *kasvule kidur* 'хилый на рост' и *agar tööle* 'усердный в работе').

8. Аллатив, выражающий отношения владения, отношение к объекту действия и т. д.

Посредством аллатива обозначают лицо или существо, которому что-то дают, делают и т. д., т. е. аллатив обозначает получателя (тип А: *lapsele kingiti raamat* 'ребенку подарили книгу'). К предыдущему близок тип А₁: *teekäijale tehti ase* 'путнику приготовили постель' (аллатив обозначает живое существо, предмет и т. д., для которого что-либо делают, готовят). Аллатив позволяет обозначать и лицо, за которое выходят замуж (к которому идут в жены), которому становятся невесткой, зятем и т. д. (тип А₂: *tule mulle tütreks* 'стань моей дочерью', букв.: 'иди мне в дочери').

В вышеприведенных случаях аллатив выражает в первую очередь отношения владения. Но имеется целый ряд случаев, когда притяжательный характер аллатива или имеет второстепенное значение, или вообще утерян.

Рассмотрим вначале аллативы, обозначающие объект действия. Посредством таких аллативов обозначают живое существо, предмет и т. д., на кого, на что направлено действие, с кем, с чем что-либо делают (тип Б: *pani lapsele kindad kätte* 'надел ребенку на руки варежки'), также лицо или существо, к которому обращаются с речью, которому что-нибудь говорят (тип Б₁: *vanaema rääkis lapsele muinasjuttu* 'бабушка рассказывала ребенку сказку'). Впрочем, сфера аллатива, обозначающего объект действия, в карельском и вепсском языках в целом ряде случаев расширялась под непосредственным влиянием русского языка, а именно: многие переходные глаголы (напр., *teenima* 'служить', *uskuma* 'верить', *segama* 'мешать', *käskima* 'приказывать, велеть' и т. д.) встречаются в этих языках в сочетании с аллативным обстоятельством.

В третью основную группу мы можем выделить аллативы, связанные с констатированием какого-нибудь факта о ком-либо или о чем-либо. Посредством аллатива можно обозначать живое существо, предмет и т. д., с которым что-либо происходит (тип В: *riule kasvavad lehed külge* 'на дереве, букв.: дереву, вырастают листья'), живое существо или часть тела, предмет и т. д., на которые оказывает влияние или воздействие какая-нибудь деятельность, обстоятельство и т. д. (тип В₁: *see töö on silmadele kahjulik* 'эта работа вредна для глаз'), лицо, в отношении кото-

рого констатируется, что оно состоит в каком-нибудь родстве или знакомо с каким-нибудь другим лицом (тип В₂: *sulle on ta oni* 'тебе он приходится дядей'). Под влиянием русского языка в водском, карельском и вепсском языках аллатив употребляется и в целом ряде таких случаев, когда говорится о пребывании кого-нибудь в известном психическом или физическом состоянии (кому-нибудь обидно, стыдно, холодно, больно и т. д.) или когда отмечается, что кто-нибудь имеет потребность, возможность, обязанность что-то делать, где-то бывать и т. д.

* *
*

Мы можем установить, что большинство из вторичных функций аллатива свойственно этому падежу во всех прибалтийско-финских языках. Значит, происхождение этих функций следует отнести к периоду прибалтийско-финского языка-основы. И только некоторые функции или оттенки значения аллатива возникли в разных языках (или группах языков) в более поздний период, притом эти функции или имеют самобытный характер, или образовались на базе посторонних влияний.

НЕКОТОРЫЕ ЯВЛЕНИЯ АССИМИЛЯЦИИ, ЭЛИЗИИ И ВСТАВКИ ЗВУКОВ В УДМУРТСКОМ ЯЗЫКЕ

(на материале бавлинского диалекта)¹

И. ТАРАКАНОВ

Отдельные звуки сами по себе ещё ничего не обозначают. Они приобретают определенное значение лишь в связи с другими звуками, образуя слово. Следовательно, при образовании тех или иных значимых единиц языка мы имеем дело не с одним отдельно взятым, чётко артикулированным звуком, а с несколькими звуками, объединенными в одно целое. При произнесении их в потоке речи происходит целый ряд быстро сменяющихся движений органов речи, вследствие чего фонемы, составляющие слово, оказываясь в непосредственном соседстве, воздействуют друг на друга и в физиолого-акустическом отношении подвергаются значительным изменениям. Поэтому фонемы наряду с основными вариантами, в зависимости от занимаемых ими позиций и соседних звуков, могут иметь целую гамму побочных звучаний. Одни из них носят в речи минимальный, лишь фонетический характер, другие могут иметь и фонематический характер, так как соседство одного звука с другим нередко изменяет направление развития другого звука, переводя его иногда из одного качественного состояния в другое качественное состояние.

Одним из наиболее распространенных случаев взаимодействия звуков в речевом потоке является а с с и м и л я ц и я, выражающаяся в уподоблении артикуляции одного звука артикуляции другого. Уподобление звуков чаще всего происходит в пределах двух соседних звуков, но иногда оно может распространиться и на соседние слоги слова. Ассимиляция звуков может происходить по признаку звонкости—глухости, т. е. по степени участия голосовых связок, по палатальности или непалатальности звуков и по способу образования их как в прогрессивном, так и регрессивном направлении.

¹ Статья представляет собою главы диссертации «Фонетические особенности бавлинского диалекта удмуртского языка (в свете экспериментальных данных)», Тарту 1959.

Рассмотрение подобного рода звукоизменений, вызванных взаимодействием звуков, а также исследование некоторых явлений элизий и вставки звуков, происходящих в потоке речи и является целью настоящей статьи. Ниже даём анализ каждого из этих явлений в отдельности.

I

1. УПОДОБЛЕНИЕ ЗВУКОВ ПО ПРИЗНАКУ ЗВОНКОСТИ—ГЛУХОСТИ

Как и во многих других языках, согласные в удмуртском языке сочетаются в потоке речи по определенным правилам. Под влиянием закона ассимиляции звонкие согласные уподобляются звонким, а глухие — глухим согласным. Сравните, например, *guždor* 'лужайка', *meritānā* 'посадить, пересадить', *šukkānā* 'стукнуть, ударить, сбить (масло)' и др.

Исключение в этом отношении составляют сонорные согласные *r, l, l', m, n, ŋ*, не имеющие себе соответствия в ряду глухих, которые могут сочетаться как со звонкими, так и с глухими согласными. Примеры: *pitran* 'колесо', *tulkām* 'волна', *ñiñdor* (лит. *ниндор*), 'обрезки лыка', *ukmās* 'девять', *ñiñdon* (лит. *ньильдон*) 'сорок', *vandiškānā* 'порезаться' и др.

Способностью сочетаться как со звонкими, так и с глухими согласными обладают также согласные *v, ž, z, ź*. Но, в отличие от сонорных, они под влиянием соседних согласных в ряде случаев могут также оглушаться или становиться полувзвонкими. В следующих примерах рассматриваемые звуки произносятся звонко и в соседстве с глухими согласными: *kārāžtiškānā* 'искривиться, покоситься', *vajāžkal* 'завёртка (у оглобли)', *gožtānā* 'написать', *pāžtānā* 'заставить кого-либо испечь', *mālažkāsket* 'супонь (у хомута)', *kurekpāztek* (лит. *курегнутэк*) 'без яйца', *kōtvijan* 'понос' и др. Однако согласный *v* при обратной последовательности (т. е. *v* + глухой согласный) оглушается и произносится как *f*. Это видно, например, в русских заимствованиях *aftobus* ~ *akto-bus* < русск. *автобус*, *aftol* < русск. *автол*, *straḡofkā* < русск. *страховка* и др. Относительно согласных *ž, z* и *ź* следует сказать, что иногда они в соседстве с глухими согласными в некоторой степени оглушаются, становясь полувзвонкими. Такое полувзвонкое произношение их наблюдается в словах типа: *krežfi* (лит. *крезьчи*) 'гусляр', *vuzfi* (лит. *вузчи*) 'продавец', *ñužtiškānā* 'ползти, пресмыкаться', *krežšf* 'струна для гуслей', *ižkem* (лит. *иськем*) 'верста' и др.; случаи полного оглушения рассматриваемых согласных в описываемом диалекте мы зафиксировали лишь в следующих словах: *vištem* 'дурак, глупый, бестолковый' (из *viž* 'ум'), *maštanā* 'грести, сгрести' (из *mažes* 'грабли'), *pōštānā* 'варить,

сварить' (из *pöžänä* 'варить, кипеть'), *ṭṣuškenak* (из *ṭṣuž kenak* 'тётя (жена брата матери)'), *küšpā* (лит. *кызыпу*) 'берёза' (из *кызыпу*), *legešpü* 'шиповник' (из *легезьпу*).

Наибольшее количество случаев ассимиляции согласных по признаку звонкости—глухости в удмуртском языке наблюдается на стыке конечных согласных основ и словообразовательных, словоизменительных аффиксов, а также в сложных словах, образованных из двух самостоятельных слов.

При словообразовании и словоизменении начальные согласные аффиксов в удмуртском языке нередко определяются качеством предшествующего согласного: если конечный согласный основы оканчивается на звонкий согласный, то начальный согласный аффикса — звонкий и, наоборот, если согласный основы глухой, то и следующий за ним согласный аффикса глухой. В силу этого в удмуртском языке наблюдаются параллельные, совершенно идентичные по значению формы аффиксов словообразования, начинающихся то со звонкого то с глухого согласного. Так обстоит дело:

а) В производных существительных, образованных от прилагательных, обозначающих отвлечённое качество: *küzdala* 'длина' (от *küž* 'длинный'), *murdala* 'глубина' (от *mur* 'глубокий'), *bāddala* 'величина' (от *baddäm* 'большой'), *zöktala* 'толщина' (от *zök* 'толстый'), *šektala* 'тяжесть' (от *šekät* 'тяжёлый') и др.

б) В глаголах, образованных из звукоподражательных и междометных слов: *jäggetänä* 'постучать' (основа *jäg*), *gürgetänä* 'грохотать (о гуле мотора)' — основа *gür*, *šartketänä* ~ *šarkketänä* 'постучать' (основа *šart*).

в) В глаголах, образованных от именных основ: *gändänä* 'скатать, валять (шерсть)' (из *gän* 'войлок'), *šistänä* 'сгноить' (из *šis* 'гнилой'). Производные отглагольные глаголы имеют другие закономерности.

г) В притяжательных существительных второго и третьего лица множественного числа: *väžžä* 'их мост, пол' (из *väž* 'мост, пол'), *sürdze* 'их леса' (из *sürd* 'лес'), *kenossä* 'их амбар' (из *kenos* 'амбар').

В приведённых выше категориях слов звонкие варианты аффиксов словообразования несомненно обязаны своим появлением ассимиляторным воздействиям предшествующих конечных звонких согласных основ; так возникли, например глухие согласные *t* и *k* в сложных числительных *vi'ton* 'пятьдесят', *kuatton* 'шестьдесят', *tamāston* 'восемьдесят' и *ukmāston* 'девяносто' (в которых второй компонент восходит к первоначальному *don* < *dun* 'цена', сравните: *nüldon* (лит. *ныльдон*) 'сорок', *šizāmdon* 'семьдесят'), а также в сложных образованиях *kutkozä* (из *kut* + *gozä*) 'лапот-

ные верёвки' и *takkâne* (из тат. *чак* + *гына*) 'немного, чуточку, чуть-чуть'.

Нельзя не обратить внимания ещё на то обстоятельство, что в некоторых случаях отдельные обобщившиеся словообразовательные морфемы не подчиняются закону прогрессивной ассимиляции по признаку звонкости—глухости. Стремление сохранить прежний звуковой вид слова в них берёт верх над физиологическим моментом, вследствие чего в столкновение приходят совершенно разнородные в этимологическом отношении звуки. Именно так обстоит дело в бавлинском диалекте с начальными согласными аффикса притяжательности второго лица множественного числа, обобщившегося в виде *d*, в такой форме он произносится во всяких фонетических условиях, как в позиции после звонких, так и после глухих согласных, сравните, например: *šurdâ* (из *šur*) 'ваша река', *tâmetdâ* ~ *tâmeddâ* (из *tâmet*) 'ваш пруд', *lipetdâ* (из *lipet*) 'ваша крыша'. То же самое (правда, это явление ещё не имеет регулярного характера) происходит иногда и с деепричастным аффиксом *-za*, который в позиции между гласными становится звонким вместо первоначального *-sa*; сравните: *višza* вместо *višsa* 'заболевал, захворав', *vâtza* вместо *vâtza* 'лёжа', *mânza* вместо *mânsa* ~ *mânâsa* 'идя, сходяв'.

В других диалектах и литературном удмуртском языке в наречиях принято говорить и писать всегда аффикс *-sa*, а в приведённых первых примерах качество начального согласного аффикса притяжательности второго лица определяется качеством предшествующего конечного согласного основы, например: *гуртты* 'ваша деревня', *ужды* 'ваша работа'. Словом, следует отметить, что во всех тех случаях, когда сочетающиеся друг с другом согласные совпадают по признаку глухости—звонкости, они или развились из разнородных по звонкости и глухости согласных, или восходят к этимологически однородным звукам. Если же в словообразованиях в столкновение приходят этимологически разнородные фонемы, то в преобладающем большинстве случаев происходит уподобление одного звука другому. При этом ассимиляция по глухости бывает чаще, чем ассимиляция по звонкости. Это объясняется, по-видимому, бóльшей стойкостью глухих в удмуртском языке по сравнению со звонкими согласными. Кроме того, сравнивая случаи прогрессивной и регрессивной ассимиляции по звонкости и глухости, можно установить, что качество согласного в этих случаях определяется качеством предшествующего согласного, а качеством последующего, т. е. уподобление звуков идёт от конца слова к его началу.

Явления регрессивной ассимиляции по глухости в бавлинском диалекте зарегистрированы нами в следующих случаях:

а) В отглагольных и отымённых глаголах, в том числе и в пундительных глаголах, образованных при помощи словообразовательных аффиксов *-t-* и *-k-*: *settânâ* 'найти, сыскать, отыскать' (ср.

šedānā 'найтись, отыскаться'), *ṭṣaptānā* 'царапнуть' ср. *ṭṣabjanā* 'царапать, рыться, копаться (о курах)', *tuptānā* 'поднять (наверх)' (ср. *tubānā* 'подниматься'), *ṭarkānā* (лит. орф. *чабыны*) 'хлопать в ладоши, аплодировать, ударять ладонью'.

б) Перед словоизменительными аффиксами лишительного (*caritivus*) и переходного (*prosecutivus*) падежей имён существительных и в наречиях, образованных аффиксом *-tek*: *kurektek* 'без курицы' (из *kureg* 'курица'), *pāttek* 'без ноги' (ср. *puden*, лит. *пыдын* 'пешком'), *tottek* 'не зная' (из *todānā* 'знать').

в) В причастиях и других именных формах глаголов, образованных с отрицательным аффиксом *-tem*: *šūttem* 'несчастливый, несчастный', *odiktem* 'все до одного' (из *odig* 'один'), *vištem* 'дурак' (из *viž* 'ум').

г) Во всех сложных образованиях, второй компонент которых начинается с глухого согласного: *žakturēm* (лит. орф. *жактурын*) 'сорняк, сорная трава' (из *žag* 'сор, мусор' + *turān* 'трава'), *kurek-pāz* 'яйцо' (из *kureg* 'курица' + *puz* 'яйцо'), *okpol* 'однажды' (из *og* 'один' + *pol* 'раз'), *okkat'* 'одинаковый, равномерный' (из *og* 'один' + *kad'* 'подобный, как словно'), *kutpalas'* 'откуда, с которой стороны' (из *kud* 'который' + *palas'* 'стороны'), *pātāš* 'пятка' (из *pād* 'нога' + *tāš* 'тупая сторона') и др.

д) Перед аффиксом деепричастия на *-sa*: *āpsa* 'пристрелив' (из *ābānā* 'стрелять'), *bōrtsa* 'заплакав' (из *bōrdānā* 'плакать'), *vātsa* 'лёжа' (из *vādānā* 'ложиться') и др.

В словах, заимствованных из русского языка, ассимиляция по глухости также в большинстве случаев носит регрессивный характер: *laška* < русск. *лавка*, *propka* < русск. *пробка*, *posatkā* < русск. *посадка*, *krūška* < русск. *кружка*.

Уподобление предшествующего глухого согласного последующему звонкому в удмуртском языке менее характерно. Случаи озвончения этимологически глухих конечных согласных основ перед аффиксальными звонкими согласными зафиксированы нами в бавлинском диалекте лишь в небольшом круге слов:

а) В некоторых прилагательных и наречиях перед начальными согласными аффикса сравнительной степени *-ges*: *kurādges* 'горче' (из *kurāt* 'горький'), *šunādges* 'теплее' (из *šunāt* 'тепло, теплый'), *šabges* 'быстрее' (из *šap*, тат. *šar* 'быстро, быстрый, сильный'), *šābges* 'потихе' (из *šār* 'тихо, тихонько');

б) На стыке конечных согласных основ и выделительных аффиксов в прилагательных, употребляющихся в форме винительного падежа единственного числа: *aktāgze* 'последний раз' (из тат. *актык* 'последний, конец, остаток, наихудший'), *aibadze* 'хорошего, лучшего' (из тат. *аibat* 'прекрасный, хороший'), *mukedze* 'другого' (из *muket* 'другой').

в) Иногда конечный согласный основы приобретает звонкость под влиянием следующего за ним звонкого согласного аффикса притяжательности 2-го и 3-го лица единственного и множественного числа: *gurddā* 'деревня ваша' (из *gurt* 'деревня'), *džōgdā* 'ваш стол' (из *džōk* 'стол'), *mešogzā* 'их мешок' (из русск. мешок), *mājāgze* 'усы свои' (из *mājāk* 'усы').

г) В некоторых сложных словах, второй компонент которых начинается со звонкого согласного: *kōddžōž* ~ *kōddžož* 'грусть, печаль' (из *kōt* 'живот' + *džož* 'печаль, грусть'), *šodderem* ~ *šortderem* 'холщевая рубашка, платье' (из *šort* 'нити' + *derem* 'рубашка, платье').

д) Под действием закона регрессивной ассимиляции происходит озвончение конечного *k* также в собирательном числительном *kāgnamā* 'мы вдвоём' (из *kāk* 'два').

Итак, из всего изложенного видно, что уподобление согласных по признаку звонкости—глухости происходит в большинстве случаев на стыке конечных согласных основ и словообразовательных аффиксов как в прогрессивном, так и в регрессивном направлении. При этом анализ языкового материала показывает, что регрессивная ассимиляция по глухости в бавлинском диалекте получила наибольшее распространение. Явление озвончения, происходящего в регрессивном направлении, получило в диалекте незначительное распространение, что, по всей вероятности, совершенно не наблюдается во многих других диалектах и является, по-видимому продуктом позднейшего развития бавлинского диалекта.

2. Ассимиляция согласных по палатализации

В бавлинском диалекте, в отличие от других диалектов и литературного удмуртского языка, имеет место ассимиляция согласных по признаку палатализации, сущность которой заключается в том, что последующий, реже предшествующий переднесреднеязычно-палатальный согласный ассимилирует предшествующий или последующий согласный, вследствие чего сталкивающиеся два разнородных по смягченности—несмягченности звука оба будут палатализованными. Такое явление чаще всего наблюдается в позиции перед переднесреднеязычно-палатальными согласными *d'*, *d'ž* и *t'*, *t'š*, например: *bun'dānā* 'измочалиться' (из *bundžānā*, ср. *bun* 'мочало'), *goñdārtānā* 'трусить, бежать мелкой рысцой' (из *gondžārtānā*), *küddānā* 'опьянеть' (из *küddžānā*, ср. *kud* 'пьяный' — в некоторых диалектах), *güddānā* 'копать, рыть' (из *güddžānā*, ср. *güddānā*), *lāddānā* 'считать, читать' (из *lāddžānā*, ср. *lād* 'число'), *tettānā* 'прыгнуть' (из *tettānā* < *tettšānā*), *kuttānā* 'обувать, обуть' (из < *kuttānā* < *kuttšānā* ср. *kut* 'лапти').

В соседстве с другими палатальными согласными подобное смягчение согласных не наблюдается, за исключением слов *vaññamā* (из *vañnamā*), 'все мы', *vaññazā* (из *vañnazā*) 'все они', *kūññamā* (из *kūñnamā*) 'все мы', *kūññamā* (из *kūñnamā* < *kuiñnamā*) 'мы втроём', *kūññadā* (из *kuiñnadā* 'вы втроём', *kūññazā* (из *kuiñnazā*) 'они втроём', в которых уподобление происходит от начала слова к его концу, т. е. в прогрессивном направлении.

Широкое распространение в бавлинском диалекте получило уподобление *j* палатализованным согласным *l', ñ', a* иногда и *ž* в инфинитивных формах глаголов второго спряжения, а также в существительных с аффиксом множественного числа на *-jos*: *veñ* 'иголка' — *veññanā* (лит. *веньяны*) 'заколоть платок, сшивать доски', *tūñok* (лит. *чуньы*) 'жеребёнок' — *tūññanā* (лит. *чуньяны*) 'ожеребиться', (лит. *кунян*) 'телёнок' — *kūññanā* (лит. *kuiñan vajñā*) 'отелиться, телиться', *ñañ* 'хлеб' — *ñañños* (лит. *нянёс*) 'хлеба', *peł* 'ухо' — *peł'losse* (лит. *пельёссэ*) 'уши свои', *ižā* 'шапка' — *ižñanā* (лит. *изьяны*) 'надеть шапку'; *pežā* (лит. *пөзь*) 'варежка' — *pežñanā* (лит. *пөзьяны*) 'надеть, натянуть варежки, рукавицы'; *ležñanā* 'спустить, опустить, бросить, кинуть' — *ležñanā* (лит. *лэзяны*) 'кидать, бросать, швырять'.

Подобная ассимиляция в описываемом диалекте происходит и после непалатальных согласных *l, n, d*, предварительно смягчившихся под влиянием последующего *j*: *val* 'лошадь, конь' — *val'los* (лит. *валёс*) 'лошади, кони'; *nāl* 'девушка' — *nāllos* (лит. *нылёс*) 'девушки', *dan* 'слава' — *danñanā* 'прославлять, чествовать, восхвалять', *dun* 'цена' — *duññanā* (лит. *дуньяны*) 'оценивать, оценить', *šijon-d'uon* 'пища, угощение' — *šijon-d'uonñjos* (лит. *сион-юонёс*) 'продукты питания, угощения', *gūdñā* 'рыть, копать' — *gūdñā* (в том же значении), *tūdñā* 'разливаться' (основа *tud*).

Следует отметить, что из всех указанных выше случаев *j* наиболее регулярно подвергается ассимиляции после палатальных согласных, в позиции же после непалатальных согласных уподобление *j* (йот) предшествующему согласному наблюдается с некоторыми отступлениями, в силу чего имеет место их двоякое произношение. Такое параллельное произношение аффикса множественного числа и других глагольных форм указывает на то, что процесс ассимиляции *j* в рассматриваемых позициях начался в бавлинском диалекте не так давно и находится в настоящее время в стадии дальнейшего развития, являясь живой фонетической закономерностью данного диалекта. Об этом свидетельствуют также случаи перехода *j* в другие звуки: в позиции после смычных *d, t, g, k* — в *d'*, в позиции после носовых *n, ñ, m* — в *ñ* (ср. *burdd'os* — *burdd'osse* ~ *burd'd'osse* 'крылья свои', *serekrpuñ*

ńos 'кочерыжки', *bannosazā* 'на лицах их', *badđēmńosse* 'крупных, больших', *kuregd'os* ~ *kuregjos* 'курицы').

Переход *j* в *ń* после носовых согласных обобщился и носит закономерный характер также в аффиксах глаголов притворного действия и в других отглагольных формах, образованных при помощи словообразовательного аффикса *j* например: *gozjamńaške* (лит. *гожъямъяське*) 'делает вид, что пишет', *ižemńaške* (лит. *иземъяське*) 'притворяется спящим', *fārsamńaz* (лит. *чырсамъяз*) 'по мере брожения, в процессе брожения'.

Аналогичное уподобление *j* предшествующим носовым согласным и смычному *d* происходит и в некоторых русских заимствованиях: *skamńa* < русск. *скамья*, *šōmńa* < русск. *семья*, *vareńńa* < русск. *варенье*, *sud'd'a* < русск. *судья*, *prav'eńńa* < русск. *правление*, *zašedańńa* < русск. *заседание*. В последних двух словах *j* ассимилируется предшествующему *ń* лишь в произношении неграмотных и малограмотных представителей старшего поколения.

Для большинства диалектов удмуртского языка отмеченные выше явления ассимиляции не характерны, но из опубликованной работы зарубежного учёного Т. Е. Уотила², анализировавшего удмуртские диалекты по фольклорно-диалектологическим записям Мункачи, Вихмана, Аминова и других исследователей, видно, что сходные явления уподобления *j* предшествующим согласным наблюдаются и в уфимском диалекте, несколько реже они встречаются в казанском и маломыжско-уржумском диалектах удмуртского языка. В древнепермском языке, как об этом указывает В. И. Лыткин, ассимиляция согласных занимала лишь незначительное место, а уподобление *j* предшествующим согласным в сохранившейся орфографии древнепермского языка вообще не отражается³. Несмотря на это, надо полагать, что в определённый период развития удмуртского языка аналогичная ассимиляция *j* предшествующим согласным охватила всё же и многие другие диалекты удмуртского языка. Высказывать такое предположение позволяет нам факт наличия в глаголах второго спряжения аффикса *-l'la*, выражающего многократность действия; этот аффикс развился этимологически из *-lja-*, предварительно смягчившись под влиянием последующего *j*, сравните: *berallanā* (из *beraljanā*) 'выворачивать, переворачивать', *verallanā* (из *veraljanā*) 'говорить, рассказывать'. В диалектах это первоначальное *j* в составе рассматриваемого аффикса сохранилось. Употребление его зафиксировано нами в Селтинском и Сюмсинском районах Удмуртской АССР во время диалектологической экспедиции, проведенной в 1954 году совместно с А. Н. К л а б у к о в ы м⁴. Появ-

² Т. Е. Uotila, *Gesch. Kons.*, стр. 382—392.

³ В. И. Лыткин, *ДПЯ*, стр. 100.

⁴ Рукопись находится в рукописном фонде Удмуртского научно-исследовательского института в г. Ижевске.

ление *j* в глаголах многократного действия было отмечено также членами второго отряда диалектологической экспедиции (под руководством М. Горбушина) в 1936 году в Селтинском и Вавожском районах Удмуртии⁵.

Всё это говорит о том, что история развития большинства диалектов удмуртского языка в прошлом также знала подобное уподобление *j* предшествующим согласным, но оно в них, не получив широкого распространения, обобщилось лишь в определённых морфемах, а затем утратило свою силу. В некоторых диалектах, в частности в бавлинском и уфимском, рассматриваемое явление, однако, получило дальнейшее развитие, вследствие чего *j* подвергается ассимиляции в настоящее время не только в аффиксах глаголов многократного действия на *-lja*, но и в инфинитивных формах глаголов второго спряжения, если основа глаголов оканчивается на согласные *n, l, ŋ, l', d, d'*, а также в аффиксах множественного числа в позиции как после палатальных, так и после непалатальных согласных.

3. Ассимиляция согласных по способу и месту образования

Помимо отмеченных выше случаев ассимиляции по признаку звонкости—глухости и палатальности—непалатальности согласных, сочетающиеся в потоке речи разнородные согласные удмуртского языка подвергаются ещё уподоблению по способу и месту образования. Сущность этого явления заключается в том, что под влиянием одного из сочетающихся согласных другой стоящий рядом разнородный в своём образовании согласный звук претерпевает изменение в артикуляционном отношении, в результате чего соседние звуки оказываются либо совершенно одинаковыми, либо становятся сходными в том или ином направлении. Рассматривая явления ассимиляции *j* (йот) предшествующим согласным, мы данный вопрос уже частично затронули, отметив, что в ряде случаев качество ассимилирующегося йот, как это было видно из приведённых нами примеров, определяется качеством предшествующих согласных — в позиции после смычных согласных оно переходило в смычный палатальный *d'*, после боковых *l, l'* в боковой палатальный *l'*, в позиции же после носовых согласных в носовой палатальный *ŋ*. Следовательно, в процессе ассимиляции согласных в подобного рода случаях происходит изменение одного из сочетающихся согласных под влиянием другого в способе и месте образования. В бавлинском диалекте удмуртского языка в качестве примера полной ассимиляции можно привести следующие слова: *lukkeš ~ l'ukkeš* (из *ludket'š*) 'заяц', *pałkkaskānā* (из *pałtkaskānā* 'плескаться', *kurkkānā ~ kurtkānā* (из *kurtkānā*) 'встряхнуть, встряхнуть', *pūdokka* < русск. *пудовка*, в которых задне-

⁵ Рукописи хранятся там же.

язычному смычному *k* ассимилировались как щелевое *ʋ* так и смычные переднеязычные согласные *d*, *t*. Под влиянием щелевых *ž* и *l* и носового *m* такое уподобление произошло также в словах: *mažžanā* (из *mar užanā*) 'что делать', *mužžol* (очевидно, из *muržol* или *muddžol*, как это наблюдается в некоторых диалектах) 'подполье', *ummo* (из < чув. *ulma*, лит. *улмо*, 'яблоко') 'картофель'. Нередко качественным изменениям подвергаются в рассматриваемом диалекте также носовые согласные *m*, *n*, предшествующие заднеязычным согласным *g* и *k*. Под воздействием последних эти звуки переходят в гуттуральное *ŋ* не только в исконно удмуртских словах, но и в заимствованиях, например: *groyka* (из < русск. *гривенка*) 'фунт', *poroyka* (из < русск. *попонка*) 'попона', *kuŋgan* (из < тат. *кумган*) 'рукомойник, наподобие чайника'. Как мы видим, звуки *m* и *n*, являвшиеся ранее переднеязычными по своему образованию, под влиянием *g* и *k* перешли в приведённых примерах в заднеязычный ряд, превратившись в гуттуральным носовым *ŋ*. Следует отметить, что многие встречающиеся ныне однородные сочетания согласных в ряде случаев обязаны своим появлением именно этому фактору взаимного уподобления их друг к другу, находящемуся, конечно, также во взаимодействии с другими языковыми моментами. В качестве иллюстрации подобного порядка звукоизменений, происшедших в ходе исторического развития удмуртского языка, можно привести несколько примеров. В словосочетании *umte üšänä* 'заснуть', например, два совершенно однородных губно-губных согласных звука *-mm-* оказались рядом вследствие происходившей в нём регрессивной ассимиляции: под влиянием последующего согласного *m* первоначальное переднеязычное носовое *n*, восходящее к финно-угорскому *-l-*, перешло в губно-губное *-m-* (*ulm- > um- > umm*, ср. манс. *уулэм*). Второе *-m-* в настоящее время встречается только в производных образованиях. В неприводных образованиях, оказавшись в конечной позиции, оно выпало. Точно так же сложилось и общеудмуртское сочетание *-nm-* (бавл. *-ñm-*; в уфимском диалекте *-mm*), восходящее к общефинно-угорскому *-lm-*; сочетание *-nm-* встречается в производных образованиях *inmar ~ iñmar* 'бог', *inmān ~ iñmān* 'в небе', *kānmānā* 'застыть, замёрзнуть, озябнуть', *šinmān ~ šiñmān* 'в глазу', *küñmoi ~ kuiñmoi* 'трое суток, в течение трёх дней'.

Во всех приведённых примерах носовые *-n-*, *-ñ-* исторически развились из первоначального *-l-* под влиянием последующего носового *-m-*⁶, которое в конечной позиции впоследствии отпало, а в уфимском диалекте, как известно из опубликованных работ, *-n-* перешло в *-m-*, в результате чего получилось сочетание *-mm-*: *immar*, *im-*, *kāmmānā*, *šim-* и др.⁷

⁶ В. И. Лыткин, ИГКЯ, ч. 1, стр. 76—77.

⁷ Т. Е. Uotila, *Gesch. Kons.*, стр. 373—375.

Суммируя сказанное об ассимиляции согласных по способу образования, можно заключить, что уподобление сочетающихся согласных в удмуртском языке происходит главным образом в регрессивном направлении. Прогрессивная же ассимиляция по способу образования для удмуртского языка мало характерна. Случаев прогрессивной ассимиляции можно наблюдать лишь в соседстве с переднесреднеязычно-палатальными согласными или в соседстве с *j*, о чём речь будет идти несколько ниже.

4. Уподобление гласных

Несмотря на отсутствие в удмуртском языке гармонии гласных, так широко распространённой в некоторых финно-угорских языках, в частности, в финском, венгерском, мордовском, марийском и др., в описываемом диалекте есть явления несколько напоминающее гармонию гласных. Выражается оно в том, что предшествующий гласный ассимилирует последующий гласный или происходит обратный процесс и тогда качество предшествующего гласного меняется под воздействием гласного последующего слога. Действие такого порядка ассимиляции проявляется обычно в двух- и реже в трёхсложных образованиях, распространяясь главным образом лишь на гласные основы. На словообразовательные и словоизменительные аффиксы оно не распространяется. Приведём такие примеры, когда ассимиляция гласных происходит от начала слова к его концу: *öitöt* (из *öitodä*) 'не знаю', *öröktanä* (лит. *өрөкчаны*) из *öröktšanä* 'обмануть', *pöļöstänä* (лит. *полэстыны*, из *pölestänä*) 'сучить', *köbör* 'совесть, стеснение' (из тат. *köbär* 'известие, приказание'), *köžöna* (лит. *көзоно*, из *közono*), 'балка', *kögöršín* (из тат. *кугарчин*) 'голубь', *kašamir* (из русск. *кашмир*), *täpä* (из *täpi*, ср. коми *тып*, *тыпу*) 'дуб', но в словах *küşpä* (лит. *кызыпу*) 'берёза' и *puppä* 'лутошка, лутоха' конечное *ä* возникло, очевидно, по аналогии со словом *täpä*; *votos* (из *votes*) 'паутина', *lämšär* (из *lumšor* < *lunšor*) 'обед'.

В следующих словах ассимиляция гласных происходит от конца слова к его началу, т. е. в регрессивном направлении: *näkä vöi* (из *nökä*) 'сливочное масло', *säkäi* (из *sikäi*) 'волосатик', *lämbät* ~ *lumbät* (из *lumbät* < *lunbät*), 'весь день', *tugoko* (из *tuguko* < тат. *туки* + *ука*) 'позумент'.

Ассимиляция гласных в приведенных примерах, за исключением слов *öitöt* 'не знаю' и *täpä* 'дуб', характерна, по нашему мнению, лишь для бавлинского диалекта.

Во многих других удмуртских диалектах распространенных на территории Удмуртии, гласные в приведённых примерах, возможно, ассимиляции не подвергались, но ввиду малой изученности

удмуртских диалектов и отсутствия обобщающих работ по этому вопросу, мы пока не можем сказать что-либо определенное. Следует однако отметить, что в прошлом, в истории развития общедумуртского языка, несколько похожие на рассматриваемые явления случаи ассимиляции гласных также наблюдались. Отличие этой ассимиляции заключалось в том, что она шла лишь в прогрессивном направлении, причём ассимиляторное воздействие на гласные последующих слогов оказывали только огублённые гласные *o*, *u*, *ö* и *ü*. Особенно большую роль в изменении качества последующих конечных гласных в двух- или трёхсложных словах играли гласные *u*, *ü*, употребляющиеся в позиции первого слога и восходящие по своему происхождению к первоначальным общепермским звукам *o* и закрытому *ö*⁸. Выступая в позиции первого слога, указанные фонемы оказывали огубляющее воздействие на последующие неогублённые открытые гласные основы *a*, *e*, а иногда и на огублённое *ö*, и последние, как правило, заменялись огублённым *o*. Следовательно, во всех тех случаях, когда в позиции первого слога выступали фонемы *u*, *ü* или *o* в двух- или трёхсложных словах в конечной позиции мы везде встречаем в настоящее время фонему *o*. Это хорошо видно, если сравнить языковые факты удмуртского языка с языковыми материалами коми языка. Приведём примеры: удм. *luo*, коми *луа* 'песок', удм. *süso* (лит. *cyco*), коми *суца* 'челнок в ткацком деле', удм. *koššo*, коми *kotša* (Wied.) 'сорока', удм. *ožo*, коми *ежа* 'дёрн', удм. *gurdo* коми *горда* 'утка', удм. *vuko* 'мельница' (из *vi* 'вода' + *kö* 'жернов'), в коми языке нет соответствия.

Ещё более регулярен переход первоначального конечного *a* в *o* в тюрко-татарских заимствованиях как наиболее древних чувашских, так и в позднейших — татарских, исходный фонетический состав которых является наиболее показательным в этом отношении; например: *d'ubo* (лит. *юбо*) < чув. *juba* 'столб', *urobo* < чув. *uraba*, *oraba* 'телега', *kužo* < чув. *kuža* 'хозяин', *ulošo* < чув. *laša* (*ulaža*) 'мерин', *külto* (лит. *культо*) < чув. *kol'ta*, *kül'dö* 'сноп', *šurlo* < чув. *šurla* 'серп'; *uko* < тат. *ука* 'позумент', *umorto* < тат. *умарта* 'колодочный улей, колода', *ñukto* < тат. *нукта* 'недоуздок', *tel'bugo* < тат. *тилбиге* 'вожжи', *kubo* < тат. *куба* 'буланный', *soŋgro* < тат. *сонра* 'глухой', *kokro* < тат. *кэкрыэ* 'кривой' и др.

Под действие закона рассматриваемой ассимиляции гласных подпали также некоторые более ранние двухсложные русские заимствования, в которых гласный *o* первого слога предварительно претерпел изменение, заменившись по аналогии с удмурт-

⁸ Erkki Itkonen, Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen — Вопросы языкознания, № 3, 1956, стр. 139—141.

скими словами фонемой *u* (*y*)⁹; *kuso* < русск. *коса* (орудие), *murdo* < русск. *морда* 'мерёжа', *suko* < русск. *соха*.

Как мы видим, во всех этих примерах ассимиляция гласных по лабиализации имела определённый закономерный характер, чего нельзя сказать об отмеченных выше в бавлинском диалекте ассимиляторных явлениях гласных, поскольку они, составляя лишь сумму случаев, не развились до значения закономерности.

Случаев явлений диссимиляторного характера в фонетической системе описываемого диалекта мы не обнаружили, за исключением некоторых русских заимствований типа *dilektâr* < русск. *директор*, *kol'idor* < русск. *коридор*, *šek'etar* < русск. *секретарь*, *ol'enbur* < русск. *Оренбург*, *d'armiñka* < русск. *ярмарка*. В этих словах диссимиляция выступает также в русских диалектах: *дилектор*, *колидор*, *секлетарь* и т. д.

Все эти случаи представляются лишь частными, единичными и лексикализованными, свойственными главным образом речи старшего поколения.

5. Видоизменение гласных под влиянием согласных

Видоизменения звуков в потоке речи происходят не только в ряде однородных фонем — гласных или согласных, как это мы рассматривали в предыдущих разделах, но и в рядах разнородных фонем, т. е. между гласными и согласными.

В описываемом диалекте случаи замены одного гласного другим чаще всего наблюдаются в позиции перед сонорным среднеязычным согласным *j* и в позиции перед переднесреднеязычно-палатальными согласными, особенно перед *š*. Из всех звуков наиболее подвержен изменению в позиции перед согласным *j* конечный гласный основы *â*, который регулярно заменяется в указанной позиции узким гласным *i*, поскольку *j* являясь твёрдонёбным среднеязычным согласным, очень близок по своим физиолого-акустическим признакам к гласному *i*. Такая замена звука *â* звуком *i* в позиции перед аффиксальным *j* нами зарегистрирована в следующих случаях:

1) Во всех именных формах перед аффиксом множественного числа, если гласный основы в именах оканчивается на *â*: *tâpâ* 'дуб' — *târijos* 'дубы', *gûmâ* (лит. *гумы*) 'стебель' — *gûmijos* 'стебли', *pûnâ* (лит. *пуны*) 'собака' — *pûnijos* 'собаки', *tôdâ* 'белый' — *tôdijos* 'белые'.

2) В аффиксах винительного (*accusativus*), творительного (*instrumentalis*), наречного (*adverbialis*), местного (*inessivus*),

⁹ Общепермское *o* первого слога в удмуртском языке везде перешло в *u*. Впоследствии под этот закон подпали также некоторые тюрко-татарские и более древние русские заимствования; см. Д. В. Бубрих, Историческая фонетика удмуртского языка, стр. 45—46.

исходного (elativus), вступительного (illativus), определительного (egressivus) и предельного (terminativus) падежей. Примеры: *purtijez* (лит. *пуртыез*), 'котла', *šundijez* (лит. *шундыез*) 'солнце' (accus.), *purtijen* (лит. *пуртыен*) 'с котлом', *šundijen* (лит. *шундыен*) 'с солнцем' (instr.), *purcija* (лит. *пуртыя*) 'по котлу, в соответствии с котлом', *šundija* (лит. *шундыя*) 'по солнцу' (adv.), *purtijān* (лит. *пуртыын*) 'в котле', *šundijen* (лит. *шундыын*) 'в солнце' (iness.), *purtijis* (лит. *пуртыысь*) 'из котла', *šundijis* (лит. *шундыысь*) 'с солнца' (elat.), *purcije* (лит. *пуртые*) 'в котёл', *šundije* (лит. *шундые*) 'на солнце' (illativus), *purtijisen* (лит. *пуртыысен*) 'с (от) котла', *šundijisen* (лит. *шундыысен*) 'с (от) солнца' (egr.), *purtijoš* (лит. *пуртыозь*) 'до котла', *šundijoš* (лит. *шундыозь*) 'до солнца' (terminativus). Во всех указанных словах в именительном падеже (nominativus) выступает *ā*, а не *i*: *purā* 'котёл', *šundā* 'солнце' и т. д.

3) Перед аффиксами притяжательных существительных во всех трёх лицах единственного числа: *dōdije* (лит. *додыие*) 'мои сани', 'в сани', *dōdijet* (лит. *додыед*) 'твои сани', *dōdijez* (лит. *додыез*) 'его, её сани'.

4) В позиции перед выделительным аффиксом прилагательных на *-ez* ~ *-jez*: *tōdijez* (лит. *тōдыез*) 'белый (этот)', *tūrlijez* (тат. *торле*) 'всякий, разный', *būrlijez* (тат. *бурлы*) 'чалый (этот)'.

5) В прилагательных перед аффиксом *-jo*, где *j* выступает перед *-o* также для устранения зияния гласных: *džānijo* (лит. *жыныё*) 'половинчатый' из *džānā* 'половина', *borijo intā* (лит. *борыё инты*) 'место, где много ягод', букв. 'ягодное место' из *borā* 'ягода', *kūž tārtiljo* (лит. *кузь чыртыё*) 'длинношей' из *чырты 'шея'*.

6) В отымённых глаголах второго спряжения перед суффиксами *-anā*, *-janā*: *žālījanā* (лит. *жыльыяны*) 'заковать в цепи, кандалы' из *žālā* 'цепь', *lāmijanā* (лит. *лымыяны*) 'идёт снег (букв. снежить)' из *lāmā* 'снег', *serījanā* (лит. *серыяны*) 'намотать нитки на цевку' из *serā* 'цевка'.

Исключением из этого правила являются слова: *usjanā* (лит. *усыяны*) 'боронить', *pužjatānā* (лит. *пужыятыны*) 'вышить, нанести узор', *pōžžanā* (лит. *позыяны*) 'натянуть варежки', *ižžanā* (лит. *изыяны*) 'надеть шапку', *pisjanā* 'вдеть, вдевать (нитку)'. В этих словах конечный гласный основы *ā* (*i*) в описываемом диалекте выпадает.

Во всех вышеуказанных исконно удмуртских словах такой закономерный переход конечной гласной основы *ā* в *i* объясняется не только ассимиляторным воздействием *j*, но и тем, что первоначально в подобного рода словах в исходной позиции основы

езде выступало *i*, о чём свидетельствуют языковые материалы родственных финно-угорских языков, ср. например: *pūnā* (лит. *пуны*) 'собака', коми *пон* (вторая основа *понй-*), фин. *peni*, южно-эст. *peni*; удм. *lātā* 'снег', коми *лым* (*лымй-*), фин. *lumi*, эст. *lumi* и др.¹⁰

Это первоначальное *i*, сохранившееся в большинстве диалектов удмуртского языка в виде *ä* (лит. *ы*) вновь восстанавливается в рассматриваемом диалекте лишь под воздействием вставочного *j*, возникающего при словообразовании и словоизменении для устранения зияния гласных. По свидетельству В. И. Лыткина в коми языке этот конечный гласный совсем отпал, оставив следы в виде вставочного *j*, появляющегося также при словопроизводстве перед гласным звуком суффикса (ср. коми *лым* 'снег', *лымйон* 'снегом', *лымйысь* 'из снега' и др.)¹¹. Следует заметить, что переход конечного согласного *ä* в *i* в позиции перед аффиксальным *j* является в настоящее время живой развивающейся фонетической закономерностью рассматриваемого диалекта, охватывающей теперь все позднейшие заимствования, как русские, так и татарские, ср. например: *bankä* < русск. *банк*, *bankijen* 'в банке', *bankije* 'в банк', *bankijis* 'из банка'; *šejälkä* < русск. 'сеялка', *šejälkijez* 'сеялку эту', *šejälkijos* 'сеялки', *šejälkijis* 'из сеялки'; *bavlä* < русск. *Бавлы* (название населённого пункта), *bavlije* 'в Бавлы', *bavlijis*, *bavlijisen* 'в Бавлах, от Бавлов'.

Иногда ассимиляторное воздействие *j* распространяется и на другие звуки, в частности на широкие гласные: *a*, *o*, *e*, которые также, оказываясь в позиции перед аффиксальным *j* при словообразовании и словоизменении, переходят в узкий гласный *i*. Правда, круг лексем, в которых наблюдается такой звукопереход уже, чем при *ä*. Случаи замены указанных выше звуков фонемой *i* мы наблюдаем лишь в следующих категориях слов:

а) В определительных местоимениях, оканчивающихся на гласный *-e*: *ášmijos* 'мы с вами', *áštijos* 'вы сами', *ášsijos* 'они сами', (ср. лит. *асьмеос*, *асьтэос*, *асьсэос*).

б) В личном местоимении третьего лица единственного числа *so* 'он', когда оно употребляется в форме винительного падежа: *sije* (вм. *soje*) 'его, её'. Переход *a* в *i* наблюдается в винительном падеже и в указательном местоимении *ta* 'этот, эта, это', если оно употребляется в сочетании *so* словом *tañ* (*tañi*) 'вот', *tañtije* (вм. *tañi taje*) 'вот эту, вот это' или *tiñtaje* в том же значении. Вместо первоначального *o* выступает *i* и в словосочетании *tiñsije* (вм. *tiñi soje*) 'вон это, эту, ту'.

в) Во всех отрицательных глаголах простого (второго) прошедшего времени, когда к аффиксу *-te-*, выражающему отрица-

¹⁰ См. В. И. Лыткин, ИГКЯ, стр. 71. Примеры соответствия из эстонского языка прибавлены нами.

¹¹ См. там же.

ние действия, наращивается аффикс притяжательности первого или второго лица единственного числа *māniškāmtije* (вм. *māniškāmtije*) в некоторых диалектах *övöl мыныськем* 'не ходил (оказывается)' *šūāmtije* (вм. *sūāmtije*) в некоторых диалектах *övöl шуиськем* (*вераськем*), 'не сказал (оказывается)'

г) Перед аффиксом притворного действия *-jašk-* в тех же отрицательных глаголах простого второго прошедшего времени: *addāmtijaškānā* (вм. *addāmtējaškānā*) 'притворяться, что не видел', *leštāmtijaškānā* (вм. *leštāmtējaškānā*) 'делать вид, что не хочешь делать'

д) В некоторых тюрко-татарских заимствованиях, оканчивающихся на *j* и *o*, когда они употребляются с аффиксом притяжательности третьего лица единственного числа: *anijez* 'мать (его)', *atijez* 'папа, отец (его)', *apijez* 'сестра (его)', *ukšijez* 'деньги (его)', *kužijez* 'хозяин (его)' вм. *anajez* (из *anai*), *atajuz* (из *atai*), *apajez* (из *apai*), *ukšojez* (из *ukšo*), *kužojes* (из *kužo*).

Помимо рассмотренных выше случаев звукоизменений гласных следует ещё отметить звуковые явления, происходящие при согласном *-š*. Перед этим согласным предшествующий гласный *ä* как в аффиксах, так и в корневой части слова заменяется гласным *i*. Такая замена *ä* звуком *i* в позиции перед *š* происходит во всех именных, отглагольных, послеложных и всяких других образованиях независимо от количества слогов в слове: *kātiš* (лит. *кытысь*) 'откуда', *gurtiš* (лит. *гуртысь*) 'из деревни', *uramišen* (лит. *урамысен*), 'с улицы', *puriš* (лит. *пурись*) 'серый', *vil'iš* (лит. *выльысь*) 'снова', *matiš* (лит. *матысь*) 'ближний', *tiš* (лит. *тысь*) 'зерно, семя', *piñališen* (лит. *пиналысен*) 'рано, с детства, с молодости', *mugorāz pifijis* (лит. *мугорыз пичиысь*) 'от того, что ростом мал' и др.

В словах с конечной гласной основой на *ä* в исходном (*elativus*) и определительном (*egressivus*) падежах происходит двойной переход первоначального *ä* в *i*: в первом случае под влиянием *j*, устраняющим зияние гласных, во втором — под воздействием конечного палатального *š*, например *intā* ~ *intā* 'место' *intijis*, *intijisen* (вм. *intāš*) *intāšen*, 'с (от) места', *tāpā* 'дуб' — *tāpijis*, *tāpijisen* (вм. *tāpāš*, *tāpāšen* 'с (от) дуба' и др.

Однако иногда, правда *ä* основы (такие явления наблюдаются очень редко) сохраняет свою первоначальную форму, т. е. остаётся незаменённым, например: *vāškāis* ~ *vāškijis* — *veškejisen* ~ *vāškijisen* 'с (от) кадушки', *veškā* 'кадушка', *džazāis* ~ *džazijis* — *džazāisen* ~ *džazijisen* 'с (от) полки' от *džazā* 'полка'.

В односложных словах *ä* основы сохраняется: *vāis* ~ *vāisen* 'из (от) силка', от *vā* 'силка', *tāis* — *tāisen* 'из (от) озера', *lāis* — *lāisen* 'из (от) кости', от *lā* 'кость' и др.

Перед *ś* замена подвергается также переднеязычный негубной гласный *e*, переходя в *i*. Чаще всего такой звукопереход наблюдается в аффиксе разделительного (ablativus) падежа и реже — в корнях. Например: *atailís* (вм. *ataileś*) 'у (от) отца', *kāšetlís* (вм. *kāšetleś*) 'у платка', *nālāzlis* (вм. *nālāzleś*) 'у дочери своего', *solís* (вм. *soleś*) 'у него', *māniškām* (вм. *māneškām*, лит. *мынэсьтым*) 'у меня', *tiliškāt* (вм. *tileškāt*, лит. *тылесьтыд*) 'у вас', *asliškāt* (вм. *asleškāt*, лит. *аслэсьтыд*), *liša* (вм. *leśa*) 'кажется'. Однако сужение гласного *e* перед *ś* в подобного рода словах происходит не всегда последовательно, как это имеет место в указанной позиции у *ǵ*. Поэтому слова с формой на *-lís* и *-leś* в диалекте часто употребляются параллельно. Это является свидетельством того, что процесс замены широких гласных звуком *i* начался в описываемом диалекте не так давно и находится в настоящее время на пути дальнейшего развития. Достоверность такого вывода подтверждается еще тем, что случаи замены указанных гласных узким гласным *i* не наблюдаются по данным диалектологических записей Б. Мункачи¹² и в говорах бывших елабужских (т. е. совр. можгинских и алнашских) удмуртов, потомками которых являются носители рассматриваемого диалекта, тогда как переход *ǵ* в *i* перед аффиксальным *j* и *ś* в этих говорах отмечается неоднократно. В диалектах северной части Удмуртии подобные звукоизменения гласных в позиции перед палатальными согласными в настоящее время вообще не наблюдаются. Относительно же перехода первоначального *ǵ* в *i* перед палатальными согласными *ś* и *j* следует сказать, что данное фонетическое изменение предшествовало переходу широких гласных в *i*, и в определённый период развития удмуртского языка оно имело широкое распространение во многих диалектах. В этом можно убедиться, рассмотрев развитие возвратных глаголов и глагольных форм первого спряжения настоящего времени, в которых вместо ныне уже обобщившегося аффикса *-išk-* первоначально везде употреблялся аффикс *-ǵšk*. Например, из форм *mānānā* 'идти', *lusjānā* 'тесать, подтесать', *vetlānā* 'идти, следовать, ехать', *gārānā* 'пахать' первоначально образовались формы *mānāško* 'иду', *lusjāško* 'говорю', *vetlāško* 'хожу, езжу, следую', *gārāško* 'пашу', а затем, под влиянием последующего *ś*, в них *ǵ* почти повсеместно перешло в *i*. Рассматриваемое звукоизменение гласных представляет собой явление сравнительно новое, поскольку в письменных памятниках, как рукописных, так и печатных, относящихся к раннему периоду развития удмуртской письменности, глаголы первого спряжения настоящего времени в большинстве случаев

¹² В. Munkácsi, VVW, стр. 389, 391, 422, 423.

оформляются через \hat{a} . В диалектах первоначальное $-\hat{a}sk-$, очевидно, сохраняется и в настоящее время¹³.

Первоначально переход \hat{a} в i осуществлялся, по-видимому, лишь между двумя палатальными согласными в таких словах, как *kižiško* 'сею', *pił'isko* 'отколю, расколю', а затем по аналогии с подобного рода словами произношение i постепенно обобщилось и перед одним палатальным согласным. Поскольку замена \hat{a} гласном i в глаголах первого спряжения настоящего времени произошла в большинстве диалектов удмуртского языка, как в северных, так и в южных, то можно предположить, что некогда область распространения подобных звукоизменений гласных перед \acute{s} и j была гораздо шире, чем ныне. На это указывает Д. В. Бубрих, который, анализируя явление замены \hat{a} через i в позиции перед палатальными согласными и j в диалекте удмуртов села Зуры УАССР, в своей неопубликованной работе «Из результатов работ удмуртской лингвистической экспедиции 1929 года» отмечает, что «с севера пошла волна явлений, выросших на почве замены $ы$ через $и$ (i) между двумя мягкими согласными (или $й$) и говор за говором стали усваивать новую трактовку $ы$ и $и$ ' (стр. 9)¹⁴. Далее он указывает, что в дальнейшем, когда закон о замене $ы$ (\hat{a}) через $й$ (i) между двумя палатальными согласными (или $й = j$) утерял свою силу, эти явления изменились. Под влиянием случаев, вроде *йырысь* (*jārās*), *верысь* (*veraās*), вместо случаев, вроде *пелысь* (*pel'is*), *верасысь* (*veraiś*), появились снова случаи, вроде *пелысь* (*pelās*), *верайысь* (*verajās*). Таким образом, надо полагать, что волна обратного восстановления первоначального $ы$ в удмуртских диалектах также началась с севера и, очевидно, это явление не затронуло больше окраинные южные диалекты удмуртского языка, особенно те диалекты, которые рано отпочковались языка, на котором говорила основная масса удмуртского населения. В них, наоборот, описываемое явление получило дальнейшее распространение. В силу этой причины в таких диалектах, в частности, в бавлинском, \hat{a} перешло в i и перед всяким палатальным согласным, т. е. не только между двумя палатальными согласными, но и перед одним передне-среднеязычно-палатальным согласным или j как в словах с односложной основой, так и в многосложных словах, например: *vil'* (сев. *выль*) 'новый', *tiś* (сев. *тысь*) 'зерно, семя, подсолнух', *piž* (сев. *пызь*) 'мука', *kiž* (сев. *кызь*) 'моча', *bižnā ~ bižānā* (сев. *бызьыны*) 'бежать, протекать, струиться, выйти замуж' и др.

Тщательный анализ случаев уподобления i вместо первоначального \hat{a} показывает, что переход \hat{a} в i осуществляется глав-

¹³ См. Д. В. Бубрих, ИФУЯ, стр. 67.

¹⁴ Рукопись находится в рукописном фонде Удмуртского научно-исследовательского института, папка № 32.

ным образом в позиции перед палатальными согласными *š, ž, l', ŋ, d', j*.

Аналогичное изменение гласных в позиции перед указанными согласными отмечается Ю. В и х м а н о м в уфимском, казанском, малмыжско-уржумском, елабужском диалектах, т. е. во всех окраинных южных и периферийных диалектах удмуртского языка¹⁵.

Однако, следует отметить, что при усвоении новой трактовки *ä* и *i* ещё в начальный период в отдельных словах, вроде *žälä* 'цепь', *mäž* 'икра', могла задерживаться старая форма, но такие явления встречаются редко.

Процесс замены *ä* через *i* происходит в бавлинском диалекте и в настоящее время и выражается в виде чередований *ä ~ i* в таких словах, как *kužäli ~ kužil'i* 'муравей', *näžäli ~ nižil'i ~ nižäli* 'червяк', *šinkäli ~ šinkil'i* 'слёзы', *kälñä ~ kilñä* (лит. *кыльыны*) 'раздеть, разуть, отстать, опоздать, остаться', *kädokän ~ kidokän ~ küdokän* 'далеко, вдалеке', *känñä ~ kiññä* 'закрыть глаза, прищуриться', *mäño ~ miño ~ müño* 'кукла' и т. д.

Ещё более регулярно осуществляется переход *ä* в *i* в русских заимствованиях, относящихся уже к недавнему времени, например *otpuskijis* (из *otpuskä*) 'из отпуска', *iževskijis* (из *iževskä*) 'из Ижевска', *omskijis* (из *omskä*) 'из Омска', *kurskijis* (из *kurskä*) 'из Курска'. Конечное *ä* во всех приведенных словах возникло в силу незакономерности употребления сочетания нескольких согласных в конце слова.

Как видно из всего изложенного, замена *ä* гласным *i* в позиции перед палатализованными согласными в бавлинском диалекте является еще действующей фонетической закономерностью, представляющей собой одну из отличительных особенностей данного диалекта, тогда как в литературном удмуртском языке и в говорах северных и средних удмуртов повсюду, за исключением уже обобщившихся глагольных форм на *-išk-*, во всех рассматриваемых случаях выступает *ä*, а не *i*. Замена *i* через *ä* малохарактерна и для большинства диалектов коми языка. Аналогичные звукоизменения гласных В. И. Лыткин отмечает лишь в удорском и коми-пермяцком говорах, считая их продуктом более позднего развития коми языка.¹⁶

Из случаев замены *ä* гласным *i* в положении после палатализованных согласных и *j* особое внимание обращают на себя слова *soin* 'им, поэтому, потому', *tain* 'с этим, с той' и *main* 'чем', распространенные в большинстве диалектов и вошедшие в такой форме в литературный удмуртский язык. В приведенных словах

¹⁵ Y. Wichmann, *Gesch. Vok.*, стр. 22.

¹⁶ В. И. Лыткин, ИГКЯ, стр. 104.

i возникло из *ê* под ассимиляторным воздействием предшествующего *j* из форм *sojân tajân, majân*, ср. коми *сийён, тайён, мыйён*. В первых двух словах в винительном падеже единственного числа первоначальный *j* в бавлинском и в некоторых других диалектах восстанавливается, ср. *soiz* 'тот' — *soize* 'того', *taiz* 'этот' — *taize* 'этого'.

Из других явлений ассимиляторного порядка следует еще отметить замену губного заднеязычного *u* звуком *ÿ*, которая происходит в позиции первого слога под действием предыдущего или последующего *j* и переднесреднеязычно-палатальных согласных: *d', ž, l', ñ, ś, t'*. В других позициях палатализация заднеязычного *u* не происходит лишь потому, что употребление *ÿ* в позиции непервого слога не характерно. Из довольно большого числа примеров, в которых употребляется *ÿ* в соседстве с палатальными согласными, приведем лишь некоторые: *ÿi* 'ночь', *ÿjanâ* 'плавать', *śÿś* 'воск', *džÿi* 'мох', *kÿž* 'длинный', *dÿś* 'русский', *śÿzanâ* 'чистить, вычистить, очистить', *ñÿl'* 'четыре', *kÿñ* 'три' и др. В диалектах северных и средних районов Удмуртии и в литературном удмуртском языке, а также в коми языке в указанных примерах замена *u* звуком *ÿ* не произошла, сравните: удм. *ÿй, уяны, сюсь, жуй, кузь, куинь*, коми *куим*.

Как видно, во всех тех случаях, когда звук *ÿ* употребляется в соседстве с палатальными согласными, он вторичного происхождения. Это мы можем подтвердить конкретными примерами бавлинского диалекта. В словах *kÿškânâ* (лит. *кутскыны*) 'начинать, начать, приступить' и *vÿškânâ* (лит. *вутскыны*) 'успеть, успевать', восходящим к первоначальным формам *kutiškânâ* 'держаться, взяться, вцепиться, ухватиться' и *vutiškânâ* (в том же значении, что и *vÿškânâ*) заднеязычное огубленное *u* палатализовалось лишь после выпадения слога *-ti*, оказавшись в непосредственном соседстве с палатальным согласным *ś*, сравните: *kutânâ* 'поймать, схватить', *vuttânâ* (иногда *vÿttânâ*, где *ÿ* развилось по аналогии) 'доставить, довести, дать, дозреть, закончить, сделать'. Подобным же образом произошла замена *u* звуком *ÿ* в словах *ÿttânâ* (лит. *утчаны*) 'искать, поискать' и *ÿškânâ* (лит. *учкыны*) 'смотреть, глядеть'. В указанных примерах переходу *u* в *ÿ* предшествовала деаффрикатизация глухого согласного *t's* в палатальные *t'* и *ś*, что в первом случае в свою очередь, ассимилировало предшествующее непалатализованное *t*. Гораздо легче проследить процесс рассматриваемого звукоперехода в заимствованиях, так как их исходный фонетический состав в большинстве случаев установить нетрудно, ср. например: *kÿlto* (из *kultšo* < русск. *кольцо*, *tÿjân* < русск. *чугун*, (заимствовано, очевидно, через татарский

язык из *чуен*), *kūjima* < тат. *койма* 'забор', *tūmer* < тат. *чумар* 'клецки', *kūjā* < тат. *кое* 'колодец', *tūjak* < тат. *туяк* 'копыто', *mūntolo* ~ *miñt'olo* < тат. *мунчала* 'тряпка'.

В некоторых словах мы наблюдаем колебание в употреблении *u*, *i* и *ū*: *kujanā* ~ *kūjanā* (лит. *куяны*) 'бросать, разбрасывать, закидывать', *nujanā* ~ *nūjanā* (лит. *нуяны*) 'тянуться, растягивать', *kužo* ~ *kūžo* < чув. *kužo*, *kul'to* ~ *kūl'to* < чув. *кулде*, *kölde* 'сноп', *munt'o* ~ *mūnto* ~ *miñt'o* < чув. *munža*, тат. *munča* 'баня', *miño* ~ *mūño* ~ *miño* (лит. *мунё*) 'кукла', *miñālon* ~ *mūñālon* (из *mi* 'земля' + *ñālon* 'горло, глотание') ругательное слово, соответствующее русскому: 'прорвались сквозь землю'.

Есть в бавлинском диалекте еще небольшой круг слов, в которых *ū* развилось из узких гласных *i*, *ā*. Примеры: *kūđokān* ~ *kidokān* (из *kāđokān*) 'далеко', *gūtkaž* (из *gidkuaž* < *gidkuaž*) 'двор', *būđđānal* ~ *būđđānnal* (из *bāđđān* 'великий' + *nunal* 'день') 'пасха', *kūšpā* (из *kāšpu*, ср. лит. *кызыпу*) 'береза'. Лабилизация узких гласных в приведённых примерах произошла, очевидно, под воздействием последующих огубленных гласных.

Как видно из анализа языковых фактов, процесс палатализации заднерядного гласного *u* под действием соседних палатализованных согласных в бавлинском диалекте еще не прекратился. Материал, полученный нами из наблюдения над говором, дает возможность вскрыть определенные тенденции в дальнейшем развитии этого типичного диалектного явления.

Из других гласных под влиянием переднесреднеязычно-палатальных согласных палатализации подвергается также гласный звук *o* в слове *đōlgāri* (из *đōlgāri* < *đorgāli*) 'воробей'. Очевидно, *ō* возникло из *o* и в слове *vōš* 'боль, больно', которое в рассматриваемом диалекте имеет параллельное произношение и через *o* (*vōš*). Нам кажется, что литературное *ō* также обязано своим появлением последующему переднесреднеязычно-палатальному *š* в словах *поськы* 'фурункул' и *посьтыны* 'износиться, порваться, лопнуть', которым соответствует бавлинское *poškā* и *pōštānā*.

На качество гласных могут оказывать определенное воздействие и губные согласные. Под влиянием последних в некоторых случаях переднеязычное *e* в рассматриваемом диалекте оглубляется, ср. *bōriš-bōriš* 'гуськом, один за другим, подряд' из *ber* 'зад', *šōmna* < русск. *семья*, *đōtmāš* (лит. *емши*), тат. *jāmiš* 'плод, фрукт'.

Такая полная лабиализация гласного *e*, представленная лишь в приведенных лексемах, относится к числу редких явлений в удмуртском языке, поскольку лабиализация гласных в большинстве случаев носит лишь минимальный характер.

6. Влияние гласных на согласные

Гласные, как и согласные, сочетаясь в потоке речи, оказывают на последних определенное воздействие, нередко переводя их из одного качественного состояния в другое. Наибольшее распространение из такого порядка звукоизменений имеет озвончение глухих согласных между гласными. Этому процессу подвергаются главным образом глухие смычные согласные *p, t, t'* и *k*, переходя в звонкие согласные *b, d, d'* и *g*. Такой звукопереход происходит обычно на границе основы словообразовательных и словоизменятельных аффиксов, начинающихся с гласного звука. Но прежде чем приступить к рассмотрению этого явления, следует отметить, что в одних случаях мы действительно имеем дело с озвончением этимологически глухих согласных, в других случаях — лишь с восстановлением первоначальной звонкости согласных, которые в удмуртском языке оказались замененными глухими вследствие своего положения в конце слова, поскольку в конце удмуртского корневого слова перед паузой или же перед начальным глухим согласным следующего слога смычные звонкие согласные, как правило, оглушаются. В исконно удмуртских коренных словах в преобладающем большинстве случаев мы имеем дело, конечно, с восстановлением первоначальной звонкости согласных, ср. например: *odik* (лит. орф. *odüg*) 'один' — *odigez* 'один из многих', *mälkäät* (лит. орф. *мылкыд*) 'настроение, желание' — *mälkädo* 'жизнерадостный', *žak* (лит. орф. *жаг*) 'мусор, сор' — *žages* 'сорный, мусорный', *gat* (лит. орф. *гад*) 'грудь' — *gad'az* 'на грудь свою', *žor* (лит. орф. *жоб*) 'грязно, грязный, мутный' — *žobanä* 'запачкать, загрязнить, замутить'.

То же самое наблюдается и в русских заимствованиях: *sapek* < русск. *сапоги* — *sapegez* 'его сапоги', *kälup* ~ *kulup* < русск. *клуб* — *kälube* ~ *klube* 'в клуб', *sat* < русск. *сад* — *sadän* 'в саду'. Взрывные выступают глухими в конце слова также в русском языке.

Однако при наращении словообразовательных и словоизменятельных аффиксов, начинающихся с гласного звука, а также перед начальным гласным следующего слова в интервокальном положении нередко происходит замена этимологически глухих согласных звонкими. Анализ звуковых материалов бавлинского диалекта показывает, что действие рассматриваемого фонетического закона наиболее регулярно проявляется в тюрко-татарских заимствованиях, распространяясь иногда и на смычные аффиксальные согласные, если они оказываются в позиции между гласными. Приведем примеры: *aktägaz* 'наконец' из < тат. *актык*, *sagainä* 'насторожиться, внимательно прислушаться' из < тат. *сак* 'чуткий, внимательный, осторожный', *üstolägez* 'искусство, ловкость, мастерство его' из < тат. *остолык* в том же значении; *sañägez*

'его вилы' из < чув. *sāñāk*, *majāgen* 'с колышком' из < чув. *majak* 'кол'.

Замена глухого согласного звонким в интервокальном положении происходит также в собственно удмуртских корневых словах, а также в некоторых русских заимствованиях, но такая замена проявляется в них не так регулярно, как это наблюдается в тюрко-татарских заимствованиях, а носит скорее всего лишь спорадический характер, ср. например: *zōgeś* 'толстые, полные' из *zōk*, *kāga-kūña* 'два или три' из *kāk kākṣoginiške* 'пусть, ладно' из *ṣok*, *addātegiḱ* 'не глядя, не посмотрев' из *addātek*, *mešogen* 'с мешком' из < русск. *мешок*, *gōršogez* 'горшок его' из < русск. *горшок*, *sandāgezlen* 'у его сундука' из < русск. *сундук*.

В литературном удмуртском языке и в других диалектах Удмуртии подобное озвончение этимологически глухих согласных занимает лишь незначительное место, распространяясь на небольшой круг лексем типа *māžāk* — *māžganā* 'бить кулаком', в которых замена глухих звонкими скорее всего бывает вызвана ассимиляторным воздействием предшествующего звонкого согласного. Сравните, приведенное слово со словом *kuspān* 'между' из *kusāp* 'промежуток'. В других случаях в интервокальном положении озвончение глухих согласных не наблюдается: *džōk* — *džōkān* 'в столе', *lipet* — *lipeto* 'с крышкой', *šel'ep* — *šel'epen* 'с щепкой' и др.

Следовательно, на основании вышеизложенного можно заключить, что замена этимологически глухих смычных конечных согласных основ звонкими в положении между гласными развилась в корневых удмуртских и некоторых русских заимствованных словах бавлинского диалекта по аналогии с тюркско-татарскими словами, в которых рассмотренный фонетический закон действует с наибольшей регулярностью, поскольку озвончение глухих согласных в интервокальном положении для тюркских языков — явление закономерное. В словах же удмуртского происхождения в позиции между гласными в большинстве случаев происходит не озвончение конечного глухого согласного основы, а сохранение первоначальной звонкости, исторически потерянной вследствие положения его в конце слова или в середине слова перед глухими согласными.

Из других звукоизменений качественного порядка, происходящих в области согласных, нельзя не отметить еще процесс палатализации, обусловленный влиянием соседних переднеязычных узких гласных. Влияние последних в описываемом диалекте, а также в некоторых других южных диалектах Удмуртии, чаще всего подвергается последующий согласный *n* и несколько реже переднеязычные согласные *d*, *t*. Такое уподобление последующего согласного предшествующему гласному *i* наблюдается или на стыке первого и второго слогов, или в абсолютном исходе односложных и двусложных образований, например: *iñ* (лит. *ин*)

'небо', *kiñ* (лит. кин) 'кто', *siñ* (лит. син) 'глаз', *niñ* (лит. нин) 'лыко', *d'etiñ* (лит. етин) 'лен', *burt'tiñ* (лит. буртчин) 'шелк', *iñtā ~ intā* (лит. инты) 'место', *iñmar* (лит. инмар) 'бог', *piñal* (лит. пинал) 'молодой', *git'* (лит. гид) 'хлеб', *puñit'* (лит. пумит) 'напротив' и др.

Палатализация *n* в указанной позиции происходит и в словах уdmуртского происхождения: *kukš'iñ* < русск. кувшин, диал. кукушин, *puržiñ* < русск. пружина, *giriñ* < русск. Григорий, *trofiñ* < русск. Трофим, *iñžeñer* < русск. инженер, *minder ~ minder* < тат. мендер 'подушка', *iñze* < тат. инде 'уже', *kireñ* < русск. хрен, *obiñ* < русск. овин.

Однако замена *n* звуком *ñ* в указанной позиции в словах с иноязычной основой происходит не всегда последовательно, например: *inst'itut* < русск. институт, *inspektār* < русск. инспектор, *kabina* < русск. кабина, *industrija* < русск. индустрия, *kindāk* < тат. киндык 'шкворень' и др.

Рассматриваемая палатализация согласных, наблюдающаяся ныне лишь в окраинных южных и периферийных диалектах, в удмуртском языке — явление сравнительно новое и вызвана, очевидно, влиянием предшествующего переднеязычного *i*. О позднем происхождении этого явления говорит, как мы полагаем, тот факт, что следы твердого произношения данной фонемы в указанной позиции проявляются в рассматриваемом диалекте в виде чередований *n ~ ñ* в таких словах как: *iñtā ~ intā* 'место', *iñmar ~ inmar* 'бог', *sañin ~ satin* < русск. сатинец, *iñi* 'уже', но рядом *ni* в том же значении, кроме того, в словах *main* 'чем' и *nomārin ~ ñemārin* 'ничем', палатализация конечного *n* совершенно не наблюдается.

Наконец, лишь в трех словах в переходном (prosecutivus) и предельном (terminativus) падежах перед *i* в рассматриваемом диалекте происходит замена этимологически непалатального согласного *t* переднесреднеязычно-палатальным *t'*: *ot'i* 'там, по тому месту', *ta't'i* 'здесь, по этому месту', *kāti* 'где, по какой местности', *ot'ioš* 'до тех пор', *ta't'ioš* 'до сих пор', *kātioš* 'докуда' вместо первоначального *oti, tati, kāti, otiož, tatiož, kātiož*.

В других словах в том же положении переднеязычный *t* предшествующий гласному *i* никаким изменениям не подвергается, ср. например: *urami* 'по улице', *gurežti* 'по горе' и т. д. В тех же самых корневых словах не происходит замены *t* звуком *t'* и в местном (inessivus), исходном (elativus) и определительном (egressivus) падежах, ср. *otān* 'там', *otiš* 'оттуда', *otišen* 'с того места' и др. Является ли такая замена *t* палатальным *t'* в приведенных словах результатом влияния последующего *i* или она была вызвана каким-либо другим фактором — об этом очень трудно сказать что-либо определенное, поскольку палатализация согласных в позиции перед узкими гласными в удмуртском языке в большинстве случаев наблюдается очень редко.

ВСТАВКИ И ПРОПУСКИ ЗВУКОВ

В предыдущих разделах мы рассматривали различные звукоизменения, обусловленные, главным образом, влиянием соседних звуков. Но фонетический состав слова иногда может измениться в потоке речи и в результате выпадения или вставки звуков, вызванных рядом других причин. Вставочные звуки появляются в речи чаще всего для устранения отдельных труднопроизносимых звуков как гласных, так и согласных. Случаи же выпадения звуков могут быть вызваны или их безударным положением или сочетанием разнохарактерных звуков и слогов, или сочетанием совершенно однородных звуков (при гласных). Выпадение и вставка звуков происходит только в известном (весьма ограниченном) круге слов, поэтому это явление нельзя считать общелексической звуковой закономерностью, а следует отнести лишь к числу неразвитых фонетических явлений удмуртского языка. Переходим к анализу этих явлений.

1. Вставка гласных в начале и в конце слова

Как и общенародному удмуртскому языку, описываемому диалекту в абсолютном начале слова не свойственно стечение двух или нескольких согласных, а также употребление согласного звука *r*. В речи большинства представителей диалекта в заимствованных словах перед *r* и перед группой шумных согласных или между ними часто появляется так называемый протетический или эпентетический узкий гласный, обычно *ə* или *i*. Наиболее регулярно такие звуки выступают в старых русских заимствованиях, в том числе и в именах собственных, например: *kiros* < русск. *крест*, *gərop* < русск. *гроб*, *dərop* < русск. *дробь*, *əstan* < русск. *штаны*, *əskamja* ~ *skamja* < русск. *скамья*, *iskərt* < русск. *скирда*, *əškap* ~ *škap* < русск. *шкаф*, *əstakan* ~ *stakan* < русск. *стакан*, *əškol* ~ *škol* < русск. *школа*, *ist'op* ~ *ist'apan* < русск. *Степан*, *giroš* ~ *girin* ~ *gəriš* ~ *girgorei* < русск. *Григорий*, *ərakat* — *rakat* < тат. *рахат* 'спокойствие, покой', *karabat* < русск. *кровать* очевидно, заимствовано через татарский язык из *kərabət*, *ərakmat* ~ *rakamt* < тат. *рахмат* 'спасибо', *əštobə* < русск. *чтобы*, *sərodə* < русск. *сроду*, *əstraxofkə* < русск. *страховка*, *əstəram* < русск. *срам*, *klup* ~ *kulup* ~ *kəlup* < русск. *клуб*, *giranvər* (название холма) < русск. *грань*.

Вставка *ə* иногда происходит также в собственно удмуртском слове *əskal* ~ *skal* 'корова'. В говорах северных и средних удмуртов это слово произносится через *i*: *iskal*.

Аналогичная вставка гласных наблюдается также в конечном слове основы как собственно удмуртских, так и заимствованных слов, в которых встречаются этимологические стечения взрывных или щелевых согласных с сонорными *r* или *l*. В качестве эпентезы — устранителя стечения согласных в конце слова — используются также узкие гласные *ê* и *i*, например: *gârâk* (лит. *гырк* 'дупло', коми *гырк*) 'внутренность', *mârâk* (лит. *мырк*, коми *мыр*) 'пень', *paris* (лит. *парсь*, коми *порсь*) 'свинья', *kâris* (лит. *кырсь*, коми *кырсь* Wied.) 'грязь, нечистота', *pukâlo* (лит. *пуклек*) 'чурбан', *terâk* (лит. *черк*) из русск. *церковь*, *tolâk* из русск. *толк*, *polâk* из русск. *полк*, *gorâk* из русск. *горб*, *metâr* из русск. *метр*, *petâr* из русск. *Пётр*, *šarâr* из русск. *шарф*, *korâm* из русск. *корм*.

В некоторых категориях слов вставочный звук выступает после группы согласных в исходе слова: *ñeftâ* из русск. *нефть*, *tankâ* из русск. *танк*, *omskâ* из русск. *Омск*, *iževskâ* из русск. *Ижевск*.

Исторически подобная вставка звуков в начале и конце слова в удмуртском языке также имела место. В этом можно убедиться, рассмотрев такие общеудмуртские слова, как *skal* ~ *iskal* 'корова', *târos* ~ *tros* 'много, полно', *kiros* 'крест', *kirâm* 'горсть', из *kârm* — ср. мар. *кормыж*, мокша-морд. *курмозь*, *turâm* 'трава' из *turn* < *turnâ* ср. фин. *tarna*, *kotâr* 'круг' из *kotr* < *kotr* ср. фин. *katra* и др.¹⁷ В последних примерах вставочная гласная *ê* появилась между несвойственными удмуртскому языку труднопроизносимыми сочетаниями согласных лишь после происшедшего отпадения конечного гласного основы слова. В производных образованиях при наращении словообразовательного аффикса, начинающегося с гласного звука это первоначальное сочетание согласных сохраняется, ср. *turâm* ~ *turnanâ* 'косить', *kârâm* ~ *kârmânâ* 'сжимать, пожимать, зажимать', *kotâr* ~ *kotres* 'круглый' и др.¹⁸ Обращает на себя внимание еще то обстоятельство, что в отличие от других диалектов удмуртского языка, для бавлинского диалекта характерно обилие заимствованных слов, употребляющихся со вставочными гласными, что очевидно, обусловлено влиянием тюрко-татарских языков, для которых это явление очень типично, а также слабым знанием русского языка со стороны местного населения. Однако, с углублением знания русского языка и с повышением грамотности населения многие сочетания согласных в начале и конце заимствованных слов в настоящее время передаются молодежью без всякой трудности. Имеющиеся случаи колебаний в произношении некоторых позднейших русских заимствований, в которых в одном случае вставочный звук выступает,

¹⁷ В. И. Лыткин, ИГКЯ, стр. 75.

¹⁸ Конечное *m* в слове *turâm* 'сено, трава' вторичного происхождения. Во многих диалектах первоначальное *n* сохранилось.

в другом — нет, дают нам основание считать это явление хотя и устойчивым на данном этапе развития бавлинского диалекта, но деградирующим, обреченным на постепенное вытеснение нормами правильного произношения русских слов.

Иногда в абсолютном исходе слова в качестве вставочных звуков в описываемом диалекте употребляются также согласные *-m* и *-k*. Случаи выступления их нами зафиксированы в частицах *medam*, *medak* (из *meda*) 'ли, или же', *ke nok* (из *ke no*) 'если и', *gânâk* (из тат. *гынâ*) 'только, лишь' и в словосочетании *takkânek* (из тат. *чак кына*) 'немного, чуточку, чуть-чуть'.

В вопросительной частице *medam* выступление конечного *-m*, очевидно, является рефлексом прежнего суффикса притяжательности первого лица единственного и множественного числа, ср. например: *kâffâ medam ponom ta pijalajez?* 'Куда же поставить (букв. я поставлю) это стекло?' *užanâ mânopo medam, övölo medam agajed dorâ* 'Пойти или нет к брату твоему работать?'

Суффиксы притяжательности 1-го, 2-го и 3-го лица единственного числа наиболее регулярно выступают в сочетании с приглагольной частицей *med* 'пусть', сравните: *medam* (1 л.), *medat* (d) — 2 л., *medaz* (3 л.) 'пусть не'. В диалектах удмуртского языка *medam* 'пусть не' представляет собой своеобразную застывшую форму и употребляется во всех трех лицах единственного и множественного числа одинаково, без всякого изменения, сравните: *ton medam uža* 'пусть я не работаю', *ton medam uža* 'пусть ты не работаешь', *so medam uža* 'пусть он не работает' вместо *ton medam uža*, *ton medat uža*, *so medaz uža*, как это имеет место в бавлинском диалекте. Причина появления конечного *-k*, выступающего в составе упомянутых выше других частиц, не ясна. Финский ученый Т. Е. Уотила,¹⁹ например, конечное *k* в частице *medak* 'же, ли, или' возводил к отрицательной частице *ug* 'не' первого и третьего лица настоящего и будущего времен, предполагая, что рассматриваемая частица развилась комбинаторным путем из двух самостоятельных частиц: *med* 'пусть' и отрицания *ug* 'не', т. е. *med ug* > *medak*. Такое объяснение нам кажется не убедительным, поскольку частица *medam*, являясь вопросительной или усилительной частицей, употребляется главным образом в составе вопросительных предложений. А поэтому отрицание *ug* 'не' не имеет, на наш взгляд, никакого отношения к частице *medak* 'же, ли, или'. Если даже допустить, что частица *medam* развилась комбинаторным путем, то конечное *k* должно восходить не к отрицанию *ug* 'не', а к усилительным частицам *uk*, *uga* 'же, ведь', имеющим также некоторый оттенок вопросительности и употребляющимся также, как и частица *medak* после вопросительных слов.

¹⁹ Т. Е. Uotila, Geschich. Kons., стр. 225.

2. Вставка звуков в середине слова

В рассматриваемом и в других диалектах, а также в удмуртском литературном и коми языках в некоторых производных словах, образованных из односложных или двусложных корней, перед аффиксами, начинающимися с гласного звука нередко появляются вставочные согласные *m*, *n*, *k*, *t*. Если рассматривать это явление с исторической точки зрения, то в большинстве случаев в упомянутых производных словах происходит не вставка, а восстановление первоначальной группы согласных, разрушенной вследствие произошедшего отпадения в исходной позиции одного из ее компонентов. Ниже приведем примеры, в которых происходят подобные явления вставки-восстановления: *d'un* (лит. *юн*) 'прочный, крепкий', — *dunmanā* (лит. *юнманы*) 'окрепнуть', коми *ен*, (*енм*), эст. *jult* 'жестокий, грозный, свирепый', фин. *julta* в том же значении; *iñ* (лит. *ин*) — *iñme* (лит. *инме*) 'в небо', коми *ен* 'бог', (*енмос* 'бога'), эст. *ilm* 'свет, мир, погода', фин. *ilma* 'воздух, погода'; *śiñ* (лит. *син*) — *śiñmān* (лит. *синмын*) 'в глаз', коми *син* (*синм-*), эст. *silm*, фин. *silmä*, эрз. *сельме*; *kān* 'мерзлый' — *kāntmānā* 'мерзнуть', коми *кын*, мар. *кылме* 'мерзлый', эрзя-морд. *кельме* 'холод, холодный', эст. *kūlt* 'холод, холодный, мороз', фин. *kylmä* 'холодный'; *im* 'сон' — *imte üśānā* 'заснуть', коми *он* (*онм-*), манс. *уулам*; *kūñ* (лит. *куинь*) 'три', *kūñmeti* (лит. *куиньмети*), 'третий', коми *койм* (*куйм*), эст. *kolm*, эрз. *колмо*, фин. *kolme*; *piž* (лит. *пызь*) 'мука' — *pižnanā* (лит. *пызьнаны*) 'посыпать мукой', коми *пызьна* (диал.) 'мучной'; *kūś* (лит. *кус*) — *kūśkām* (лит. *кускын*) 'в поясице', коми *кос* (*коск-*), эст., фин. *kesk*, *keski* 'средний, центральный', *sajes* 'рукав' — *sajeskaz* ~ *sajesaz* 'в рукаве', коми *сос* (*соск-*), мар. *шокиш* 'рукав' (в данном случае отпадению конечного *-k* в пермских языках предшествовала метатеза согласных) *-ks* > *ск*²⁰; *kāk* 'два' — *kākteti* 'второй', коми *кык* (без вставочного звука), мар. *коктыт*, фин. *kahte* 'два'.

Как видно из приведенных примеров, вставочные звуки *m*, *n*, *k* и *t* исторически восходят к согласным, являвшимся вторым компонентом звукосочетаний *-ñm* ~ *-nm-*, *-žn-*, *-sk-*, восходящим к общефинно-угорским сочетаниям *-lm-*, *-sk-* и, очевидно, *-žn-*. Следует отметить, что наряду с этим в некоторых словах происходит не восстановление группы согласных, а действительная вставка звуков, которых в этих словах никогда раньше не было. Своим появлением они обязаны явлению аналогии. Таковыми являются, например, следующие: *viś* 'промежуток, интервал, щель, трещина', *viškeñ* 'между, в промежутке', *piš* 'внутренность' — *piškān* 'внутри, в (предлог)', *urdes* 'бок' — *urdeskiś* (лит. *урдсысь*)

²⁰ Обо всем этом подробно см. у В. И. Лыткина, ИГКЯ, стр. 74—79.

'с боку, с боковой стороны', *pādes* 'дно' — *pādeskān* ~ *pādesān* (лит. *пядсын*) 'на дне', *bādes* 'целый, полный' — *bādeskān* 'целиком, полностью', *ulep* 'живой' — *ulepkān* 'заживо, живьем', *dūn* (лит. *дун*) 'чистый, чисто', — *dūnmanā* (лит. *дунманы*) 'очиститься (от примеси), отстояться, стать прозрачным (о жидкости)'

Круг лексем, в которых наблюдается такая вставка звуков, весьма узок и в бавлинском диалекте он, пожалуй, исчерпывается приведенным выше перечнем слов.

3. Выпадение гласных в середине слова

В рассматриваемом диалекте, как и в общенародном удмуртском языке есть определенная категория слов, в которых в одних случаях в позиции второго слога гласные звуки выступают, а в других они опускаются. Такое опущение (выпадение) гласных второго слога наблюдается в прилагательных, наречиях образа действия и в некоторых существительных, оформленных суффиксами *-o*, *-es*, *-ok*, *-et* и образованных от основ глаголов или от других двусложных имен с конечной согласной основой на *r*, *l*, *l'*: *koŋgro* 'кривой, согнутый' от *koŋgārtānā* 'зацепить крючком', *kokro* 'кривой, согнутый' от *kokārtānā* 'согнуть', *pitres* 'круглый', от *pitārtānā* 'катить, скатить', *būgres* 'рыхлый, мягкий' от *būgārtānā* 'разрыхлить, рыть, взбудоражить, тревожить, беспокоить', *pozres* 'витой, свилеватый', от *pozārtānā* 'скрутить', *kotrak* 'кругом, везде, всюду, повсюду' от *kotārtānā* 'окружить, заградить, оцепить', *t'utrak* (лит. *чутрак*) 'решительно, резко' от *tutārtānā* 'свертывать, коробить, скорчить'.

Выпадение гласных в позиции второго слога происходит также в производных словах, образованных от двусложных именных основ, имеющих в составе последнего слога звуки *ā* или *e*. Эти гласные подвергаются выпадению лишь в том случае, если находятся в положении между согласными, из которых один является сонорным (*r*, *l*, *l'*, *m*), или взрывным (*d*, *t*, *k*), или щелевым (*ž*, *š*, *s*) и, если к ним прибавляется словообразовательный аффикс, начинающийся с гласного звука, например: *kūžām* 'сила' — *kužmo* 'сильный'; *kužām* 'подарок, дар' — *kužmanā* 'подарить, дарить', *polās* 'весло', *polsanā* 'грести', *mažes* 'грабли' — *mašanā* (из *mažesanā*) 'сгребать, (сено)', *tōlāt* (лит. *сьольт*) 'пути' — *tōltanā* 'стреножить', *gālāt* 'гладкий, скользкий' — *gāldānā* 'поскользнуться', *erāk* 'свобода' < тат. *уек* — *erkān* 'свободно', *māžāk* 'кулак' — *māžgānā* 'стукнуть кулаком', *šulem* 'сердце' — *šulmo* 'прилежный, старательный, прилежно, старательно', *sūlep* 'сырой, водянистый снег, слякоть' — *sūlpanā* 'дождить', *turām*

'трава, сено' — *turnanā* 'косить', *pil'em* 'туча, облако', — *pil'mo* 'облачный'.

Однако, далеко не всегда происходит подобное механическое выпадение *ā, e*. При тех же фонетических условиях ряд слов при словообразовании не теряет указанные гласные, ср. например: *purtes* 'стручок' — *purtesaškānā* 'стать стручковатым (о горохе)', *serek* 'угол' — *seregān*, в некоторых диалектах *sergān* 'в углу' и др.

Таким образом, выпадение указанных гласных как в производных именах, так и в глаголах не носит более или менее регулярного характера.

Наши наблюдения над диалектом показывают, что наибольшее количество случаев выпадения гласных в середине слова падает не средне-заднерядное *ā*, которое помимо отмеченных выше случаев, опускается еще в следующих категориях слов:

1. В инфинитиве глаголов первого спряжения: *šinā* (лит. *синыны*) 'кушать', *dūnā* (лит. *юныны*) 'пить', *šūdnā* (лит. *шудыны*) 'играть', *tāpnā* (лит. *мыныны*) 'идти, ехать, следовать' и др.

2. В причастиях и деепричастиях на *-mon*, образованных от глаголов первого спряжения: *tāpmon* (лит. *мынымон*) 'стоит, чтобы пойти', *vādmōn* (*инты*, лит. *выдымон*) 'место, куда можно ложиться', *šimon* 'пища, которое можно есть'.

3. В деепричастиях на *-sa, -tek, -toś, -tož*: *bižsa* (лит. *бызьыса*) 'бегом', *šūsa* (лит. *шусыса*) 'сказав, говоря', *gārtek* (лит. *гырытэк*) 'не вспахав', *berttož* (лит. *бертытозь*) 'до возвращения' и др.

4. В инфинитиве глаголов второго спряжения, образованных от именных основ с конечной гласной на *ā*: *usjanā* (лит. *усыяны*) 'боронить', *ižžanā* ~ *ižjanā* (лит. *изъыяны*) 'надеть шапку', *rōžžanē* ~ *rōžjanā* (вм. *позъыяны*) 'надеть варежки', *tūhhanā* (вм. *чунъыяны*) 'ожеребиться', *rižjatānā* (лит. *пужыятыны*) 'вышить, нанести узор'.

5. В глаголах первого спряжения, обозначающих многократность действия: *bižālnā* (лит. *бызьылыны*) 'бегать, выходить замуж', *boštālnā* (лит. *басьтылыны*) 'покупать, брать'.

6. В глаголах первого и второго спряжения понудительного залога: *pitārtnā* (лит. *питыртыны*) 'свалить чего-либо, покатить (колесо)', *bōrdāttnā* (лит. *бōрдытыны*) 'заставить кого-либо плакать', *bušattānā* (лит. *бушатытыны*) 'заставить разгрузить, опорожнить'.

7. В каузативных глаголах, образованных при помощи аффикса *-alt-* и обозначающих мгновенность или однократность действия: *bāškaltnā* (лит. *бышкалтыны*) 'уколоть, воткнуть, вонзить', *tijaltnā* (лит. *түйалтыны*) 'отломить, обломить'.

8. В глаголах, образованных от прилагательных, выражающих пространственное отношение; например: *džužātātñā* (лит. *жуужытатыны*) 'сделать повыше, приподнять', *paškātātñā* (лит. *паськытатыны*) 'расширить', *vaktijātñā* (лит. *вакчиятыны*) 'укоротить' и др.

9. В глаголах первого спряжения сослагательного наклонения как в утвердительных, так и в отрицательных, во всех лицах единственного и множественного числа: *bertsal/ām* (лит. *бертысал*) 'пришел бы, приехал бы, вернулся бы', *õi śisalāz* (лит. *öй сибсал*) 'он не стал бы есть' и др.

Все слова указанной выше категории иногда произносятся и с гласной *ä*. При этом следует отметить, что доминирующей формой произношения все же является произношение их без *ä*, как это имеет место в большинстве диалектов коми языка.

Произношение глагольных форм без гласного *ä* недопустимо при стечении в исходе их этимологической основы двух или нескольких согласных, за исключением сочетаний *-rt-*, *-lt-*. Приведём примеры: *löpťāñā* 'всплыть, подняться', *kātkāñā* 'запрягать', *verāškāñā* 'разговаривать', *kuštāñā* 'бросить, выбросить'.

Иногда при быстром темпе речи выпадению подвергается также гласный звук *i* или целый слог, входящий в состав возвратных глаголов.

В ряде диалектов это явление получило широкое распространение, вследствие чего в одних диалектах, в частности, в диалектах средней полосы Удмуртии, суффиксы возвратных глаголов исчезли и образовались усеченные формы, например: *gožkāñā* вм. *gožtiškāñā* 'расписаться, подписаться', *voškāñā* вм. *voštiškāñā* 'измениться' и др. В других диалектах (в говорах глазовской части удмуртов) возвратный аффикс *-išk-*, деформировавшись в результате выпадения *i*, заменился аффиксом *-sk-*, ср. например: *adskāñā* вм. *addžiškāñā* 'виднеться, показаться', *džutskāñā* вм. *džutisškāñā* 'подняться, подниматься' и др. В бавлинском диалекте, как и в других диалектах удмуртского языка первоначальный возвратный суффикс *-išk-* в преобладающем большинстве случаев сохранился в неизменном виде. Выпадение гласного *i* из состава возвратного суффикса *-išk-* в рассматриваемом диалекте происходит лишь в том случае, если глагольная основа является двусложной, образованной при помощи словообразовательных суффиксов *-al-*, *-ār-*, *-at-*, *-et-*, *-āt-*, например: *dāšetškāñā* (лит. *дышетскыны*) вм. *dāšetisškāñā* 'учиться', *kāškatskāñā* ~ *kāškatisškāñā* (лит. *кышкатскыны*) вм. *kāškatisškāñā* 'испугаться, напугаться', *berāktškāñā* (лит. *берытскыны*) вм. *berāktisškāñā* 'вернуться, возвратиться, повернуться, перевернуться', *pozārťskāñā* (лит. *позырскыны*) вм. *pozārťisškāñā* 'виться, искривиться' и др.

Приведенные и подобные им слова в равной мере могут употребляться и с гласной *i*, т. е. могут выступать и в своей первоначальной форме.

Случаи выпадения отдельных слогов из состава возвратных глаголов и глаголов настоящего времени наблюдаются в рассматриваемом диалекте лишь в ограниченном круге слов: *vūškānā* (лит. *вутскыны*) в м. *vutiškānā* 'успеть', *kūškānā* (лит. *кутскыны*) 'начинать' в м. *kutiškānā* 'начинать, взяться, браться, приступать', *toško* ~ *todiško* (лит. *тодско* ~ *тодусько*) в м. *todiško* 'знаю', *ležkānā* ~ *ležiškānā* (лит. *лэзькыны*) в м. *ležiškānā* 'спуститься, распусться', *oškānā* в м. *ošīškene* 'повеситься, удавиться' *škom* ~ *šūškom* (лит. *шуськом*) в м. *šuiškom* 'говорим'.

Кроме указанных выше случаев, совершенно аналогичное выпадение слогов происходит также в некоторых притяжательных местоимениях с аффиксами *-len*, *-leš* ср. *ašmen* ~ *ašmelen* 'наш, у нас, у самих', *ašten* ~ *aštelen* 'ваш, у вас, у самих', *ašsen* ~ *ašselen* 'у них, у самих', *askāz* ~ *asliškāz* (лит. *аслэсьтыз*) 'у себя'.

Наибольшее количество выпадений слогов обычно наблюдается в сложных словах, образованных из двух самостоятельных слов. В связи с тем, что в подобных сложных образованиях в удмуртском языке ударение падает на последний слог второго компонента выпадению чаще всего подвергаются слоги первого компонента. К числу таких сложных образований относятся: *toišvadl'añ* (из *tolonleš vadl'añ*) 'позавчера', *pišatai* (из *pešatai* ~ *pereš atai*) 'дедушка', *pišanai* (из *pešanai* < *pereš anai*) 'бабушка', *pišai* (из *pešai* < *pereš anai*) 'бабушка', *arñannal* (из *arña nunal*) 'воскресенье', *baddatai* (из *baddžēm atai*) 'дядя по отцу, старший брат отца', *büddānnal* ~ *büđđānal* (из *büddžēn(m)* + *nunal* < *bđđžēn(m)* + *nunal*) 'пасха', *baddanai* ~ *baddai* (из *baddžēm* + *anai*) 'тётя по отцу, жена старшего брата отца', *küđāmār* (из *kud gümār*) 'как долго', *sere* ~ *sebre* (из *so bere*) 'потом', *tare* ~ *tabre* (из *ta bere*) 'сейчас, теперь'.

Из приведённого не трудно заметить, что выпадение слогов часто приводит к деформации одного из компонентов сложного слова, чаще всего первого его компонента, в связи с чем затемняется и первоначальное смысловое значение его.

В результате такого сильного стяжения иногда деформируются даже обе части сложного слова и совершенно теряется их исходный фонетический облик. Обратите внимание, например, на приведенные выше последние примеры. Смысловая связь элементов подобных сложных образований бывает настолько затемненной, что они перестают осмысливаться говорящими как сложное слово.

4. Отпадение гласных в исходе слова

В говоре бавлинских удмуртов в позиции перед начальным гласным следующего слова происходит отпадение конечной гласной предшествующего слова. Из двух сталкивающихся гласных на стыке двух слов, произносимых без паузы, выпадению обычно подвергается первый и происходит как бы слияние двух лексем в одно целое. Такое явление в языкознании обычно принято называть элизией гласных. Явления элизии в описываемом диалекте наблюдаются:

1. Между именами собственными с конечной гласной *a* и словами *agai* 'брат, дядя', *apai* 'сестра, тётя', начинающимися также с гласной *a*, например: *vańka'gai*²¹ (из *vańka agai*) 'брат или дядя Ванька', *dal'na'gai* (из *dal'na agai*) 'брат или дядя Даниил', *miša'gai* (из *miša agai*) 'брат или дядя Миша', *marja'pai* (из *marja apai*) 'сестра или тётя Мария'.

2. На стыке основ глаголов первого спряжения повелительного наклонения с конечной гласной *ä* и частицами *ai*, *ali* 'ка', *iń*, *ińi* 'уже, уж', *bašt'al'i* (из *baštä al'i*) 'возьми-ка', *pukš'ai* ~ *pukš'al'i* (из *pukšä al'i*) 'присядь-ка', *dugd'al'i* ~ *dugd'ai* (из *dugdä al'i*) 'постой-ка, остановись', *mištišk'iń* (из *mištiškäińi*) 'умывайся уж'.

3. Между конечной гласной *ä* основы глагола первого спряжения и вопросительной частицей *-a* 'ли': *öz lăkt'-a so tat'itä?* (из *özlăktä-a?*) 'не приходил ли он сюда?', *ton ud bəgat'-a taje leštänä?* (из *bəgatä-a?*) 'ты не сможешь ли это сделать?'

4. На стыке указательного местоимения *tińi* 'вон' и наречиями места, начинающимися с гласной *o*: *tiń'otän* (из *tińi otän*) 'вон там', *tiń'ožä* (из *tińi ožä*) 'вот так', *tiń'offä* (из *tińiottšä*) 'вон туда' и др.

5. Конечный гласный основы отпал также в слове *ož'ik* 'даром, бесплатно, так', образованном из соединения наречия *ožä* 'так' и частицы *ik* 'же, даже, ведь'.

Обобщение таких общенародных удмуртских слов, как *kork'až* (из *korka + až < kor + kua + až*) 'сени' и *gütkaž* (лит. *гидкуазь*) (из *gid + kud + až*) 'двор', также следует считать результатом произошедшей в них элизии гласных.

Отпадение конечных гласных в описываемом диалекте наблюдается также и в других фонетических условиях. Так, в некоторых случаях конечный гласный основы отпадает в частицах *tińi* 'вон', *tańi* 'вот', когда они употребляются в сочетании с наречиями места, образа действия и указательными местоимениями,

²¹ В знак элизии на месте выпавшего гласного мы ставим апостроф.

начинающимися с согласных звуков *t* и *s*: *tiñ'tatân* (из *tiñi tatân* 'вот здесь', *tañ'tattâ* (из *tañi taššâ*) 'вот сюда', *tañ'tazâ tañi* ~ *tiñ'tazâ tañi* (из *tañi tazâ tañi*) 'вот так вот', *tiñ' so tiñi* (из *tiñi so tiñi*) 'вот этот вот', *tiñ'saťše* (из *tiñi saťše*) 'вот такой', *tañ'taťše* (из *tañi taťše*) 'вот такой'.

В позиции перед согласными отпадение конечного гласного наблюдается еще в словах *geršât* (лит. *герышыд*) 'праздник после весеннего сева' и *tiñ'dâs* (лит. *чиндыс*) 'наперсток' из *чиньыдыс*.

В литературном удмуртском языке и в некоторых других диалектах отпадения гласных в подобных фонетических условиях встречаются также в словах *sezьпызь* (из *sezьы + пызь*) 'толокно', *гиждинь* (из *гижы + динь*).

В слове *mõi* (лит. *мõйы*) 'пожилой, старый, старик, старуха' отпадение конечного гласного происходит при любых обстоятельствах независимо от фонетических условий.

Наибольшее количество случаев отпадения конечных гласных основы зафиксировано нами в словах русского происхождения, заимствованных в недавнее время и сохранивших ударение оригинала. В силу этого конечные гласные, оказавшись в безударном положении, отпали. Сюда относятся главным образом слова, оканчивающиеся на широкий гласный звук *a* с ударением на предпоследнем слоге, например: *brigat* < русск. *бригада*, *gažet* < русск. *газета*, *gir* < русск. *гиря*, *gitar* < русск. *гитара*, *granat* < русск. *граната*, *kantor* < русск. *контора*, *škol* ~ *âškol* < русск. *школа*, *minut* < русск. *минута*, *šekunt* < русск. *секунда*, *iskârt* < русск. *скирда*, *kološ* < русск. *калоши*, *галоши*.

Отпадение конечного гласного происходит также в многосложных словах русского происхождения, сохранивших свое первоначальное ударение на первом, втором или предпоследнем слоге слова, а также в словах, оканчивающихся на *-ие*, *-ия*, например: *komnât* < русск. *комната*, *gramât* < русск. *грамота*, *kanikul* < русск. *каникулы*, *ťšas* < русск. *часы*, *pravl'eñi* < русск. *правление*, *zašed'añi* < русск. *заседание*, *kvitansi* < русск. *квитанция*, *d'iviži* < русск. *дивизия*, *revol'utsi* < русск. *революция* и др.

5. Выпадение согласных

Случаи выпадения согласных встречаются в удмуртском языке несколько реже, чем выпадение гласных. В рассматриваемом диалекте наблюдается спорадическое выпадение отдельных согласных, главным образом в начале и в середине слова.

В собственно удмуртских словах выпадению подвергается обычно начальный звук *t*, входящий в состав указательных местоимений *tañi* 'вот' и *tiñi* 'вон', в том случае, когда эти слова произносятся в сочетании с наречиями места *otân* 'там', *tatân* 'здесь'

и с наречиями образа действия *ožā* 'так', *tažā* 'так', а также с указательными местоимениями *ta* 'этот, это, эта', *taṭše* 'такой', *sāṭše* 'такой'. Приведём примеры: *aṅtažā taṅi* ~ *iṅtažā taṅi* ~ *iṅažā taṅi* (из *taṅi tažtaṅi*) 'вот так вот', *iṅožā* (из *tiṅi ožā*) 'вот так', *iṅsāṭše* ~ *tiṅsāṭše* (из *tiṅi sāṭše*) 'вон такой', *iṅotān* ~ *tiṅotān* (из *tiṅi oṭen*) 'вон там', *iṅtatān* ~ *tiṅtatān*, *aṅtatān* ~ *taṅtatān* (из *taṅi tatān*) 'вот здесь', *aṅtaṭše* ~ *taṅtaṭše* 'вот такой', *iṅsāṭše* ~ *tiṅsāṭše* 'вон такой' и др.

Выпадение начального согласного *t* в приведенных словах обусловлено, очевидно, слиянием этих словосочетаний в одно целое и его предупредительным положением.

В середине слова выпадение согласных иногда происходит через ступень *j*. Такое явление чаще всего наблюдается в соседстве или между нёбными гласными переднего ряда: *tiji* ~ *tij* в м. *tiṅi* 'вон', *mijaz* ~ *miaz* в м. *medaz* 'пусть не', *kijokām* ~ *kiokān* в м. *kidokān* (лит. *кыдёкын*) 'далеко', *tijotān* ~ *tiotān* в м. *tiṅotān* (*tiṅi otān*) 'вон там', *t'ukaje* ~ *t'ukae* в м. *t'ukaže* < *ṭšukaže* 'завтра', *šajen* ~ *šaen* в м. *šamen* 'по (предлог)'

Отдельные эпизодические случаи полного выпадения согласных в интервокальном положении происходят при быстром темпе речи также в словах *kaḅr* в м. *kazḅr* 'сейчас', *kemaas* в м. *kemalaas* 'давно', *ṭšuodik* в м. *ṭšuž'odik* 'двоюродный брат', *ṭšuarai* в м. *ṭšužapai* 'двоюродная сестра', и в словосочетании *iṅmadḅr* в м. *iṅmardḅr* 'ей-богу'. В последнем словосочетании выпадение *r* произошло, по-видимому, ввиду того, что удмуртскому языку не свойственно сочетание *-rd-* на границе двух слов, в другом сложном образовании *borddor* 'стена' сочетание *-rd-* также подвергается изменению, упрощению, ср. бавл. *bagdor*, в других диалектах *boddor*. В литературном языке принято писать *борддор*.

В силу того, что удмуртскому языку не свойственны отдельные сочетания согласных как в абсолютном начале, так и в середине и конце слова, то выпадение согласных наблюдается и в некоторых русских заимствованиях. Не останавливаясь на подробном освещении этого явления, наблюдающегося чаще всего в более ранних заимствованиях приведем для иллюстрации лишь некоторые примеры: *ṭšot* < русск. *счет*, *zvot* < русск. *взвод*, *patret* < русск. *портрет*, *pojez* < русск. *поезд*, *vološ* < русск. *волося*, *vlaš* < русск. *власть*, *avgus* < русск. *август* и др.

Описанные выше отдельные случаи выпадения согласных до известной степени зависят от темпа речи. При замедленном и нормальном темпе речи в устах большинства представителей рассматриваемого диалекта согласные в приведенных примерах зачастую выпадению не подвергаются, за исключением русских заимствований, в которых выпадение согласных зависит не от темпа речи, а главным образом от уровня грамотности говорящих.

Из всего вышеизложенного видно, как многообразны формы взаимодействия звуков друг на друга, происходящих в речевом потоке. Знание закономерностей этих явлений имеет большое значение для понимания внутренних тенденций в любом живом языке.

СПИСОК ПРИНЯТЫХ СОКРАЩЕНИЙ

Бубрих Д. В., ИФУЯ = Историческая фонетика удмуртского языка, Ижевск 1948; Лыткин В. И., ДПЯ = Древне-пермский язык, Москва 1952; Лыткин В. И., ИГКЯ = Историческая грамматика коми языка. Часть первая. Введение. Фонетика. Учебные пособия для высших учебных заведений, Сыктывкар 1957; Munkácsi, B., VVW = Volksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia 102, Helsinki 1952; Uotila, T. E., Gesch. Kons. = Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia LXV, Helsinki 1933; Wichmann, Y., Gesch. Vok. = Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXVI, Helsinki 1915; Wiedemann F. J., Syrjänisch-deutsches Wörterbuch, St. Petersburg 1880.

MÖNEDEST HÄÄLIKUTE ASSIMILATSIOONI-, ELISIOONI- JA EPENTEESINÄHTUSTEST UDMURDI KEELES

I. TARAKANOV

Resümee

Artiklis vaadeldakse mõningaid kõneprotsessis toimuvaid assimilatsioonide, elisiooni ja epenteetiliste häälikute tekkimisega seotud nähtusi.

Konsonantide sarnastumine helilisuse poolest toimub enamasti tüve lõppkonsonandi ja tuletusliku sufiksi või muutelõpu kokkupuutel nii progressiivses kui ka regressiivses suunas. Sellepärast kõigil juhtudel, kus on sõna keskel kõrvuti helilisuse või helituse poolest ühetaolised konsonandid, on nad kas arenenud erisuguse helilisusega konsonantidest või pärinevad etümoloogiliselt ühesugustest häälikutest (*džuždala* 'kõrgus', tüvi *džuž* sõnast *džužät* 'kõrge', *vit'ton* < *vit'don* 'viiskümmend').

Palataliseeritud konsonandid *d'* ja *t'*, mis lähtuvad afrikaatidest *d'ž* ja *t'š*, assimileerivad eelneva konsonandi, mille tagajärjel kaks esialgselt erineva kvaliteediga häälikut muutuvad mõlemad palataliseerituks (*bunđänä* < *bundžänä* 'narmendama hakkama', *bun* 'vees leotatud niin').

Häälik *j* assimileerub eelneva palataliseeritud või palataliseerimata konsonandiga (*l', n', ž, l, n, d*): *verall'anä* pro *veraljanä* 'vaatlema', *pel'l'os* pro *pel'jos* 'kõrvad', *ležž'anä* pro *ležžjanä* 'viskama, heitma, loopima', *duňň'anä* pro *dunjanä* 'hindama'. Peale selle vaa-

deldakse ka muid assimilatsioonijuhtumeid (*kurkkânâ* pro *kurtkânâ* 'välja raputama, välja puistama', *lukkes* pro *ludket's* 'jänes' jt.).

Vokalismi alal esinevad järgmised häälikulised nähtused:

1. Vokaalide assimileerumine naabervokaalide mõjul (*õitõt* pro *õitodâ* 'ei teadnud', *d'ubo*, kirjakeeles *юбо* < tšuvaši *juba* 'post', *luo* pro *lua* 'liiv').

2. *â* ja mõnikord *a*, *o*, *e* muutumine *i*-ks, mis on tingitud järgneva *j* ja teiste eespoolsete palataliseeritud konsonantide (*d'*, *ž*, *l'*, *ň*, *t'* ja eriti *š*) assimileerivast mõjust: *intijân* pro *intâân* 'kohal', *kinliš* pro *kinles* 'kellelt', *sije* pro *soje* 'tema', *vil'* pro *vâl'* 'uus' jt.

3. *e* > *õ* labiaalsete konsonantide mõjul (*bõriš* = *bõriš* 'hane-reas, üksteise järel' — *ber* 'tagumine külg').

4. *u* > *ü* eespoolsete palataliseeritud häälikute naabruses: *üj* pro *uj* 'öö', *šüs* pro *šus* 'vaha' jt.

Vanades, kuid ka mõnedes uutes vene laensõnades esinevad bavlini murdes konsonantühendi ees või vahel nn. proteetilised või epenteetilised vokaalid *â* või *i*: (*iskârt* < vene *скурѫ*, *kâlap* < vene *кльб*).

Samuti tekivad siirdevokaalid nii algupärastes kui ka laensõnades tüve viimases silbis, kui satuvad kõrvuti *r* või *l* ja klusiil või spirant: *mârâk* (kirjakeeles *мырк*) 'känd', *tolâk* < vene *толк*.

Sõna keskel esinevad siirdehäälikutena sageli konsonandid *m*, *n*, *k*, ja *t*, kuuludes esialgse konsonantühendi koosseisu, mis on lagunenu oma asendi tõttu sõna lõpus. Praegu leiduvad nad ainult tuletistes, mis on moodustatud ühe- või kahesilbilistest tüvedest: *küñ*, kirjakeeles *куиñ* 'kolm' — *küñmeti* 'kolmas', vrd. komi *койм*, eesti *kolm*, soome *kolme*, mordva *колмо*; *küs*, kirjakeeles *кус* 'nimme' — *küskân* 'nimmes', vrd. komi *кос* (*коск*), eesti, soome *kesk*, *keske*-. Sõna keskel võib esineda häälikute ja tervete silpide väljalangemist. Kõige sagedamini toimub silpide väljalangemine liitsõnades, harvemini possessiivsetes pronoomenites, samuti mõnedes refleksiivsetes verbides (*vüšškâkânâ*, kirjakeeles *вутскыны* pro *vutiškânâ* 'jõudma', *pišai*, kirjakeeles *пешай* pro *pereshanai* 'vanaema', *sere* pro *sobere* 'siis').

Tüve lõppvokaali kadu esineb peamiselt järgmise sõna algusvokaalide *a*, *i*, *o* ees (*pukš'ali* pro *pukšâ ali* 'istu', *maša'pai* pro *maša apai* 'tädi Maša'). Konsonantide kadu võib esineda sõnas väga mitmesugustes asendites.

О ЗВУКОВОМ СОСТАВЕ И ФОНЕТИЧЕСКИХ ЯВЛЕНИЯХ ПРИАЛАТЫРСКОГО ДИАЛЕКТА ЭРЗЯНСКОГО ЯЗЫКА

(на материале говоров с.с. Низовка, Чукалы, Кученяево,
Пиксясы, Дюрки и Алово Мордовской АССР)

Ф. П. МАРКОВ

Целью настоящей статьи является описание звукового состава и явлений как в области вокализма, так и в области консонантизма приалатырского диалекта эрзянского языка.

Этот диалект эрзянского языка до сих пор был мало изучен. Нет ни одной работы, посвященной специально систематическому изучению этого диалекта, хотя на отдельные особенности его фонетики и были сделаны некоторые указания. Так, например, на наличие в этом диалекте фонемы η указывал М. Е. Евсевьев¹. На этот же звук указывал и Х. Паасонен². Проф. Д. В. Бубрих рассматривает фонему η только в плане исторической фонетики, не затрагивая вопроса ее функций в современных диалектах.³

С целью выявления фонетической структуры этого диалекта эрзянского языка автор данной статьи и совершил поездку летом 1957 г. в села: Низовка, Чукалы, Кельвядни, Кученяево, Пиксясы, Дюрки и Алово.

Звуковой состав

В изучаемом диалекте имеется шесть гласных фонем, а именно \ddot{a} , a , e , i , u , o и двадцать семь согласных фонем: d , d' , z , z' , \check{s} , \check{z} , k , g , n , \acute{n} , η , m , b , v , t , t' , s , s' , ts , $t's$, $t\check{s}$, l , l' , r , r' , j .

Среди важнейших вариантов фонем следует отметить следующие:

¹ М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики, Москва 1928, стр. 13.

² Н. Раасонен, Matkakertomus mordvalaisten maalta. — Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja XVII 3, Helsingissä 1900, стр. 9.

³ Д. В. Бубрих, Мордовская система фонем. — Мордовский научно-исследовательский институт, Записки 2, Саранск 1941.

i̇ является позиционным вариантом фонемы *i* после твердых согласных, а *ė* — позиционным вариантом фонемы *e* после твердых согласных.

В конце и внутри слога позиционным вариантом губно-зубного *v* является билабиальный щелевой звук *w*, например: *awt'ems* 'открыть рот', *awturdama* 'схватить', *ksnaw* 'горох', *owto* 'медведь' и т. д.

Следует отметить, что в се согласные фонемы имеют палатализованные варианты в определенных позициях, о чем подробнее речь будет идти ниже.

В изучаемом диалекте эрзянского языка имеются аффрикаты *dž*, *dz*, *d'ž*, которые являются позиционными вариантами *ž*, *z*, *ž'* соответственно. Они, как правило, выступают после *n*, *ṅ*, *r*, *ṙ*, *l*, *l'*. Примеры: *kendže* 'ноготь', *pandžoms* 'открыть', *pondžavtoms* 'веять', *erđ'ža* 'эрзянин', *pel'eñd'žams* 'покрываться облаками', *sondze* 'его'. Аффрикаты *dž*, *dz*, *d'ž* могут являться также и позиционными вариантами фонем *tš*, *ts*, *t's* соответственно, если слово начинается с последних, а предшествующее слово оканчивается на звонкий согласный. Примеры: *kel'eŋ džama* 'широкое лицо', *od dzigan* 'молодой цыганин', *od d'žora* 'молодой парень'.

В дальнейшем в транскрипции обозначаются следующие позиционные варианты фонем: *ė*, *i̇* *dž*, *dz*, *d'ž*, а билабиальный щелевой и нефонологическая палатализация не отмечаются.

В этом диалекте эрзянского языка есть еще две фонемы — *f* и *χ*. В общем они встречаются только в словах, заимствованных из русского языка, причем они употребляются нерегулярно. На месте русского *ф* часто появляется *χ* или *k*, на месте русского *х* — иногда *k*.

В других случаях звук *ф* является только позиционным (оглушенным) вариантом фонемы *в* (см. ниже).

Вокализм

Гласные фонемы этого диалекта по месту образования подразделяются на гласные переднего ряда: *ä*, *e*, *i* и гласные заднего ряда: *a*, *o*, *u*. По подъему эти гласные подразделяются на гласные нижнего подъема: *ä*, *a*, гласные среднего подъема: *e*, *o* и гласные верхнего подъема: *i*, *u*.

Вокализм первого слога слова

В этом диалекте эрзянского языка в первом слоге слова, независимо от фонетического окружения, употребляются все шесть гласных фонем. Примеры: *avar'd'ems* 'плакать', *ikel'e* 'впереди', *udoms* 'спать', *oža* 'рукав', *lango* 'поверхность', *kepe* 'босиком',

l'ijadoms 'остаться', *šumbra* 'здоровый', *tšopuda* 'темный', *jovks* 'сказка', *e'va* 'каждый'.

Фонема *ä* из всех посещенных сел встречалась только в с. Алово. Она наблюдается только в первом слоге слова. В других селах вместо нее регулярно употребляется фонема *e*. Например: *t'äv* 'дело', *väl'ešt'en* 'в село-то', *mäže* 'что', *väše* 'все', *vät'ne* 'ночи-те', *käd* 'шкура', *säd* 'мост', *ärd'ža* 'эрзянин', *mädal* 'медаль', *äs* 'свой', *l'ävks* 'детеныш', *päl'e* 'он боится', *väd* 'вода', *päl* 'облако', *vä* 'один', *sän* 'синий', *vär* 'кровь', *käl'me* 'холодный', *mäd* 'мед', *säl'me* 'тихий', *äran* 'я живу', *päke* 'живот', *käv* 'камень' и др.

Вокализм не-первого слога слова

Гласная фонема первого слога слова оказывает большое влияние на употребление гласных фонем последующих слогов. Из проанализированного материала данного диалекта эрзянского языка явствует, что в не-первом слоге слова обычно встречаются фонемы *a*, *e*, *o*. В середине слова фонемы *i*, *u* выступают только в определенных случаях; как показывают колебания между *i* и *e*, с одной стороны, *u* и *o*, с другой, они проявляют тенденцию к переходу $i > e$, $u > o$ соответственно.

Из примеров с фонемой *ä* видно, что этот звук в непервых слогах слова не встречается, если, конечно, слово не составное. Исключения составляют формы типа *moñän* 'мне', *kiñän* 'кому'.

Фонема *a*.

Эта фонема в не-первых слогах слова появляется независимо от того, какой звук ей предшествует. После нее в последующих слогах слова могут следовать также любые гласные фонемы. Как кажется, эта фонема проявляет полное безразличие к фонетическому окружению. Примеры: *peñat'šams* 'жаловаться', *ronavoms* 'заплестись', *vani* 'он смотрит', *nužalgadoms* 'разлентиться', *lambamsto* 'пресный', *saiñd'añan* 'если я возьму', *koñd'amo* 'подобный', *rat'šaña* 'раскидистый'.

Фонема *o*

Эта фонема в не-первом слоге появляется:

- 1) Если в предшествующем слоге стоит *u*. Примеры: *kudo* 'дом', *tulodož* 'запертый на засов', *surozo* 'палец — его', *kultsonoms* 'слушать', *pulodo* 'за хвост', *ulo* 'подбородок'.
- 2) Если в предшествующем слоге стоит *o*. Примеры: *numolo* 'заяц', *šukštorov* 'смородина', *tšumondoms* 'обвинять', *potmo* 'нутро', *sokor* 'слепой', *lovtso* 'молоко', *todoñ* 'подушка'.

3) Если в предшествующем слоге стоит *a*. Примеры: *lamo* 'много', *valonk* 'слово — ваше', *makšo* 'гниль', *naksado* 'гнилой', *ardoms* 'мчатся', *katšamo* 'дым', *maksoms* 'дать'.

Из вышесказанного видно, что фонема *o*, как правило, не выступает после гласных переднего ряда *e* и *i*.

После фонемы *o* не-первого слога слова следует:

1) *o*: *surozo* 'палец — его', *komoro* 'пригоршня', *šuzodov* 'осот', *numolo* 'заяц', *morosošt'* 'в песне — той'.

2) *a*: *potomdams* 'заткнуть', *pokordams* 'упрекнуть', *poronkai* 'жаворонок', *kulomado* 'о смерти', *potmaks* 'дно'.

3) *e*: если этому звуку предшествует палатализованный согласный. Примеры: *kurgošt'eñ* 'рту — тому', *suvožen* 'глухарь', *novol'ems* 'спуститься', *morot'ne* 'песни — те', *orgod'ems* 'убежать', *pongošt'eñ* 'в пазуху-ту'.

4) *i* как морфема. Примеры: *pongonokšni* 'иногда попадает', *sakšnokšni* 'приходит время от времени'.

Случаев следования *u* после *o* не-первого слога слова не отмечается.

Фонема *u*.

Фонема *u* в не-первом слоге слова появляется:

1) Если в предшествующем слоге стоит *a*. Примеры: *tšar'ku-d'ems* 'понимать', *kalgudo* 'твердый', *kaštumo* 'печь', *naulo* 'скользящий', *raužo* 'черный', *tšat'muñt'* 'молчи', *alužonzo* 'любовника — ее', *avturdams* 'схватить', *sapuñ* 'мыло', *salmuksne* 'иголки — те', *val'uk* 'валеж'.

2) Если в предшествующем слоге стоит *u*. Примеры: *nuvuřems* 'ниспадать', *kultsunok*, *kultsunuk* 'слушай', *ripuřd'avit'* 'ты споткнулся', *kulutanok* 'мы урем'.

3) Если в последующем слоге стоит *a*. Примеры: *istužak* 'уничтожь', *robotams* 'работать', *torguvams* 'торговать', *tšopuda* 'темный'.

Следует отметить, что *u* не появляется после *e* и *i*.

Интересным является также и то, что русские слова, содержащие *ы*, *о*, при переходе в этот диалект, заменяют эти звуки на мордовский *u* в указанных позициях. Происходит фонетическое приспособление иноязычных слов к фонетическим закономерностям, действующим в языке, в который они попали.

После фонемы *u* не-первого слога слова могут следовать:

1) *a*: *narouťška* 'клушка', *vasuňkat* 'ножницы', *maštuvan* 'я гожусь', *lapuža* 'плоский'.

2) *o*: *naulo* 'скользящий', *raužo* 'черный', *kalgudo* 'жесткий', *kaštumotok* 'печь — наша'.

3) *e* после палатализованного согласного: *tšaŋkud'ems* 'понимать', *nutkud'ems* 'капризничать', *puvuřems* 'закрутить', *puvuřems* 'ниспадать'.

4) *i* как морфема. Примеры: *šukuŋi* 'он кланяется', *gotuvi* 'он готовит', *kotškuni* 'он полет время от времени'.

Фонема *i*.

Фонема *i* в не-первом слого слова появляется:

1) Если в предшествующем слого стоит *a*, или если в первом слого слова была фонема *ä* ($> e$). Примеры: *paťšínese* 'платочком', *avid'eŋ* 'у моей матери и ее семьи', *mežiŋ* 'какой' (ср. Алово *mäže* 'что'), *ešit* 'твой собственный' (ср. Алово *äšit* 'мой собственный'), *ežit* 'я не' (ср. Алово *äžit*), *eťškiŋe* 'толстенький' (ср. Алово *ätškiŋe*), *peľinďžakšni* 'время от времени покрывается облаками' (ср. Алово *pälinďžakšni*).

2) Если последующий слог содержит звук *a*. Примеры: *t'wŋika* 'ничто', *vetškivat* 'тебя можно полюбить', *ťevil'av* 'легкое', *pejd'imat* 'насмешки', *keviřams* 'катить', *šťeřďima* 'прядение', *pid'itnak* 'мы варим', *pid'isak* 'ты сварить — его'.

3) Как морфема, например: *andileŋ* 'я кормил', *mařtoviks* 'годный', *stada-vani* 'пастух', *karmikskel* 'он хотел было начать', *jovkl'id'ež* 'о тебе рассказали', *mazijan* 'я красива', *paťšine* 'платочек', *kudijŋe* 'домик'; в местоимениях типа *toňťšit* 'мой собственный', *toňťšit* 'твой собственный', *soňťšinze* 'его собственный'.

После *i* не-первого слого слова могут следовать:

1) *a*: *nalkšitnak* 'мы играем', *soviťša* 'посетитель', *rudazi jams* 'запачкаться грязью'.

2) *e*: *keviřeje* 'одиннадцать', *vejkiŋe* 'единственный', *puřgiŋe* 'гром'.

3) *i* в некоторых окончаниях, причем она в этом случае заменяется часто звуком *e*. Например: *saimiž* и *saimež* 'взяли меня', *kišked'evl'imik* и *kišked'evl'imek* 'ты выдрал меня бы', *sodavľ'imim* и *sodavľ'imem* 'он узнал меня бы'.

После *i* не-первого слого слова не наблюдается следования звуков *o* и *u*, как правило.

Фонема *e*.

Фонема *e* в не-первом слого слова выступает:

1) Если предшествующий слог содержит также фонему *e*. Примеры: *šel'meň* 'глаза — мой', *ňejems* 'видеть', *melezeřst* 'их желанию', *veleste* 'из села', *ežem* 'лавка'.

2) Если предшествующий слог содержит фонему *i*. Например: *šízems* 'устать', *andileñ* 'я кормил', *pižela* 'зеленоватый'.

3) Если звуку *e* предшествует палатализованный согласный или звук *j* (независимо от гласного предшествующего слога). Примеры: *šízems* 'устать', *pikšems* 'кипеть', *pejel'* 'нож', *tujems* 'принести', *mujems* 'найти', *mol'ems* 'идти'.

После фонемы *e* не-первого слога слова могут следовать:

1) Также *e*: *keleženže* 'на язык — его', *keñerems* 'поспеть', *velestenže* 'из села — его', *kil'eñd'ešt'* 'о березе — той', *piret'neva* 'по огородам — тем'.

2) *a*: например: *pel'eñd'žams* 'покрываться облаками', *kištšet-nak* 'мы танцуем', *kežeñgadoms* 'разозлиться'.

3) *i* как морфема, например: *keñgel'it'ša* 'лгун', *ñevel'it'ša* 'то, что лупится'.

Проанализировав вокализм не-первого слога слова, мы видим, что в этой позиции выступают пять гласных фонем: *a*, *o*, *u*, *e*, *i*, причем наиболее употребительными являются только три гласных, а именно *a*, *o*, *e*. Фонемы *i* и *u* в середине слова удерживаются, как это видно из предшествующего анализа, только в определенных позициях. Но и в этих позициях они отнюдь не являются устойчивыми, а, наоборот, они проявляют тенденцию к переходу $i > e$, $u > o$. Об этом свидетельствуют примеры, в которых одинаково безразлично употребляются *e*, *o*, с одной стороны, и *i*, *u*, с другой. 1) *i* или *e*: *ešič* и *ešeñ* 'мой собственный', *kušt'imat* и *kušt'emat* 'ступеньки', *liv'i* и *liv'e* 'он летит', *melavti* и *melavte* 'он горюет', *sodav'l'ind'ak* и *sodav'eñd'ak* 'если бы я знал', *tonavkl'imaš* и *tonavkl'emaš* 'учение-то', *aštšima* и *aštšema* 'нахождение', *tujivan* и *tujevan* 'я могу уйти', *pořima* и *pořema* 'грызение', *korkl'itnak* и *korkl'etnak* 'мы разговариваем'; 2) *u* или *o*: *utšutan* и *utšotan* 'я подожду тебя', *tšapavtumast* и *tšapavtomast* 'закваска — их', *anukstan* и *anokstan* 'я готовлю', *kastuma* и *kastoma* 'воспитание', *kultsunok* и *kultsunuk* 'слушай', *robotamo* и *robotamo* 'работать', *anduma* и *andoma* 'кормление', *panduma* и *pandoma* 'плата', *istužams* и *istožams* 'уничтожить', *kulutnak* и *kulotnak* 'мы умрем', *pořavotuma* и *pořavotoma* 'доение'.

Эти примеры говорят о том, что процесс перехода *i* в *e*, и *u* в *o* еще не закончен, и что в этом диалекте эрзянского языка он ведет к тому, чтобы заменить *i* и *u* через *e* и *o* соответственно во всех положениях, кроме первого слога слова.

В описываемом диалекте эрзянского языка в конце многосложного слова в общем возможны только *e*, *o*, *a*. Фонема *i* выступает в указанной позиции только как морфема.

В селах Дюрки и Алово *o* не-первого слога слова, включая и конец слова, подвергается частичной редукции, превращаясь в *e*-подобный звук, т. е. звук, средний между *e* и *i*. Ср. например:

Низовка, Чукалы, Пиксясы		Алово, Дюрки
<i>koso</i>	'где'	<i>kose</i>
<i>kudosto</i>	'из дома'	<i>kudeste</i>
<i>ušoso</i>	'снаружи'	<i>ušese</i>
<i>lanğozot</i>	'на тебя'	<i>lanğezet</i>
<i>vasolo</i>	'далеко'	<i>vasele</i>
<i>sado</i>	'идите'	<i>sade</i>
<i>kulomozonzo</i>	'до смерти его'	<i>kulemezenze</i>

Прочие явления в области вокализма

Из прочих явлений в области вокализма интерес представляет выпадение гласных, которое наблюдается в склонении имен, при словообразовании, при образовании множественного числа, в *m*-овых именах и в спряжении глагола.

1) В склонении имен из гласных фонем выпадают только гласные *e*, *o*. Они выпадают при условии, если слог начинается со звуков *k*, *g*, *t*, *d*, *r*, *m* и за фонемами *e* и *o* следуют звуки *s*, *t*, *g*. Звукам *k*, *g*, *t*, *d* обычно предшествуют плавные *r*, *ř*, *l*, *l'* или носовые *n* или *ŋ*. Выпадение гласных *e*, *o* после *m* может сопровождаться выпадением и самого *m*, т. е. выпадает весь слог. Этот тип выпадения гласных наблюдается у слов с более, чем одним слогом, при присоединении падежных суффиксов: инессива, элатива, иллатива, а иногда и пролатива. Примеры: инессив: *paŋgo* 'гриб' — *paŋkso* 'в грибе', *pando* 'гора' — *pantso* 'в горе', *šel'me* 'глаз' — *šel'mse* 'в глазу', *uške* 'провода' — *uškse* 'проводом', *utomo* 'амбар' — *utotso* 'в амбаре', *latko* 'овраг' — *latkso* 'в овраге', *pil'ge* 'нога' — *pil'kse* 'ногой', *potmo* 'нутро' — *potso* 'внутри', *kaštomo* 'печь' — *kaštotso* 'в печи', *morgo* 'сук' — *morkso* 'суком', *komoro* 'пригоршня' — *komortso* 'пригоршнями', *olgo* 'солома' — *olkso* 'соломой', *užeře* 'топор' — *užertse* 'топором', *šel'ge* 'плевок' — *šel'kse* 'плевком'; элатив: *paŋgo* 'гриб' — *paŋksto* 'из гриба', *pando* 'гора' — *pantsto* 'из горы', *šel'me* 'глаз' — *šel'mste* 'из глаза', *uške* 'провода' — *uškste* 'из проволоки', *utomo* 'амбар' — *utotsto* 'из амбара', *latko* 'овраг' — *latksto* 'из оврага', *pil'ge* 'нога' — *pil'kste* 'из ноги', *potmo* 'нутро' — *potsto* 'изнутри', *kaštomo* 'печь' — *kaštotsto* 'из печи', *morgo* 'сук' — *morksto* 'из сука', *kopoře* 'спина' — *koporitste* 'из спины', *olgo* 'солома' — *olksto* 'из соломы', *užeře* 'топор' — *užertste* 'из топора', *šel'ge* 'плевок' — *šel'kste* 'из плевка'; иллатив: *paŋgo* 'гриб' — *paŋks* 'в гриб', *pando* 'гора' — *paŋts* 'в гору', *šel'me* 'глаз' — *šel'ms* 'в глаз', *uške* 'провода' — *ušks* 'в проволоку', *utomo* 'амбар' — *utots* 'в амбар', *latko* 'овраг' — *latks* 'в овраг', *pil'ge* 'нога' — *pil'ks*

'в ногу', *potmo* 'нутро' — *pots* 'во внутрь', *kaštomo* 'печь' — *kaštots* 'в печь', *morgo* 'сук' — *morks* 'в сук', *kopoře* 'спина' — *kopořts* 'в спину', *olgo* 'солома' — *olks* 'в солому', *užeře* 'топор' — *uzerts* 'в топор' — *šel'ge* 'плевок' — *šel'ks* 'в плевок'.

2) При образовании множественного числа у вышеуказанной категории слов: *paŋgo* 'гриб' — *paŋk* 'грибы', *pił'ge* 'нога' — *pił'k* 'ноги', *l'embe* 'тепло, теплый' — *l'emt* 'теплые', *kurgo* 'рот' — *kurk* 'рты', *kel'me* 'холод, холодный' — *kel't* 'холода, холодные', *šetme* 'тихий' — *šet* 'тихие', *kodamo* 'какой' — *kodat* 'какие'. От этого правила отклоняются слова *kaštomo* 'печь', *utommo* 'амбар', *potmo* 'нутро', множественное число которых строится без выпадения конечной гласной основы: *kaštomot* 'печи', *utomot* 'амбары', *potmot* 'нутро' — мн. число.

3) В *m*-овых образованиях выпадают гласные *e* и *o*. Эти гласные могут выпадать как перед *m*, так и после него. Они выпадают из слога перед *m*, если предшествующий слог открытый. В литературном эрзянском языке и говоре с. Б. Маресева такого выпадения гласных *e* и *o* не наблюдается. Ср.:

Приалатырский диалект Лит. язык и говор с. Б. Маресева

<i>l'ed'me</i> (<i>l'ed'ems</i>)	'косить'	<i>l'ed'eme</i>
<i>led'mestę</i>	'во время косьбы'	<i>led'mestę</i>
<i>l'ed'ma</i>	'косьба'	<i>l'ed'ema, l'ed'ima</i>
<i>l'ed'mado</i>	'о косьбе'	<i>l'ed'emado,</i> <i>l'ed'imado</i>
<i>patškod'me</i> (<i>patškod'ems</i>)	'дойти'	<i>patškod'ema,</i> <i>patškuđ'ema</i>
<i>vanmosto</i> (<i>vanoms</i>)	'во время смотрения'	<i>vanomsto</i>
<i>vanmo</i>	'смотреть'	<i>vanomo</i>
<i>kadmonzo</i> (<i>kadoms</i>)	'оставить-его'	<i>kadomonzo</i>

У всех остальных глаголов выпадает *e* и *o* при присоединении суффиксов *-d'e/-do*, *-se/-so*, *-ste/-sto*, причем литературный язык и говор с. Б. Маресева не отличаются от описываемого диалекта в отношении суффикса *-ste/-sto*, тогда как при присоединении *-d'e/-do* и *-se/-so* литературный язык и говор с. Б. Маресева удерживают *e* и *o* инфинитива, а описываемый диалект теряет их. Примеры:

<i>robotamsto</i> (<i>robotams</i>)	'во время работы'	<i>robotamsto</i>
<i>štšerđemstę</i> (<i>štšerđ'ems</i>)	'во время прядения'	<i>štšerđemstę</i>
<i>vazı jamdo</i> (<i>vazı jams</i>)	'телиться'	<i>vazı jamodo</i>
<i>meřemd'e</i> (<i>meřems</i>)	'сказать'	<i>meřemed'e</i>
<i>šovnomso</i> (<i>šovnomso</i>)	'руганью'	<i>šovnomaso,</i> <i>šovnumaso</i>
<i>šovnomdo</i>	'ругать'	<i>šovnomado,</i> <i>šovnumado</i>

4) В окончании 1-го лица множественного числа настоящего времени объектного спряжения с объектом 3-го лица единственного и множественного числа может выпадать *i* перед личным окончанием, например: *morasneḱ* 'мы споем его, их' (ср. *morasi-ḱnek*), *pañšesneḱ* 'мы разгоним их' (ср. *pañšesiḱnek*), *pratsneḱ* 'мы закончим его, их' (ср. *pratsiḱnek*), *sajснеḱ* 'мы возьмем его, их' (ср. *sajsiḱnek*).

5) В окончании 1-го лица множественного числа настоящего времени безобъектного спряжения выпадает *o* последнего слога окончания. Судя по говору с. Б. Маресево или с. Хлыстовки в последнем случае получается форма с окончанием *ηk*, где *n* > *η* под влиянием велярного *k*. После выпадения *o* происходит метатеза звуков *a* и *η*, который снова превращается в *n*, освободившись из-под влияния велярного *k*. Примеры: *moratnak* 'мы поем' (ср. *moratanok*), *azdatnak* 'мы не знаем' (ср. *azdatanok*), *mol'tnak* 'мы идем' (ср. *mol't'anok*), *korkl'etnak* 'мы разговариваем' (ср. *korkl'et'anok*) и т. д.

Следует отметить, что наряду с формами с выпавшими гласными употребляются также и формы без выпадения гласных.

В остальных случаях выпадение гласных в глаголах происходит там же, где оно наблюдается и в литературном языке.

Сингармонизм

При рассмотрении явления сингармонизма в этом диалекте эрзянского языка следует все случаи разбить на две группы, а именно: сингармонизм в основе слова и сингармонизм в окончаниях.

а) Сингармонизм в основе слова

В этом диалекте эрзянского языка, как и в литературном эрзянском языке, гласная не-первых слогов во многом зависит от гласной первого слога, с одной стороны, и от качества согласного звука, после которого стоит гласная. Не касаясь подробно вопроса сингармонизма в этом диалекте эрзянского языка, можно сказать, что после гласной заднего ряда выступает в последующем слоге также гласная заднего ряда при условии, если слог не начинается с палатализованной согласной или если гласной не предшествует звук *j*, а после гласной переднего ряда выступает в последующем слоге также гласная переднего ряда. В вопросе сингармонизма гласных большую роль играет звук *a*, который может стоять за глаголом с любой гласной. Примеры: *kudo* 'дом', *kuloḱ* 'зола', *todoḱ* 'подушка', *řeve* 'овца', *vejkse* 'девять', *seḱme* 'тихий', *kol'gems* 'протекать', *koške* 'сухой', *uške* 'проволокка', *keřšams* 'обрадоваться', *řed'ams* 'прореживать', *ekšel'* 'купаться'.

б) Сингармонизм в окончаниях

Вышеразобранная закономерность проявляется также при присоединении определенных окончаний. По этой причине некоторые окончания имеют два варианта. Ниже приводятся окончания, в которых проявляется сингармонизм гласных:

1) С одной стороны окончания *-ems*, *-eme*, с другой *-oms*, *-omo*. Окончание *-oms*, *-omo* может присоединяться независимо от характера гласной предшествующего слога. Примеры:

<i>ekšel'ems</i> , <i>ekšel'eme</i>	'купаться'	<i>tšumondoms</i> , <i>tšumondomo</i>	'винить'
<i>nežed'ems</i> , <i>nežed'eme</i>	'подпереть'	<i>jutavtokšnoms</i> , <i>jutavtokšnomo</i>	'тратить'
<i>kel'mems</i> , <i>kel'meme</i>	'остыть'	<i>poŋgonoms</i> , <i>poŋgonomo</i>	'попадать'
<i>kult'sems</i> , <i>kult'seme</i>	'умирать'	<i>komams</i> , <i>komamo</i>	'нагибаться'
<i>karť'sems</i> , <i>karť'seme</i>	'обуться'	<i>morams</i> , <i>moramo</i>	'петь'

2) Окончание сослагательного наклонения *-vel'*, *-vol'*. Примеры:

<i>režnevel'</i>	'прокис бы'	<i>moravol'</i>	'пел бы'
<i>korkl'evel'</i>	'говорил бы'	<i>karmavol'</i>	'он начал бы'
<i>ojmševel'</i>	'он отдохнул бы'	<i>ojmavol'</i>	'он успокоился бы'
<i>sajevel'</i>	'он взял бы'	<i>kulovol'</i>	'он умер бы'
<i>ekšel'evel'</i>	'он купался бы'	<i>poŋgonovol'</i>	'он попадал бы'

3) Окончание множественного числа повелительного наклонения *-d'e*, *-do*. Примеры:

<i>ekšel'ed'e</i>	'купайтесь'	<i>poŋgonodo</i>	'попадайтесь'
<i>mol'ed'e</i>	'идите'	<i>vanodo</i>	'смотрите'
<i>vešneđe</i>	'ищите'	<i>putodo</i>	'кладите'
<i>pid'ed'e</i>	'варите'	<i>valnodo</i>	'поливайте'
<i>korkl'ed'e</i>	'говорите'	<i>lovnodo</i>	'читайте'

4) Окончание 3-го лица побудительного наклонения *-ze*, *-zo*. Примеры:

<i>moleze</i>	'чтобы он пошел'	<i>třazo</i>	'чтобы он воспитал'
<i>vetškeze</i>	'чтобы он любил'	<i>putozo</i>	'чтобы он клал'
<i>madeze</i>	'чтобы он лег'	<i>šounozo</i>	'чтобы он ругался'
<i>ledeze</i>	'чтобы он косил'	<i>ortozo</i>	'чтобы он бросил'
<i>uleze</i>	'чтобы он был'	<i>udozo</i>	'чтобы он спал'

5) В окончаниях падежей: аблатива *-d'e, -do, -t'e, -to*; инессива *-sę, -so*; элатива *-stę, -sto*; абессива *-/v/t'eme, -/v/tomo*. Примеры:

<i>kil'eŋd'e</i>	'о березе'	<i>loŋdo</i>	'о снеге'
<i>vet't'e</i>	'о воде'	<i>koŋsto</i>	'о холсте'
<i>kil'eŋsę</i>	'в березе'	<i>loŋso</i>	'в снегу'
<i>eŋsę</i>	'льдом'	<i>laŋkso</i>	'на крыше'
<i>kil'eŋstę</i>	'из березы'	<i>loŋsto</i>	'из снега'
<i>kil'eŋt'eme</i>	'без березы'	<i>loŋtomo</i>	'без снега'
<i>peŋt'eme</i>	'без зубов'	<i>tšuvtoŋtomo</i>	'без дерева'

6) В лично-притяжательных суффиксах. Примеры:

<i>kil'eŋem</i>	'береза-моя'	<i>todoŋom</i>	'подушка-моя'
<i>kil'eŋen</i>	'березы-мой'	<i>todoŋon</i>	'подушки-мой'
<i>kil'eŋet</i>	'береза-твоя'	<i>todoŋot</i>	'подушка-твоя'
<i>kil'eŋeze</i>	'береза-его'	<i>todoŋozo</i>	'подушка-его'

7) В окончании направительной формы. Примеры:

<i>vi'eŋ</i>	'в лес'	<i>udaloŋ</i>	'назад'
<i>alati'eŋ</i>	'в Алатырь'	<i>moskovoŋ</i>	'в Москву'
<i>ikel'eŋ</i>	'вперед'	<i>e'amoŋ</i>	'в жизнь'

8) В окончании дробных числительных. Примеры:

<i>ŋil'eŋ</i>	'на 4 части'	<i>kotoŋ</i>	'на 6 частей'
<i>šisemeŋ</i>	'на 7 частей'	<i>lamoŋ</i>	'на много частей'

9) В окончании некоторых прилагательных и наречий:

<i>kežeŋ</i>	'злой'	<i>vasoŋ</i>	'далеко'
<i>težeŋ</i>	'сюда'	<i>tozoŋ</i>	'туда'
<i>peŋeŋ</i>	'с зубьями'	<i>kuloŋoŋ</i>	'запачкан золой'
<i>ve'eŋ</i>	'кровавый'	<i>sodoŋ</i>	'запачкан сажей'

10) В окончании генитива и генитивоподобных форм:

<i>kil'eŋeŋ</i>	'березы, березовый'	<i>tšoŋoŋ</i>	'пены, из пены'
<i>pojeŋ</i>	'осины, осиновый'	<i>todoŋoŋ</i>	'подушки'
<i>ind'žeŋeŋ</i>	'малины'	<i>olgoŋ</i>	'соломы'

Согласные

Согласные этого диалекта эрзянского языка можно расклассифицировать следующим образом:

	Смычные			Щелевые		Носовые	Дрожащие
	Звон.	Глухие		Звонкие	Глухие		
		Простые	Аффрик.				
Губные	<i>b</i>	<i>p</i>		<i>v</i>	<i>(f)</i>	<i>m</i>	
Переднеязычные	<i>d, d'</i>	<i>t</i> <i>t'</i>	<i>tš</i> <i>ts</i> <i>tš</i>	<i>ž, z</i> <i>ž</i> <i>l l'</i>	<i>š</i> <i>s, ś</i>	<i>n, ñ</i>	<i>r, r'</i>
Среднеязычные				<i>j</i>			
Заднеязычные	<i>g</i>	<i>k</i>			<i>(x)</i>	<i>ŋ</i>	

Согласные начала слова

В исконных эрзянских словах в этом диалекте эрзянского языка в начале слова, как правило, встречается одна согласная фонема. Если и бывают в начале слова сочетания согласных, то они возникли вследствие выпадения гласной фонемы первого слога слова или выпадения первого слога слова вообще. В результате выпадения гласного первого слога иногда получается слово с иным значением даже. Так, если взять слово *pškad'ems* 'обратиться', то увидим, что оно обозначает другое понятие с невыпавшей гласной первого слога слова: *piškad'ems* 'вскрикнуть', т. е. выпадение гласной первого слога может служить до некоторой степени средством словообразования. Или вот еще пример: *škams* 'отделять мякину от зерна' и *tšukams* 'трясти'. Но большей же частью выпадение гласной первого слога слова не сопровождается изменением в значении слова.

В начале исконных слов в этом диалекте эрзянского языка могут быть или глухие согласные, или звонкие согласные *m, n, ñ, l, l', r, r', j, v*. Фонемы *b, g, d, d', z, ž, ž*, как правило, в начале слова не встречаются. Если они и бывают в начале слова, то, как правило, в изобразительных и звукоподражательных словах, на-

пример: *bal'ásams* 'болтать', *bizņems* 'жужжать', *bujems* 'спать', *buņķajems* 'грохнутья', *galaχ* 'бродяга', *d'el'ņems* 'кое-как держаться', *dīrlat* 'деньги', *drot'sams* 'намереваться'; или же они возникли из глухих согласных в результате воздействия прогрессивной ассимиляции на стыке двух слов: первого с звонким конечным согласным, а второго с глухим начальным согласным, например: ср. *krakšl'ems* и *grakšl'ems* 'кататься', *žolt*, *šolt* 'пруд' и *žoltams* 'прудить пруд'.

В начале слов также не употребляются фонемы *ts* и *t's*. Слова, которые начинаются с этих фонем, являются, как правило, или заимствованными словами или образительными, например: *t'sapad'ems* 'тяпнуть', *t'solak* 'неумелый', *t'sarajems* 'ударять', *t'sutkes* 'на минуточку', *t'sora* 'парень', *t'sirkun* 'сверчок'.

Фонема *η* в начале слова не бывает ни в каких разрядах слов.

В начале слова ограничено употребляется фонема *š*, которая появляется при условии, если дальше в слове имеются *tš*, *š*, *ž* или если непосредственно за ней следует согласный звук. Интересным является то, что начальному *š* + гласная в говоре с. Б. Маресева соответствует фонема *tš*. Например: *šatštams* 'родить', (Б. Мар. *tšatštoms*), *šatšo* 'лицо' (Б. Мар. *tšatšo*), *šužodov* 'осот' (Б. Мар. *tšužodov*), *šotšams* 'застегнуть' (Б. Мар. *tšotšams*), *šutšaη* 'блоха' (Б. Мар. *tšitšav*), *šandžav* 'паук' (Б. Мар. *tšandžav*), *šakš* 'горшок' (Б. Мар. *tšakš*).

В начале слова возникает звук *j*, если предшествующее слово кончается на *a*, а последующее тоже начинается с *a*, например: *a + aštšan = ajaštšan* 'я не нахожусь', *a + avt'an = ajavt'an* 'я не открываю', *a + aliĵi = ajaliĵi* 'не несется'.

В начале слова может выпадать фонема *v*, особенно в словах, заимствованных из русского языка, например: *orta* 'ворота', *ovše* 'вовсе', *ed'* 'ведь', *oĵna* 'война', *dal'noj ostok* 'Дальний Восток'.

Согласные в середине слова

В середине слова могут быть все согласные без исключения, но употребление звонких согласных зависит от фонетического окружения.

В середине слова наблюдаются следующие фонетические явления:

1. В исконных словах фонема *b* в середине слова может стоять только после *m*. Примеры: *ombot'se* 'второй', *tombal'e* 'по ту сторону', *tombams* 'ушибить', *embel'* 'фуганок', *kumboldoms* 'двигаться волнообразно', *tšombolks* 'ласка', *l'embe* 'теплый'. Иногда звуко сочетание *mb* является результатом взаимного влияния звуков. Так, при словосложении под влиянием звонкого согласного конца первого элемента озвончается глухое начало второго. Если второй элемент начинается со звука *p*, то этот *p* в таком случае переходит в *b*, который в свою очередь оказывает влияние на

предшествующий согласный. И если предшествующим согласным является *η* или *n*, то они, уподобляясь *b*, превращаются в *m*. Примеры: *vemberť* 'всю ночь' из *veń + peřt'*, *embervoj* 'наилучший' из *eη + pervoj*.

2. При словоизменении все сонанты не оказывают никакого влияния на последующий согласный звук, например: *seřeηste* 'глубоко', *viršte* 'из леса', *sedēηze* 'сердце — его', *kuloηtomo* 'без золы', *ojťeme* 'без масла'. При словосложении же происходит озвончение глухого звука начала второго элемента: *toηžuro* 'пшеница', из *toη* 'ядро' + *šuro* 'хлеб', *kal'bulo* 'ивняк' из *kal'* 'ива' + *pulo* 'хвост', *kežbeke* 'злоба' из *kež* 'зло' + *peke* 'живот'.

3. В интервокальном положении фонема *n* или произносится еле уловимо в виде небольшого потока воздуха, проходящего через носовую полость, или полностью выпадает. Следствием выпадения фонемы *n* является встреча двух гласных фонем, а так как в этом диалекте эрзянского языка такое зияние невозможно, то между ними возникает звук *j*. Выпадение *n* наблюдается в дативе. Однако следует сказать, что форма датива с *n* также употребляется. Примеры: *mońeń* и *mojeń* 'мне', *tijenηk* и *tijenηk* 'вам', *vašańeń* и *vašańeń* 'Васе'.

4. В середине слова в основе слова или при словоизменении в этом диалекте эрзянского языка возможны сочетания согласных, но не более четырех, как правило, причем начальная или конечная согласная группы обычно бывает звонкая и к тому же преимущественно сонорная. Примеры: *-všt'*: *kevšt'ik* 'спроси его'; *-ńt'l'*: *kańt'l'ems* 'носить'; *-lks'*: *nalkšit'* 'они играют'; *-rksn'*: *kurksne* 'ртом'; *-rkšl'*: *porkšl'ems* 'разбивать'.

Без сонорной согласной бывают группы согласных, в которых одним из компонентов является сочетание *ks*: *-tkst'*: *jutksto* 'из'; *-tškst'*: *otšksto* 'из корыта', *-škst'*: *t'eškstasneηk* 'мы отметим его'; *-skst'*: *osksto* 'из молитвы'.

В наибольшее количество сочетаний согласных в середине слова входят звонкие согласные *v, n, ŋ, l, l', r, ř* и глухие согласные *t, s, š, k*.

5. Переходы согласных в середине слова.

а) Если основа слова оканчивается на *s, z, ž*, то при словоизменении эти фонемы переходят в *j* перед *s, š*. Например: *lazoms* 'расколоть' — *lajsa* 'я расколю его', *lajsińek* 'мы расколем его'; *šežems* 'рвать' — *šejsazo* 'он порвет его'; *kozoms* 'кашлять' — *kojś* 'он кашлял'; *kardaz* 'двор' — *kardajse* 'во дворе', *kasoms* 'расти' — *kajś* 'он вырос'.

Некоторые слова, заимствованные из современного русского языка или через русский язык, и местоимение *eś* 'свой' отклоняются от этой закономерности. Так, такие слова как *kolxoz* 'колхоз', *sovxoz* 'совхоз', *klas* 'класс', строят свои формы внутренне-местных падежей без перехода *z, ž, s* в *j* перед *s* и *š*: инессив:

kolhozoso 'в колхозе', *souhozoso* 'в совхозе', *klasoso* 'в классе'; элатив: *souhozosto* 'из совхоза', *kolhozosto* 'из колхоза', *klasosto* 'из класса'; иллатив: *kolhozos* 'в колхоз', *souhozos* 'в совхоз', *klasos* 'в класс'. Эти же слова имеют еще одну форму для инессива: *kolhosne* 'в колхозе', *souhosne* 'в совхозе', *klasne* 'в классе'. Другие же слова с такой фонетической структурой, как *tarvaz* 'серп', местоимение *es* 'свой', послелог *es-* 'в', имеют форму инессива на *-sne*: *tarvasne* 'серпом', *esnenze* 'в нем'.

Этот переход фонем *s*, *z*, *ž* в *j* можно объяснить невозможностью сочетания *s*, *z*, *ž*+*s*, *š* в данном диалекте эрзянского языка.

б) Фонема *f* соответствует звуку *v* перед *t*, например: *kafto* 'два' (ср. *kavto*), *ofto* 'медведь' (ср. *ovto*), *sovaftoms* 'вести' (ср. *souvavtoms*). Это же самое наблюдается перед сочетаниями *-t'l-* и *-kl-*, причем согласные *t* и *k* выпадают. Примеры: *jofl'e* 'он расказывает' (ср. *jovkl'ems*), *stajl'ems* 'давать шить' (ср. *stavkl'ems*). Это явление наблюдается в речи пожилых людей в с.с. Кученяево, Кельвядни, Дюрки.

в) Фонема *tš* соответствует звуку *t* после фонемы *š*: *kištšems* 'танцевать' (ср. лит. *kišt'ems*), *pištši* 'он страдает' (ср. лит. *kišt'i*).

г) Фонема *ts* соответствует звуку *s* после фонемы *š*: *veštša* 'я попрошу — его' (ср. лит. *vešša*), *kekštša* 'я спрячу — его' (ср. лит. *kekšša*), *peštša* 'я наполню — его' (ср. лит. *pešša*).

д) Фонема *ts* соответствует звуку *š* после предшествующих сонорных *r*, *ř*, *n*, *ň*, *l*, *l'*, например: *pařtška* 'с кадушку' (ср. лит. *pařška*), *surtška* 'с палец' (ср. лит. *surška*), *lomaňtška* 'с человека', (ср. лит. *lomaňška*), *kaltška* 'с рыбу' (ср. лит. *kalška*).

е) Под влиянием предшествующих *n*, *ň*, *l*, *l'*, *r*, *ř*, *j* последующие фрикативные звуки *s* и *š* подвергаются аффрикатизации в *ts* и *tš* соответственно. Примеры: *n+s=nts*: *panst* 'узда' (ср. лит. *panst*), *kantst* 'ноша' (ср. лит. *kanst*); *ň+š=ňtš*: *lomaňtš* 'человек — тот' (ср. *lomaňeš*), *kaňtšt* 'конопля' (ср. лит. *kaňšt*); *l+s=lts*: *toltso* 'огнем' (ср. лит. *tolso*), *toltssto* 'из огня' (ср. лит. *tolsto*); *l'+s=l'tš*: *mol'tš* 'он пошел' (ср. лит. *mol's*); *l'+s=l'ts*: *keltše* 'языком' (ср. лит. *kelsę*); *r+s=rts*: *portso* 'мелом' (ср. лит. *porso*); *ř+š=řtš*: *viřtš* 'лес — тот' (ср. лит. *viřeš*); *ř+s==řts*: *viřts* 'в лес' (ср. лит. *viřs*); *j+s=jts*: *l'ejts* 'в реку' (ср. лит. *l'ejs*).

Необходимо отметить, что звуковые изменения, упомянутые в пунктах г), д), е), могут и не иметь места.

6. Выпадение согласных в середине слова.

а) В середине слова выпадает *j* перед фреквентативными суффиксами *kšn*, *l'ň*, если ей предшествует фонема *u*: *tujems* 'находить' — *mukšnoms* 'находить время от времени', *tujems* 'приносить' — *tul'ňems* 'приносить время от времени'; перед морфемами *t* и *k* в 1-м и 2-м лице множественного числа настоящего времени изъявительного наклонения, в повелительном наклонении и восполнительной форме: *tujems* 'уйти' — *tutanok* 'мы уходим', *tutado*

'вы уходите', *tuk* 'уходи', *ež duk* 'он не ушел'; *nijems* 'жать' — *nutanok* 'мы жнем', *nutado* 'вы жнете', *nuk* 'жни', *ež nuk* 'не жал'.

б) Из-за отсутствия сочетания согласных *-str-* в этом диалекте эрзянского языка в заимствованных русских словах из этого сочетания выпадает *t*: *srašt* (ср. рус. *страсть*) 'ужас', *s'arams* (ср. рус. *стряпать*) 'стряпать', *sruna* (ср. рус. *струна*) 'струна', *srojams* (ср. рус. *строить*) 'строить'.

в) Фонемы *n*, *ń* могут выпадать перед сочетанием *šk*: *kemeń + ška = kemeška* 'около десяти', *lomań + ška = lomaška* 'с человека'. Или же, как было указано в пункте 5д, фонема *š* переходит в *tš*.

г) Перед присоединением суффикса множественного числа определенного склонения *-ńe/-ne* выпадает суффикс множественного числа *-t/-t'*, если основа имени оканчивается на согласный звук. Примеры: *laz* 'доска' — *lasne* 'доски — те', *rož* 'рожь' — *rošne* 'рожь — та', *alks* 'низ' — *alksne* 'низы — те', *potšt* 'мука' — *potšne* 'мука — та'.

Если же основа имени оканчивается на гласный звук или на звуки *r*, *ř*, *l*, *l'*, то *-t*, *-t'* не выпадают: *kal* 'рыба', — *kaltne* 'рыбы', *vajgel* 'голос' — *vajgel'tne* 'голоса'.

7. Двойные согласные. Как правило, в этом диалекте эрзянского языка не имеется долгих согласных. Если основа слова оканчивается на звуки *t*, *t'*, *d*, *d'*, то при присоединении суффиксов с начальными *t*, *t'* возникают долгие согласные, но они обязательно сохраняются только в тех случаях, когда их отсутствие может вызвать путаницу в смысле или вообще разрушение смысла. Так, двойные согласные обязательны в объектном спряжении, чтобы отграничить объектные формы от безобъектных, например: *ortoms* 'бросить' — *ortan* 'я бросаю', *ortan* 'я брошу — тебя', *putoms* 'класть', — *putan* 'я кладу', *putan* 'я положу тебя'. Они также обязательны и в других случаях, если требуется ограничить одну форму от другой: *vet'e* 'пять', *vet't'e* 'о воде', но говорят: *ket'e* и *ket't'e* 'за руку', *sefe* и *seffe* 'о мосте'.

Согласные конца слова

В конце слова встречаются почти все согласные фонемы, но следует отметить, что слов с согласными на конце меньше, чем с гласными.

Конечные *z* и *ž*, очевидно под влиянием русского языка, переходят в *s* и *š*, соответственно, но какой-либо стабильности, однако нет. Одни и те же слова произносятся то с *z*, *ž*, то с *s*, *š* на конце. Примеры: *vergiz* и *vergis* 'волк', *rivež* и *riješ* 'лиса', *ožaž* и *ošaš* 'воробей'. Но, с другой стороны, такие поздние заимствования через русский язык как *šilos* при словоизменении заменяют конечный *s* на *z*: *šilozoks* 'в качестве силоса'.

Фонемы *t, t', s, ś, k* в конце слова чаще всего выступают в качестве морфем.

Для системы согласных этого диалекта эрзянского языка характерным является наличие носового велярного звука *ŋ*. Эта фонема может быть концом основ некоторых имен. Основам на *ŋ* в литературном эрзянском языке и говоре с. Б. Маресева соответствуют основы на *u* после гласных заднего ряда и основы на *j* после гласных переднего ряда.

Приалатырский диалект		Лит. форма	Говор. с. Б. Мар.
<i>ki'ŋ</i>	'береза'	<i>ki'ej</i>	<i>ki'ej</i>
<i>eŋ</i>	'лед'	<i>ej</i>	<i>ej</i>
<i>peŋ</i>	'зуб'	<i>pej</i>	<i>pej</i>
<i>in'd'zeŋ</i>	'малина'	<i>in'zej</i>	<i>in'd'zej</i>
<i>śed'eŋ</i>	'сердце'	<i>śed'ej</i>	<i>śed'ej</i>
<i>nud'eŋ</i>	'тростник'	<i>nud'ej</i>	<i>nud'ej</i>
<i>suvožeŋ</i>	'глухарь'	<i>suvozej</i>	<i>suvozej</i>
<i>přeŋ</i>	'ум'	<i>přev</i>	<i>přev</i>
<i>maksažeŋ</i>	'крот'	<i>maksazej</i>	<i>maksazej</i>
<i>tšeŋ</i>	'осока'	<i>tšej</i>	<i>tšej</i>
<i>šutšaŋ</i>	'блоха'	<i>tšitšav</i>	<i>tšitšav</i>
<i>loŋ</i>	'снег'	<i>lov</i>	<i>lov</i>
<i>koŋ</i>	'луна'	<i>kov</i>	<i>kov</i>
<i>tšoŋ</i>	'пена'	<i>tšov</i>	<i>tšov</i>
<i>kuloŋ</i>	'зола'	<i>kulov</i>	<i>kulov</i>
<i>todoŋ</i>	'подушка'	<i>todov</i>	<i>todov</i>

Наряду с основами на *ŋ* в этом же диалекте эрзянского языка имеются основы на *j* и *u*.

Фонема *ŋ* применяется в качестве морфемы:

1. Для образования прилагательных. В других диалектах и в литературном эрзянском языке этому суффиксу соответствует *j* после гласного переднего ряда и *u* после гласного заднего ряда. Правда, в литературном эрзянском языке *u* может стоять и вместо ожидаемого *j*, тогда как в говоре с. Б. Маресева этих отклонений почти нет.

<i>se'reŋ</i>	'высокий'	<i>se'rej</i>	<i>se'rej</i>
<i>se'peŋ</i>	'горький'	<i>se'pej</i>	<i>se'pej</i>
<i>ve'reŋ</i>	'кровавый'	<i>ve'rev</i>	<i>ve'rej</i>
<i>tañt'eŋ</i>	'вкусный'	<i>tañt'ej</i>	<i>tañt'ej</i>
<i>kežeŋ</i>	'злой'	<i>kezej</i>	<i>kezej</i>
<i>t'ikšeŋ</i>	'с сорной травой'	<i>t'ikšev</i>	<i>t'ikšej</i>
<i>salon</i>	'соленый'	<i>salov</i>	<i>salov</i>
<i>sodon</i>	'запачканый сажей'	<i>sodov</i>	<i>sodov</i>
<i>rudazon</i>	'грязный'	<i>rudazov</i>	<i>rudazov</i>
<i>sukson</i>	'червивый'	<i>suksov</i>	<i>suksov</i>
<i>lopaŋ</i>	'лиственный'	<i>lopav</i>	<i>lopav</i>
<i>śormaŋ</i>	'пестрый'	<i>śormav</i>	<i>śormav</i>

2. Фонема *η* употребляется и в качестве суффикса неправильной формы; в литературном эрзянском языке и в говоре села Б. Маресева он представлен так же, как и суффикс прилагательных *η*. Примеры:

<i>gorodon</i>	'в город'	<i>ošov</i>	<i>gorodov</i>
<i>vel'eη</i>	'в село'	<i>vel'ev</i>	<i>vel'ej</i>
<i>ušon</i>	'наружу'	<i>ušov</i>	<i>ušov</i>
<i>alon</i>	'вниз'	<i>alov</i>	<i>alov</i>
<i>t'eη</i>	'сюда'	<i>t'ej</i>	<i>t'ej</i>
<i>ton</i>	'туда'	<i>tov</i>	<i>tov</i>
<i>kon</i>	'куда'	<i>kov</i>	<i>kov</i>
<i>tezeη</i>	'сюда'	<i>tezej</i>	<i>tezej</i>
<i>mekeη</i>	'назад'	<i>mekev</i>	<i>mekej</i>
<i>vason</i>	'далеко'	<i>vasov</i>	<i>vasov</i>

3. Фонема *η* может быть суффиксом дробных числительных:

<i>kavton</i>	'на 2 части'	<i>kavtov</i>	<i>kavtov</i>
<i>kolmon</i>	'на 3 части'	<i>kolmov</i>	<i>kolmov</i>
<i>nil'eη</i>	'на 4 части'	<i>nil'ev</i>	<i>nil'ej</i>
<i>vet'eη</i>	'на 5 частей'	<i>vet'ev</i>	<i>vet'ej</i>
<i>koton</i>	'на 6 частей'	<i>kotov</i>	<i>kotov</i>

Ассимиляция согласных

В этом диалекте эрзянского языка различаются два типа ассимиляции согласных; а) прогрессивную ассимиляцию и б) регрессивную ассимиляцию.

а) Прогрессивная ассимиляция

Если слово оканчивается на звонкий согласный звук, а последующее слово начинается с глухого согласного звука, то в быстрой речи начальный глухой согласный последующего слова озвончается под влиянием предыдущего звонкого согласного звука. Это происходит на стыке двух слов, являющихся членами одной и той же синтагмы. Примеры: *ež gunda* (из *kunda*) 'он не поймал', *kon duš?* (из *tuš*) 'куда он пошел?', *miñ zajsnež* из *sajsnež*) 'мы возьмем его', *od džora* (из *t'šora*) 'молодой человек', *od biņge* (из *piņge*) 'новый век', *tšindžaramo* (из *tšaramo* 'кружиться') 'подсолнух', *moñ gis* (из *kis*) 'ради меня', *moñ goñd'amo* (из *koñd'amo*) 'подобный мне', *eřd'žañ d'ejt'er* (из *t'ejt'er*) 'эрзянская девушка', *latař džuvto* (из *tšuvto*) 'черемуха', *jondol* (из *tol*) 'молния', *kil'eη botso* (из *potso*) 'среди берез' и т. д.

2. Если основа оканчивается на звонкий согласный звук (обычно сонорные *n, ŋ, r, ř, j* и звонкие губные *m, v*), то последующий глухой согласный звук *t* озвончается в *d*. Это происходит при присоединении суффиксов 1-го и 2-го лиц множественного числа настоящего времени изъявительного наклонения и при присоединении суффикса аблатива. Примеры: *n + t = nd: vandanok* 'мы смотрим', *vandado* 'вы смотрите' (ср. Б. Мар. *vantaŋk, vanta-do*); *on + to = ondo* 'о сне', *koŋdo* 'о луне' (ср. *surksto* 'о кольце'); *ŋ + t' = ŋd: šiŋd'anok* 'мы ломаем', *šiŋd'ado* 'вы ломаете' (ср. Б. Мар. *siŋt'aŋk, šiŋt'ado*), *lomaŋd'e* 'о человеке', *meŋd'anok* 'мы избежим', *meŋd'ado* 'вы избежите' (ср. Б. Мар. *meŋt'aŋk, meŋt'ado*); *l + d = ld: valdanok* 'мы проливаем', *valdado* 'вы проливаете' (ср. Б. Мар. *valtaŋk, valtado*), *tol + do* 'об огне', *valdo* 'о слове'; *l' + t' = l't': mol'd'anok* 'мы идем', *mol'd'ado* 'вы идете' (ср. Б. Мар. *mol't'aŋk, mol't'ado*), *pel' + t'e = pel'd'e* 'о туче', *mel' + t'e = mel'd'e* 'о желании'; *r + t = rd: por + to = pordo* 'о меле'; *j + t = jd: ŋejd'anok* 'мы видим', *ŋejd'ado* 'вы видите' (ср. Б. Мар. *ŋejt'aŋk, ŋejt'ado*), *poj + te = pojd'e* 'об осине', *l'ej + t'e = l'ejd'e* 'о реке'; *m + t' = md': kemd'an* 'я верю тебе' (ср. Б. Мар. *kemt'an*), *kemd'anok* 'мы верим', *kemd'ado* 'вы верите' (ср. Б. Мар. *kemt'aŋk, kemt'ado*); *v + t = vd: eřavdanok* 'мы нужны', *eřavdado* 'вы нужны' (ср. Б. Мар. *eřavtaŋk, eřavtado*), *seřdan* 'я съем тебя' (ср. Б. Мар. *seřt'an*), *seřdanok* 'я съедаю', *seřdado* 'вы съедаете' (ср. Б. Мар. *seřtaŋk, seřtado*).

б) Регрессивная ассимиляция

1. Перед глухими согласными *k* и *t* предшествующие звонкие согласные *z, ź, g* оглушаются, т. е. последующий глухой согласный звук влияет на предыдущий звонкий согласный. Примеры: ср. *viźd'ems* 'стыдиться' и *višks* 'стыд', *oznoms* 'молиться' и *osks* 'молитва', *lazoms* 'колоть' и *lastan* 'я заколю тебя', *lastoms* 'расколоться', *olgo* 'солома' и *olkso* 'соломой', *kol'gems* 'протекать' и *kol'kš* 'протекал', *poŋgoms* 'попасть' и *poŋkš* 'попал'.

Во всех этих случаях наблюдается частичная регрессивная ассимиляция.

2. Перед глухими согласными *t* и *t'* полностью, а иногда и частично (см. стр. 169, пункт 7), ассимилируются звуки *t, t', d, d', n, ŋ, m, t*, т. е. переднеязычный зубной согласный звук поглощает переднеязычные зубные и губные звуки. Примеры: *t + t = t: part* 'хорошие' — *part + tanok = partanok* 'мы хорошие', *part + tado = partado* 'вы хорошие', *źolt* 'пруд' — *źolt + t = źolt* 'пруды'; *t' + t' = t': lomat'* 'люди' — *lomat' + t'anok = lomat'anok* 'мы люди'; *d + t = t: od* 'новый' — *ot* 'новые', *pondo* 'пуд' — *pont* 'пуды'; *d' + t' = t': ked'* 'рука' — *ket'* 'руки', *seřd* 'мост' — *seřt* 'мосты', *l'ed'an* 'я кошу' — *l'e't'anok* 'мы косим', *l'e't'ado* 'вы косите', *pandoms* 'платить' — *pantanok* 'мы платим', *pantado* 'вы

платите', *miŕd'e* 'муж' — *miŕt'* 'мужья'; $n + t = t$: *zakon* 'закон' — *zakot* 'законы', *l'on* 'лен' — *l'ot* 'лен' (мн. ч.), *vakan* 'миска' — *vakat* 'миски', *šežgan* 'сорока' — *šežgat* 'сороки'; $\acute{n} + t' = t'$: *lomań* 'человек' — *lomat'* 'люди', *tšovoń* 'затылок' — *tšovot'* 'затылки', *seń* 'синий' — *seŕ* 'синие'; $m + t'$, $t = t'$, t : *ežem* 'лавка' — *ežet'* 'лавки', *d'iplom* 'диплом' — *d'iplot'* 'дипломы'.

Последний случай представляет собой отклонение от нормы, т. е. основы на *m*, как правило, не ассимилируют свой последний согласный: *kem* 'сапог' — *kemt* 'сапоги', *l'em* 'имя' — *l'emt'* 'имена'.

3. Последующая фонема *s* или *ś* ассимилирует переднеязычные зубные согласные *t*, *t'*, *d'*, *d* и, иногда, губной согласный *m*. Следует заметить, что при этом сами фрикативные звуки *s* и *ś* превращаются в аффрикаты *ts* и *t'ś*. $t + s = ts$: *potmo* 'нутро' — *potso* 'внутри', *kotst* 'холст' — *kotsto* 'из холста'; $t + ś = t'ś$: *mašt* + *ś* = *mašt'ś* 'кончился', *kirnavt* + *ś* = *kirnavt'ś* 'он прыгнул', *poŋgavt* + *ś* = *poŋgavt'ś* 'повесил'; $d + ś = t'ś$: *ard* + *ś* = *art'ś* 'он скакал', *pand* + *ś* = *pant'ś* 'он платил', *kand* + *ś* = *kant'ś* 'он нес', *tonad* + *ś* = *tonat'ś* 'он научился'; $d + s = ts$: *kotst* 'холст' (ср. *kodams* 'ткать'), *od* + *s* = *ots* 'заново', *sod* 'сажа' + *s* = *sots* 'в сажу'; $d' + s = ts$: *ked'* 'рука' + *s* = *kets* 'в руку', *ved'* 'вода' + *s* = *vets* 'в воду', *śimd'* + *sak* = *śimtsak* 'ты напоишь его', *pejd'* + *sak* = *pejtsak* 'ты просмеешь его'; $d' + ś = t'ś$: *patškod'* + *ś* = *patskot'ś* 'он дошел', *vad'* + *ś* = *vat'ś* 'он намазал', *mad'* + *ś* = *mat'ś* 'он лег'; $m + s = ts$: *utomo* + *so* = *utotso* 'в амбаре' (ср. Б. Мар. *utomso*), *utomo* + *s* = *utots* 'в амбар' (ср. Б. Мар. *utoms*), *utomo* + *sto* = *utotsto* 'из амбара' (ср. Б. Мар. *utomsto*), то же самое наблюдается в этих же формах у слов: *potmo* 'нутро' и *kaštomo* 'печь'.

4. Под влиянием последующих зубных взрывных *t* и *t'* предыдущие звонкие велярные *g* и *ŋ* превращаются в глухой взрывной *k*, а сами *t* и *t'* отпадают, т. к. в этом диалекте эрзянского языка сочетание согласных *kt* в конечном положении невозможно в исконных словах. Примеры: *eŕge* 'бусинка' — *eŕk* 'бусы', *peŋ* 'зуб' — *pek* 'зубы', *kuloŋ* 'зола' — *kulok* 'золы'.

5. Начальный *t* в слове *tšetše* 'сегодня' ассимилируется последующему *tš*, ср. Б. Мар. *tetšę* из *t'e + tšĭ*, лит. *t'etši*.

6. При присоединении суффикса элатива к именам на *-ks* звук *s* этого сочетания ассимилируется начальному *s* суффикса: *kodavks* 'коса' — *kodavksto* 'из косы', *puloks* 'последыш' — *puloksto* 'из последыша', *korkl'evks* 'говор' — *korkl'evkstę* 'из говора'.

Палатализация согласных

В этом диалекте эрзянского языка палатализация согласных бывает двух видов: позиционная палатализация, т. е. палатализация, вызванная определенным фонетическим окружением, и

палатализация, носящая фонематический характер, т. е. такой вид палатализации, которая служит для дифференцирования слов и их форм. Так, звуки *b, p, m, v, ž, š, tš, k, g, ŋ* не имеют палатализованных пар как фонемы, но, оказываясь в положении перед или после гласных переднего ряда, перед палатализованным согласным или палатальным *j*, они подвергаются палатализации. Ср. *šakš* 'горшок' и *šit'šl'el'a* 'муж сестры'; *ombot'se* 'второй' и *lembe* 'теплый'; *pondakš* 'лохматый' и *peŋ* 'зуб'; *tšoŋ* 'пена' и *tšeŋ* 'осот'; *keŋ* 'сапог' и *koto* 'шесть'. (Интересным является то, что в говоре с. Б. Маресева шумные щелевые *tš, š, ž* не подвергаются палатализации.)

Как видно из сказанного выше, этот вид палатализации не оказывает никакого влияния на дифференциацию слов и их форм.

По-иному обстоит дело с фонематической палатализацией. Здесь замена палатализованной фонемы ее непалатализованной парой вызывает или вообще разрушение смысла, или путаницу в смысле. Так, если возьмем формы *mutan* 'я найду — тебя' и *mut'an* 'я делаю мутным, я сею смуту', то увидим, что различие смысла этих двух слов целиком и полностью зависит только от фонем *t* и *t'*. Ср. также *antsa* 'я кормлю его' и *aŋt'sa* 'только'; *sado* 'сто' и *sado* 'придите'; *suron* 'пальцы — мои' и *suron* 'пальца' (генит.); *kuz* 'ель' и *kuž* 'лезть' — восполнительная форма глагола *kužems* 'лезть'; *por* 'мел' и *por* 'грызть' — восполнительная форма от глагола *pořems* 'грызть'; *kal* 'рыба' и *kal* 'ветла'.

Палатализация, как и ассимиляция согласных, в этом диалекте эрзянского языка бывает прогрессивной и регрессивной.

Все согласные звуки, кроме *s, z* и *j*, подвергаются палатализации, если в предшествующем слоге стоит гласный переднего ряда или если в предшествующем слоге стоит *j* или палатализованный согласный, иными словами, наблюдается влияние предыдущих звуков на последующие. Примеры: ср. *kaldo* 'о рыбе' и *kal'd'e* 'о ветле', *ojd'e* 'о масле'; *kaltomo* 'без рыбы' и *kalteme* 'без ветлы'; *kalonok* 'наша рыба' и *kal'eŋek* 'наши ветлы'; *pordo* 'о меле' и *virde* 'о лесе'; *portomo* 'без мела' и *virteme* 'без леса'; *poromok* 'мел — наш' и *viremek* 'лес — наш'; *tšamdoms* 'опустошить' и *lemdeŋs* 'дать имя'; *komavtoms* 'опрокинуть' и *matštemš* 'уложить спать'; *jartsado* 'ешьте' и *p'el'ed'e* 'бойтесь'; *udodo* 'спите' и *mol'ed'e* 'идите'; *tšuvovtoms* 'заставить вырыть' и *keŋerštštemš* 'заставить поспеть'; *ont* 'сны' и *peš* 'концы'; *panarŋe* 'рубашечка' и *paŋŋe* 'кадушечка'; *tšoŋ* 'пена' и *tšeŋ* 'осот'; *oža* 'рукав' и *kež* 'зло'; *potšto* 'мукой' и *p'ešt'se* 'орех', *tšovams* 'тереть' и *tševtemeŋs* 'стать мягким', *poŋgo* 'пазуха' и *peŋge* 'дрова'.

Все согласные звуки, кроме *s, z* и *j*, подвергаются палатализации перед гласными переднего ряда, палатализованными согласными и звуком *j*, т. е. наблюдается влияние последующего звука на предыдущий. Примеры: ср. *toso* 'там' и *tese* 'здесь'; *kan-*

doms 'нести' и *kañt's* (из *kand+ś*) 'он принес', *toŋgoms* 'всунуть' и *toŋk's* (из *toŋk+ś*) 'он всунул'; *putoms* 'положить' и *puññems* 'положить один за другим'; *komado* 'нагнувшись' и *keñ* 'сапог'; *valdo* 'светлый', и *vele* 'село'; *jakams* 'ходить' и *jaksems*, 'хаживать'; *maštoms* 'убить' и *mašlems* 'поубивать'; *rovams* 'повесить' и *pośsems* 'перевешать'; *utšoms* 'ждать' и *utšlems* 'ждать продолжительно'; *kotškoms* 'полоть' и *kotšksems* 'соби- рать'; *keñd'al* 'клоп', *komsems* 'нагибаться', *pelka* 'большой па- лец', *kepe* 'босиком'.

Метатеза

Имеется несколько случаев метатезы звуков и слогов. Так, литературному эрзянскому *kunsoloms* 'слушать' в этом диалекте эрзянского языка соответствует *kultsonoms*, литературному *t'ed'ed'e* 'в этом году' соответствует *t'id'ed'e* и *t'ed'id'e* (оба слова употребляются параллельно), Б. Марсеевскому *kumarav* 'репей' соответствует *kormalav*, литературному *meñel* 'небо' соответствует *ñemel*, литературному и Б. Марсеевскому *jovaldoms* 'всполос- нуть' соответствует *jovardoms*, литературному *kreñdel* 'крендель' соответствует *kleñder*.

Стяжение

Некоторые слова, часто встречающиеся в речи в сочетании друг с другом, начинают настолько сближаться, что иногда сли- ваются в одно слово. Такое слияние двух слов в одно целое обычно сопровождается утерей одного звука, целого слога, а иногда и нескольких слогов. Так, слова *mešt* 'что (мн. ч.)' и *t'ejñems* 'поделывать' дают одно сложное слово — глагол *meš- ñems* 'что делать', например: *mešñan ñeñ maro?* 'Что я буду (делать) с этими?'; *šel'me* 'глаз' и *ved* 'вода' дают сложное слово *šel'ved* 'слеза'; *moda* 'земля' и *umañ* 'плод, круглый по форме' дают *modamañ*, *modařka* 'картофелина'; *kaštomo* 'печь' и *laŋgo* 'поверхность' дают *kašlaŋgo* 'лежанка на печи'; *tombamo* 'толче- ние' и *laŋgo* 'поверхность' дают *tombalaŋgo* 'шесток' (в литера- турном языке *tombamo laŋgo*); *kudo* 'дом' и *ikel'ks* 'передняя часть' дают *kudikelks* 'сени'; *a+sodan* 'я не знаю' сливаются в *azdan*.

HÄÄLIKULISTEST NÄHTUSTEST ERSA KEELE ALATÕRI MURDES

F. P. MARKOV

Resümee

Seni puudusid ersa keele alatõri murdest süstemaatilised uurimused. On tõstetud esile ainult üksikuid omapärasusi foneetikas. Autor kirjeldab käesolevas artiklis alatõri murde häälikulist koosseisu süstemaatiliselt nii vokalismi kui ka konsonantismi osas. Murde foneetilise struktuuri selgitamiseks on autor külastanud 1957. a. suvel järgmisi külasid: Nizovka, Tšukalõ, Kelvjadni, Kutšenjajevo, Piksjasõ, Djurki ja Alovo.

KASUTATUD LÜHENDEID. ПРИНИМАЕМЫЕ СОКРАЩЕНИЯ

accus. = accusativus
 adv. = adverbialis
 Бавл. = бавлинский диалект
 Б. Мар. = Большое Маресево
 egr. = egressivus
 eL = lõuna-eesti murre
 elat. = elativus
 eP = põhja-eesti murre
 eR = kirde-eesti rannikumurre
 эрзя-морд. = эрзя-мордовский язык
 эст = эстонский язык
 ibid. = ibidem
 iness. = inessivus
 instr. = instrumentalis
 is = isuri keel
 isS = isuri keele soikola murre
 isH = isuri keele heva murre
 Jõh = Jõhvi
 Jäm = Jämaja
 Krj = Karja
 krj = karjala keel
 krjA = karjala keele aunuse murre
 krjK = karjala keele kaliinini murre
 krjL = karjala keele lüüdi murre
 krjP = päriskarjala murre
 krjV = karjala keele valdai murre
 лит. = литературный язык
 lv = liivi keel
 lvI = liivi keele idamurre
 lvL = liivi keele läänemurre
 lvS = liivi keele salatsi murre
 Lüg = Lügänuše
 манс. = мансийский язык
 мар. = марийский язык

мокша-морд. = мокша-мордовский язык
 морд. = мордовский
 оп. = опись
 орф. = орфографический
 Ote = Otepää
 русск. = русский язык
 Rõu = Rõuge
 Rär = Rärina
 сев. = северный
 sm = soome keel
 smH = soome keele häme murded
 smK = soome keele kemijõe murded
 smKP = soome keele kesk-pohjanmaa murre
 smLP = soome keele lõuna-pohjanmaa murre
 smPP = soome keele põhja-pohjanmaa murre
 smS = soome keele savo murre
 smT = soome keele torniojõe murded
 smV = soome keele viiburi murded
 чув. = чувашский язык
 тат. = татарский язык
 Urv = Urvaste
 vdj = vadja keel
 vdjI = vadja keele idamurre
 vdjKk = vadja keele kukkusi murre
 vdjKr = vadja keele kreevini murre
 vdjL = vadja keele läänemurre
 vn = vene keel
 vps = vepsa keel
 vpsK = vepsa keele keskmurre
 vpsL = vepsa keele lõnamurre
 vpsP = vepsa keele põhjamurre

SISUKORD

P. Ariste. Isuri keelenäiteid	7
A. Laanest. Sisekohakäänete vormis esinevatest nimisõnalistest atribuutidest läänemeresoome keeltes	69
E. Rajusalu. Läänemere keelte allatiivi funktsioonid	88
И. Тараканов. Некоторые явления ассимиляции, элизии и вставки звуков в удмуртском языке (на материале бавлинского диалекта)	117
Ф. П. Марков. О звуковом составе и фонетических явлениях приалат-тырского диалекта эрзянского языка (на материале говоров с. с. Низовка, Чукалы, Кученяево, Пиксясы, Дюрки и Алово Мордовской АССР)	154

RESÜMEED. РЕЗЮМЕ

П. Аристэ. Диалектные тексты ижорского языка	67
A. Laanest. Об атрибутах прибалтийско-финских языков, выраженных внутренне-местными падежами существительных	86
Э. Паюсалу. Функции аллатива в прибалтийско-финских языках .	113
I. Tarakanov. Mõned häälikute assimilatsiooni-, elisiooni- ja epenteesi-nähtused udmurdi keeles	152
F. Markov. Häälikulistest nähtustest ersa keele alatõri murdes. . .	176
Kasutatud lühendeid. Принимаемые сокращения	177

ТРУДЫ ИНСТИТУТА
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

На эстонском и русском языках
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja P. Ariste
Kunstiline toimetaja I. Torn
Tehniline toimetaja H. Kohu
Korrektorid Ü. Rattur ja V. Kuresson

Ladumisele antud 1. IX 1959. Trükkimisele antud
29. II 1960. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 11,25.
Arvutuspoognaid 11,24. Trükiarv 1000. MB-00772.
Tellimise nr. 2641. Hans Heidemanni nimeline trükikoda,
Tartu, Ülikooli 17/19. II

Hind rubl. 9.40